

DIALEKTOLÓGIAI

SZIMPOZION



VEAB ÉRTESÍTŐ 1982. II.



**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
VESZPRÉMI AKADEMIAI BIZOTTSÁGÁNAK
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZAKBIZOTTSÁGA
VEAB ÉRTEŚÍTŐ II.**

DIALEKTOLÓGIAI SZIMPOZION

Szombathely, 1981. március 25–27.



**VESZPRÉM
1982**

**SZERKESZTETTE:
SZABÓ GÉZA, MOLNÁR ZOLTÁN**

**MŰSZAKI SZERKESZTŐ
KOVÁCS ISTVÁN**

**Kiadja az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottsága
Felelős kiadó: Dr. Nemezc Ernő, az MTA VEAB elnöke
Engedélyszám: 42545.
Készült 400 példányban a KATE sokszorosítójában
19,95 A/5 ív
Törzsszám: 242/82
Felelős vezető: Báló Lajos**

ISSN – 0133 4948

ISBN 963 7121 323

TARTALOM

Előszó	5
A SZIMPOZION MEGNYITÁSA	
<i>Szalay László</i>	6
<i>Nemecz Ernő</i>	7
A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK ELVI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI	
<i>Benkő Loránd</i> : A nyelvjárási monográfiák.	9
<i>Kálmán Béla</i> : Hozzászólás „A korszerű nyelvjárási monográfiák alapelveihez” című tárgykörhöz	29
<i>Gálffy Mózes</i> : Szempontok a nyelvjárási mondatnok összeállításához	35
<i>Végh József</i> : A nyelvjárási monográfiák kérdéséhez	45
<i>Balogh Lajos</i> : A nyelvjárási monográfiák kérdéséhez.	51
<i>Szabó Géza</i> : Nyelvjáráskutatásunk néhány kérdése	55
<i>Guttmann Miklós</i> : A nyelvi-nyelvjárási környezet és az általános iskolai tanulók nyelvhasználata Vas megyében.	63
<i>Molnár Zoltán Miklós</i> : Nyelvjárási hangtani elemek a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatában	67
A NYELVJÁRÁSTAN A FELSŐOKTATÁSBAN	
<i>Szabó Géza</i> : A magyar nyelvjárások oktatása a tanárképző főiskolán	71
<i>Szabó József</i> : A nyelvjárások helye és szerepe az egyetemi oktatásban.	79
<i>Penavin Olga</i> : A nyelvjárastan a felsőoktatásban Jugoszláviában	83
<i>Sebestyén Árpád</i> : Oktassunk-e nyelvjárastant az egyetemen?	89
<i>Sima Ferenc</i> : Tájékoztató beszámoló a pozsonyi Comenius Egyetem Nyelv és Irodalom Tanszékén gyűjtésben levő nyelvjárási archívumról	95
<i>Bachát László</i> : A nyelvjárastan tanítása főiskolánkon	101
<i>Hajdú Mihály</i> : Nyelvjárastan-oktatásunk nehézségeiről	103
<i>Kiss Jenő</i> : „A nyelvjárastan a felsőoktatásban” című napirendi ponthoz.	107

<i>Gálffy Mózes</i> : A romániai magyar nyelvjárastanról	109
<i>Szathmári István</i> : Hozzászólás a szombathelyi dialektológiai szimpozionon	111
<i>Károly Sándor</i> : Hozzászólás a nyelvjárasi monográfiák kérdéséhez.	115
<i>Várkonyi Imre</i> : Hozzászólás	119
<i>Szabó József</i> : Hozzászólás	123
<i>Deme László</i> : Hozzászólás a dialektológia felsőoktatásbeli helyzetéről.	127
<i>Balogh Lajos</i> hozzászólása Szabó Géza előadásához	131
<i>Juhász Dezső</i> : A nyelvjárástörténeti kutatások kérdéséhez	135
<i>Jakab István</i> : A dialektológia és a nyelvművelés	137
<i>Bujtás László</i> : Hozzászólás	139
<i>Benkő Loránd</i> : Hozzászólás	141
A REGIONÁLIS TÁJSZÓTÁRAK, A SZÓKÉSZLETI GYŰJTÉS ÉS FELDOLGOZÁS KÉRDÉSEI	
<i>Hajdú Mihály</i> : Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak	149
<i>Balogh Lajos</i> : A nyelvjárasi szókincsgyűjtésről	163
<i>Végh József</i> : A regionális tájszótárak, a szókincsgyűjtés kérdéséhez.	167
<i>Vörös Ottó</i> : Szókészleteti régiségek vizsgálatának néhány lehetősége Vas megye földrajzi neveiben	171
<i>Bokor József</i> : A beszédshözvegen alapuló szókészletteni vizsgálatok kérdéséhez.	175
<i>Benkő Loránd</i> : Hozzászólás	179
<i>Kálmán Béla</i> : Hozzászólás a nyelvjárasi szókincs gyűjtéséhez	183
<i>Ördög Ferenc</i> : Hozzászólás	185
<i>Kálmán Béla</i> : Hozzászólások	186
A REGIONÁLIS NYELVATLASZOK PROBLÉMÁI	
<i>Deme László</i> : Bevezető gondolatok a regionális atlaszok vitájához	187
<i>Sebestyén Árpád</i> : Egy elvetélt tájatlász tanulságaiból	193
<i>Gálffy Mózes</i> : A romániai magyar nyelvatlászok munkáról.	199
<i>Király Lajos</i> : A tájszótérképek szerepe a regionális atlaszokban.	203
<i>Juhász Dezső</i> : A néprajzi atlaszok, térképek dialektológiai hasznosításáról	209
<i>Deme László</i> : Néhány visszatekintő megjegyzés az elhangzottakra	213
<i>Szabó Géza</i> : Néhány gondolat tanácskozásunkhoz	217
Tárgymutató	219
A kötet szerzői	221

ELŐSZÓ

A Szombathelyen 1981. március 25–27-én a VEAB Nyelvtudományi Munkabizottsága keretében megrendezett dialektológiai szimpozion anyagának közreadása a nyelvjáráskutatás mai feladatait, lehetőségeit kívánja hangsúlyozni.

A kötet felépítése híven követi a tanácskozás menetét. Éppen ezért A nyelvjárás tan a felsőoktatásban című ülészak anyaga – mivel a tervezettől eltérve nem az utolsó, hanem a második napon szerepelt – kötetünkben is előbbre került. Ugyanilyen okból az első nap témájához kapcsolódó hozzászólásokat – elhangzásuk időpontjának megfelelően – a második napi program vitaanyagával együtt közöljük. A szimpoziont lezáró felszólalások – mivelhogy A regionális nyelvatlaszok problémái című ülészakon hangzottak el – nem külön fejezetben, hanem a harmadik nap anyagában találhatóak meg.

Kiadványunk – a tanácskozás résztvevőinek megnyilatkozási módját, műfaját tekintve – kettős jelleget ölt. Filológiai gonddal előre megírt tanulmányok váltakoznak benne a szimpozion hangfelvételének a szerzőktől utólag elkészített írásos változatával. Gálffy Mózes két felszólalásának, valamint Jakab István hozzászólásának magnetofonról átmásolt kéziratát a szerkesztés gondozta. Sajnáljuk, hogy többen közbejött akadályok miatt nem tudtak részt venni a tanácskozáson. Imre Samunak a tájszótárakról, Szépe Györgynek a nyelvszociológiai, dialektológiai és regionális köznyelvi érintkezésről, továbbá Futaky Istvánnak a burgenlandi magyar nyelvjárásokról tervezett előadása még teljesebbé tehetné volna a szimpozion anyagát.

A szakmai tanácskozás, vele együtt a kiadvány koncepciójának kialakítását, tartalmi szerkesztését a VEAB Nyelvtudományi Munkabizottságának elnöke, technikai összeállítását a munkabizottság titkára végezte.

Ez úton is megköszönjük a VEAB elnökének, titkárságának, szerkesztő bizottságának és a Szombathelyi Tanárképző Főiskola oktatástechnikai csoportjának a kötet megjelentetéséhez nyújtott segítségét.

A SZERKESZTŐK

A SZIMPOZION MEGNYITÁSA

SZALAY LÁSZLÓ

Tisztelt Szimpozion, kedves Vendégeink!

A tanácskozásnak otthont adó Szombathelyi Tanárképző Főiskola tanácsa nevében meleg szeretettel köszöntöm valamennyiőjüket. Külön tisztelettel üdvözlöm és köszöntöm *dr. Nemezc Ernő* akadémikust, a VEAB elnökét. Tisztelettel köszöntöm valamennyi kedves vendégünket.

Nagy öröm és nagy megtiszteltetés, hogy ennek a rangos szakmai tanácskozásnak főiskolánk a színhelye. Úgy vélem, a VEAB Nyelvtudományi Munkabizottsága megtisztelte városunkat e rendezvénnel, és főiskolánk Magyar Nyelvészeti Tanszékének is kitüntetés, hogy a magyar nyelv hetének országsszerte rendezett eseménysorai között e szimpozion megrendezésében közreműködhetett. A tanácskozás színhelyének megválasztását minden biztonnal indokolta főiskolánk földrajzi helyzete is, továbbá az a tény, hogy intézményünk hallgatóinak zöme éppen abból a régióból származik, amelynek tudományos kutatási munkáját a VEAB hivatott átfogni, összefogni. Ugyanakkor utalok a tanácskozás egyik részprogramjának felsőoktatási jellegére is. Főiskolánkon a nyelvföldrajzi és a nyelvészeti szemlélet jelentős helyet kap a magyar szakos hallgatók anyanyelvi képzésében. Ennek a munkának az értékét tovább emeli a jelenlegi szimpozion. A tanácskozás egyrészt új színfoltot jelent főiskolánk életében, másrészt viszont szerves folytatása az intézményünkben a közelmúltban lezajlott más szakmai rendezvényeknek. Bizonyára a főiskola további életére is serkentő hatása lesz, sőt, egyéb haszna is nyilvánvalónak látszik. Az egyetemi és főiskolai szakemberek mostani együttműködésének a felsőoktatás egésze is hasznát látja majd.

Nem véletlen hát a nyelvjárásvizsgálat aktualitásainak és a szombathelyi lehetőségeknek ez az említett találkozása. Szombathely és tágabb környezete, megyénk nem először fogadja a néprajz kutatóit. E táj magyar jobbagyainak szólásait jegyezte fel a közelben, Németújvárott született és Rohoncon meghalt *Faludi Ferenc. Kresznerics Ferenc* a szombathelyi böl-

cseleti líceum tanáráként kezdte meg szövejtő szótárának anyaggyűjtését, és sági plébánosként élhette meg még annak megjelenését. Vagy hadd utaljak a vasi szlovén nemzetiség nyelvjárását rendszerező, szülőfaluja, a Mura menti Vashidegkút környékének nyelvét is vizsgáló *Pável Ágostonra*. És ugyanez a hűség munkál szülőföldje, a Felsőőrség iránt *Imre Samunak* a kutató munkájában is. E gazdag hagyományok továbbfejlesztését, az anyanyelvi kultúra terjesztését, a nyelvi nevelés nemes és felemelő munkáját végzi nyelvészeti tanszékünk is. Nyelvjáráskutató tevékenysége remélhetőleg nemcsak a szakirodalmat gazdagíthatja, hanem hallgatóink tudományos próbálkozásai számára is eredménnyel mutat példát, ahogy ezt a tanszék által irányított tudományos diákköri munkásság is tükrözi.

Kívánom mindezek alapján, hogy a szimpozion eredményesen oldja meg feladatát: legyen termékeny a dialektológia időszerű kérdéseinek megvitatásában, és segítse mind a tudományos, mind a nevelő-oktató munkát.

A főiskola tanácsának nevében nagyon sok sikert kívánok a tanácskozásnak!

NEMECZ ERNŐ

Tisztelettel köszöntöm a Veszprémi Akadémiai Bizottság nevében a dialektológiai szimpozium résztvevőit. Nagy örömmel látjuk, hogy Nyelvtudományi Munkabizottságunk meghívását elfogadva a magyar tudomány kitűnőségei megjelenésükkel adnak súlyt e rendezvénynek. Megjelent *Benkő Loránd* akadémikus, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, *Kálmán Béla* akadémikus, *Deme László*, a nyelvtudományok doktora, akiket tisztelettel köszöntök. Megtisztelő számunkra, hogy körünkben üdvözölhetjük *Gálffy Mózes*t, a kolozsvári egyetem nyugalmazott tanszékvezető professzorát, *Penavin Olgát*, az újvidéki egyetem tanszékvezető professzornőjét, *Jakab Istvánt* és *Sima Ferencet*, a pozsonyi egyetem tanárait. Vendégeink *Szathmári István* professzor, a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtítkára, *Károly Sándor* és *Sebestyén Árpád* tanszékvezető egyetemi tanárok és körülbelül negyvenen-ötvenen a szakterület érdemes művelői közül.

A szimpozion megrendezésére azért van szükség, hogy a dialektológusok szűkebb szakmai körben is megtárgyalhassák a nyelvföldrajzi-nyelvszociológiai kutatások időszerű kérdéseit. A magyar dialektológia az utóbbi időben nagy terveket valósított meg. Az 1950-es évek gyűjtőmunkája alapján el-

készült és megjelent A magyar nyelvjárások atlasza, napvilágot látott az Új magyar tájszótár első kötete. Az atlaszkutatásokkal párhuzamosan, azok eredményeként jelent meg *Bárczi Géza* szerkesztésében A magyar nyelvátlasz munkamódszere című kiadvány, aztán egy másik kötet az atlasz elméleti és módszertani kérdéseiről, továbbá *Deme László* idevágó témájú könyve, valamint *Imre Samu* monográfiája. Az atlaszkutatás köré valóságos iskola szerveződött az elmúlt évtizedekben.

Ez a gazdag munka folytatásra vár. Újabb irányokat kell meghatározni a dialektológia kutatásában. Ilyennek látszik az 1970-es években megindult regionális köznyelvi vizsgálat. E témakörben *Imre Samu* szerkesztésében már megjelent egy kötet, illetőleg számos publikációt közöltek a szakmai folyóiratok, évkönyvek. Ugyanakkor mélyíteni kell a nyelvföldrajzi-nyelv-szociológiai kutatásokat, hogy a korábbi és az újabb eljárások társítása sok új, hasznos észrevétellel bővíthesse a tudományt. E lehetőségek számbavétele fontos célja a jelen szimpoziumnak.

A tanácskozás megszervezésére – úgy véljük – jogosan vállalkozott a VEAB Nyelvtudományi Munkabizottsága. Ugyanis ez a bizottság – bázis-intézményére, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékére támaszkodva – a szaktudomány, illetőleg a társadalom érdekét tekintve serkenti a dialektológiai kutatásokat a VEAB-régióban. A szimpoziontól a további ösztönzést, a dialektológiai kutatások még nagyobb megbecsülését, a problémák megvitatásával a tudományos módszertani előremutatást várjuk.

Bízunk abban, hogy ennek a várákozásnak megfelel ez a tanácskozás. Reméljük, hogy a Társadalomtudományi Szakbizottsághoz tartozó munkabizottságokra is jótékony hatást gyakorol az ilyen rendezvény, és a VEAB jó hírnevét is bővíti, igazolva azt, hogy a tudományos életben mekkora szükség van egy-egy regionális akadémiai bizottság viszonylagos önállóságára és kezdeményezésére.

Ezzel a szimpoziumot megnyitom.

A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK ELVI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

BENKŐ LORÁND

A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK^x

Előadásomban többféle teherrel kell megküzdenem. Mindenekelőtt azzal, hogy a hallgatóság között a nyelvjárási monográfiának esetleg jobb szakértői is vannak, mint én. De legalábbis konkrét művelői föltétlenül. Én ugyanis nyelvjárási monográfiát nem írtam, legfeljebb, ha a monográfiát igen tág keretekben szemlélem – arról később még lesz szó, hogy mit tartok én monográfiának –, akkor talán nyelvjárástörténetemet említhetem. De egyéb nehézségeim is voltak, és ezeket sem akarom eltitkolni. Ezzel a problémakörrel nem tudtam – úgy érzem – olyan mélységben foglalkozni, úgy is mondhatnám, hogy erre az előadásra olyan mélységgel, tisztességgel elkészülni, mint ahogy azt az illusztris hallgatóság megkívánta volna. Következésképpen nem is tudtam gondolataimat papírra vetni, hanem a szabad előadás formáját választottam. Persze ennek ellenére is azért tőlem lehetőleg igyekszem tisztetnek megfelelni. De némi nehézséget talán még az is jelent, hogy a közvetlen ebéd utáni hangulatban a hallgatóságnál csak az előadónak van nehezebb helyzete. Ezt is számítsuk be. Továbbá még egy szubjektív megjegyzést hadd bocsássak előre, mégpedig azt, hogy nincsenek a hangszálaim olyan állapotban, hogy az előadásomat végig bírjam mondani ugyanazzal a hangerővel, ahogy még most indítom, de talán a mikrofon majd átsegít ezen az akadályon is.

Az első kérdés, amit föl szeretnék vetni, az az, hogy mi is tulajdonképpen a nyelvjárási monográfia. Ezt a fogalmat – azt hiszem – többféle-képpen lehet szemlélni. Van ennek egy nyilvánvalóan elég tág meghatározási

^x Az előadás anyaga magnetofon-felvéteiről tevődött át írásbeli szövegbe. Az előszóban elmondottakon legfőljebb csak stílusosan változtattam, ezért a szöveg nem nyújtja, nem nyújthatja az előzetes írásbeli megformálás pontosságát és feszességét. – B. L.

lehetősége, amit én úgy fogalmaznék meg, hogy nyelvjárási monográfián azt kell érteni, amit a neve, címe jelöl, tehát hogy nyelvjárásokról szól, és hogy monografikus jellegű. A monografikus jellegen azt értem, hogy nagyobb lélegzetű, elvi-módszertani szempontból is jelentősebb, tárgykörében is nyomósabb témát érvényesítő, tárgyaló feldolgozás. Nem anyaggyűjtés, hanem földolgozás. Természetesen lehetséges ennek a fogalomnak szűkebb értelmezése is, mégpedig az, hogy egy bizonyos – mondjuk inkább helyi – nyelvjárás rendszere egészének vagy valamilyen részrendszerének a leírása.

Nem akarok itt a két meghatározás között hányódni, de azért néhány dolgot mégis el kell mondanom – saját véleményemet is beleszöve – arról, hogy voltaképpen hogy néz ki ez az ügy a tudománytörténet szempontjából. Tehát vissza szeretnék tekinteni, példákat lehetőleg nem sokat említve, csak magát a problémát érintve, arra, hogy a magyar nyelvtudomány történetében, a dialéktológia történetében milyen szempontok, milyen mutatók határozták meg, hogy nyelvjárási monográfiának mit tekinthetünk. Milyenek voltak ezek, mik voltak ezek? Azt hiszem, hogy több meghatározó tényezőt lehet a múltba visszavetítetten fölhozni, és még a jelen helyzetre is érvényesnek állítani. Még megjegyzem, hogy a jövővel majd a továbbiakban próbálok foglalkozni, most egyelőre csak ezt a kérdést óhajtanám kibontani,

Lehet a nyelvjárási monográfia ügyét a *nyelvi rendszer felől* tekinteni, tehát olyan értelemben nézni, hogy mit ölel föl, a nyelvi rendszer milyen nagy területét foglalja magába. Itt, anélkül, hogy részletekbe belemennék, utalok arra, hogy lehetséges olyan monográfia, amely a nyelvi rendszer egészét megfogja, magába foglalja; tehát – mondjuk – a hangállapottól egészen a szövegformálásig, vagy – horribile dictu – a nyelvjárási stilisztikáig (ezt is el tudom ugyanis képzelni) mindent fölölel. Következésképpen a nyelv teljes rendszerét adja. Ilyen monográfia-típusokra is volt már példa; a részleteket nem említeném. – De e típust le lehet bontani különböző fokozatokra, hiszen számos nyelvjárási monográfia nem a nyelvi rendszer egészét tekintette, hanem valamilyen nagy részrendszerét, valamilyen nagy egységét. Tehát az egyik monográfia szólt bizonyos nyelvjárás hangtani állapotról, mások szóltak az alaktani kérdésekről, ismét mások a mondattanaikról (bár ez utóbbi nagyon kevés volt); továbbá szókincsbeli és egyéb típusú monográfiák is voltak. – A nyelvi rendszer egészét átfogó monográfiára vonatkozólag visszamenőleg szeretném még megjegyezni: a távolabbi múltra nézve azt voltaképpen csak úgy elvileg lehet feltenni, hogy ilyenek voltak, mert a gyakorlatban ezek nem mentek ám el a nyelvjárási leírások maximumáig, nem fogták át a nyelvrendszer egészét. Nem jutottak el tehát az alfától az ómegáig, hanem jobbra a hangtani problémákat tárgyalták, aztán

adtak egy kis alaktant, néha egynéhány mondattani megjegyzést is tettek, és a szókincsben is afféle „szemelgetés”-eket végeztek. Tehát a nyelvi rendszer átfogása a régebbi monográfiatípusban – gondoljunk a Nyelvészeti Füzetek kismonográfiáira – végeredményben nem sikerült. Már egy bizonyos fejlődési fokot jelent az, amikor a monográfiák eleve sem a nyelvi rendszer egészét akarták átfogni, hanem csak egy-két nagyobb részterületét. Tovább bontva a nyelvi rendszer felől nézett problematikát, számos monográfia szól a nyelvi rendszer kisebb egységeiről, jelenségnyalábokról vagy egyes nyelvjárási jelenségekről. Ezt az utóbbi évtizedekben *jelenségmonográfia*-nak szokták nevezni, azt hiszem, nem is joggal, mert az elnevezés kifejezte azt a lényegét, ami a tartalomból következett.

Lehet azonban nézni a nyelvjárási monográfia ügyét más vonatkozásban is. Mégpedig a *felölelt terület felől*, amely vonatkozásban megint fokozatok vannak. Ezekre szintén nem óhajtának sok időt szánni, hiszen mindenki tudja, hogy miről van szó. Csak éppen említem, hogy voltak olyan, vannak olyan monográfiák, amelyek a nyelvterület egészét, a magyar nyelvterület egészét fölölelik. Mert én természetesen nem venném ki a monográfiák közül azokat sem, amelyek, ha nem is fogják át a nyelvi rendszer egészét, mindenesetre a nyelvterület egészére kiterjednek. Már az előző tárgykörben szó volt például *Imre Samunak* „A magyar nyelvjárások rendszere,” című művéről; én ezt is monográfiának fogom föl, mert hiszen nyelvjárásokról szól benne, és monográfia típusú. Ezzel már el is árultam azt, hogy én a továbbiakban is a nyelvjárási monográfiának egy tágabb értelmezését vallanám inkább, de nem zárkozom természetesen el a magam szemléletében sem az elől, hogy esetleg a szűkebb jellegű munkálatokat, feldolgozásokat is ugyancsak monográfia-típusokba soroljuk. – No aztán tovább bontva ezt az ügyet, egyes monográfiák csak tájegységekről, nagyobb tájegységekről, azoknak a nyelvjárási állapotáról tudósítanak bennünket. És végezetül, mint fejlődésileg egy kicsit újabb típus már a helyi nyelvjárásra szorítkoznak, szorítkoztak a nyelvjárási monográfiák. Régebben is volt erre példa, újabban is van, ha nem is sok, sajnos.

Egy harmadik lehetőség: meghatározó lehet a nyelvjárási monográfiák típusa, jellege, műfaja a *feldolgozás szemlélete* felől nézve. Itt többrétű kérdés adódik természetesen. A monográfia különböző típusait formálja ki előttünk az, hogy miként szemléli benne a szerző a nyelvhasználat szintjeit. Mert hiszen a nyelvjárási monográfiák fogalmába én még korábban is beleértettem volna, ma pedig méginkább beleértem azt, hogy a nyelv területi tagozódásának mindenféle rétegét feltárják. Tehát nemcsak a klasszikus értelemben vett nyelvjárásokat, nyelvjárástípusokat, hanem az újabban re-

gionális köznyelv műszóval jellemzett egységeket is. (Erre a regionális köznyelv ügyre még majd visszatérek később.) Itt is különböző monográfia-típusokkal volt szerencsénk találkozni a magyar nyelvjárási irodalom történetét szemlélve. Hiszen, különösen a régebbi időkben, divatosabb volt az, hogy a nyelvjárásoknak – hogy úgy mondjam – az alapréteget vizsgálják, tehát nem egy olyan adott állapotot, amelyben már a köznyelvnek a behatása erős, amelyben a nyelvjárás és a köznyelv közötti ingadozás miatt a nyelvjárások már kiemelkedtek egy korábbi állapotukból, hanem a nyelvjárási alapréteget keresték. Hogy ez nem is volt mindenben haszontalan, arra még visszatérek. Mindenesetre a monográfiáknak egy fejlődésileg előbbre mutató, haladóbb típusát jelenthette az, amikor a nyelvjárásokat, az élő, beszélt nyelv területi tagozódását úgy tekintették, ahogy adott állapotában van. Tehát nem a nyelvjárási archaikus alapréteget keresték, hanem éppen ami van, a maga változataival, ingadozásaival. Ezek az ingadozások korábban is megvoltak, de az utóbbi időkben és ma már igen nagy számmal jelentkeznek, hiszen a köznyelvnek a hatása, néha még más nyelvjárások hatása is – hogy úgy mondjam – felborzolta a nyelvjárásoknak a korábban nyugalmasabb helyzetét, állapotát, és a variációk egész tömegét állította elénk.

Van a monográfiának úgy általában egy további típusa is, olyan típusa, amely már a variációknak, ingadozásoknak, a nyelvjárások ezer színű arculatának nem csak a leírását tartalmazza, tehát azt, hogy ilyen és ilyen változatok vannak a kérdéses nyelvjárásban, hanem ezt már nyelvészociológiai vagy ha tetszik: szociolingvisztikai szempontból is nézi, tehát a változásvizsgálat felé megy, azt tekinti, hogy abban a bizonyos nyelvi részlegben milyen erők működnek, milyen változások következnek be, az egyes variációk egymáshoz milyen viszonyt mutatnak különböző szempontokból. Voltaképpen a regionális köznyelvi vizsgálatok is egy kicsit ebbe a típusba tartoznak, ahol már a variációknak értékrendjét, szociális értékrendjét is próbálják megállapítani.

Egy további szemléleti lehetőség: a *nyelvjárások mibenlétének a felfogása*: hogy mi tartozik abba a fogalomba, hogy nyelvjárás, milyen jelenségtípusok sorolhatók bele, és mik nem. Erről okvetlenül kell beszélni, különösen egy régi szemlélet miatt, amely szerint a monográfiaszerű feldolgozások szinte csak úgy szemelgettek, mazsoláztak a nyelvi rendszerben, pontosabban mondva kiszedték azokat a jelenségeket, amelyeket nyelvjárásiaknak mondtak, tehát amelyek eltértek a köznyelvtől, és nem törődtek a nyelvi rendszernek ott, abban a nyelvjárásban élő, meglevő egészével. Tehát kiemelték mindazt, ami eltér a köznyelvtől, a többivel nem törődve.

Ilyen típusú feldolgozást bőven ismerünk a magyar nyelv dialektológia-történetéből, de újabbak is vannak ilyen szemléletűek, tudománytörténeti, illetőleg tudományos szükségszerűségéből is. Remélem, hogy nem sértem meg az Új Magyar Tájszótár jelen levő képviselőit, mert semmiképpen nem dehonesztáló jelleggel mondom azt, hogy az Új Magyar Tájszótár is tulajdonképpen ennek a régebbi szemléletnek az alapján áll, hiszen a szókincsből kiszedi azokat az elemeket, amelyek a nyelvi rendszerben nyelvjárásnak mondhatók. Nem is tehet mást az Új Magyar Tájszótár, csak ezt teheti. Tessék ugyanis meggondolni, hogy országos viszonylatban hogy lehetne egy teljes nyelvi rendszerről, pontosabban a nyelvi rendszer szókészletéről másként képet adni: csak a magyar nyelv nagyszótárával. Ez legfeljebb a regionális tájszótáraknak a lehetősége, erről azonban nem én fogok szólni, hanem majd mások. Mindenesetre annak ellenére, hogy ez a régebbi, csak a nyelvjárási jelenségekre koncentráló szemlélet még bizonyos esetekben ma is tudományos szükségszerűség, sőt amint az Új Magyar Tájszótár példája bizonyítja, másképp nem is lehet csinálni a dolgot, mégis a nyelvjárások szemléletének egy föltétlenül modernebb formája, sőt azt hiszem, lassanként egyedüli lehetséges formája az lesz – a szókincsvizsgálatokat valószínűleg továbbra is kivéve ebből –, hogy a teljes nyelvi anyagot vizsgálják, a nyelvi rendszer minden vonatkozására, teljességére figyelnek, tehát a köznyelvvvel azonos jelenségekre is. Tudjuk azt, hogy tudománytörténetileg ennek a szemléletnek az apostola, kezdője voltaképpen Csűry Bálint volt a Szamosháti Szótárral is, meg aztán azokkal a részmonográfiákkal is, amiket részben ő, részben tanítványai készítettek.

Lehet osztályozni a feldolgozás szemléleti szempontjából a nyelvjárási monográfiákat úgy is, hogy hogyan állnak a *szinkronia-diakronia* viszonylatában. Mert hiszen régóta ismert típus az, amelyik kizárólag a szinkrón leírást adja, tehát megállapítja, hogy mi van az akkori jelenben a nyelvjárásban, és semmiféle történeti visszatekintést nem produkál. De voltak olyan nyelvjárási monográfiák, amelyek más utakat próbáltak járni, és a diakrón szemléletet is bele próbálták vinni a nyelvjárási leírásba, a nyelvjárási anyagnak a feldolgozásába. Itt is Csűry Bálintnak az iskoláját említhetem, az ő kezdeményezését. Ez azonban lényegében kudarcot hozott, nem Csűry hibájából, hanem egyszerűen az akkori idők nyelvi szemléletének a hibájából, hiszen köztudott az, hogy a Csűry-iskolában a történetiséget úgy óhajtották megvalósítani, hogy vettek egy általános magyar nyelvtörténetet, és vették egy nyelvjárásnak a mai szinkrón rendszerét, és ezt a szinkrón rendszert próbálták az általános történeti háttérrel magyarázni. Természetesen ez nem lehet-

séges. Itt került a dolog holtvágányra. A további feladatok és lehetőségek tárgyalása során erre még visszatérek.

Végül lehetséges a nyelvjárási monográfiákat aszerint szemlélni, hogy *mi a feldolgozók viszonya a gyűjtött anyaghoz*. Már az előbb említettem, de most is szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, ami egyébként senki előtt nem újdonság, hogy a pusztá adatgyűjtés és adatközlés nem monográfia. Ám az adatokhoz, az anyaghoz a feldolgozónak mégis kétféle viszonya van, és a monográfiák tudománytörténete ezt bőven mutatja is, mely szerint lehetséges legalább két variáció. Az egyik az, hogy a feldolgozó, a monográfiaíró az anyagot maga gyűjti; a másik lehetőség pedig, hogy nem maga gyűjti, hanem másoknak az anyagából készít monográfiát. Mind a kettőre szép számban vannak régebbi példák is, új példák is, nem sorolom őket, hiszen mindenki sokféle műre gondolhat a maga ismeretköréből is. De mégis megemlítem, hogy az olyan nyelvjárási monográfia, amely nem saját adatgyűjtésre vagy csak részben saját adatgyűjtésre épül, az utóbbi időben is készült, nem is egy és nagyon kiváló művek. Mondjuk megint utalhatnék Imre Samu monográfiájára, amely a nyelvatlaszgyűjtés alapján készült, vagy Deme Lászlónak két monográfiájára, amelyek szintén korábbi nyelvjárási közlések, illetőleg a nyelvatlaszgyűjtés alapján készült, tehát nem saját gyűjtése alapján, hanem jórészt másoknak a gyűjtése alapján. Azt hiszem, a monográfia bizonyos típusainak, lehetőségeinek ez a körülmény is meghatározója, bár nem elsőrendű, nem olyan fontos meghatározója, mint a feldolgozó nyelvi szemléletének vagy a területiségnek a kérdése vagy sok más egyéb, amire korábban utaltam.

Azok az említett tényezők, adottságok, lehetőségek, amelyek a nyelvjárási monográfia típusait meghatározzák, már elének vetítik azt a rendkívül széles skálát, amelyen a nyelvjárási monográfia mozoghat. Mozgott a korábbi időkben is, és azt hiszem, hogy mozoghat a jövőben is. A monográfia nagyon különböző típusait nyújthatja ez a néhány szempont, hiszen ezeket lehet kombinálni, variálni. Néhány esetben kölcsönösen meg is határozzák egymást ezek a szempontok, részben fordított arányokkal, mert például a terület nagysága meg a nyelvi rendszer nagysága fordított arányban szokott állni egymással, tehát minél nagyobb a terület, annál kisebb lehetőségei vannak a nyelvi rendszer kiterjesztésének és fordítva. Ezek közismert dolgok, nem akarok megint a részletekbe bocsátkozni. De vannak itt kizárásos problémák is. Mondjuk a mások gyűjtötte anyag meg a változásvizsgálat erősen kizárja egymást, hiszen a változásvizsgálatot a problematika jellegénél fogva magától értetődőleg annak kell elvégeznie, aki a gyűjtést is végzi. Ez a kettő

– úgy érzem – elválaszthatatlan. De ez már egy kicsit megint a jövő kérdésköre felé mutat.

No most már a jövőre, pontosabban a jelen és közeljövő problémáira áttérve mindenekelőtt fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy a nyelvjárási monográfiák terén *mit várhatunk, mik a lehetőségek*. Azt hiszem, nem mondok semmi különöset, és nem hűtöm le a jelenlevők kedélyeit azzal, ha azt mondom, hogy a nyelvjárási monográfiák készítése ügyében csodákat nem várhatunk. Tehát hogy nyelvjárási monográfiák (a nyelvjárásokba beleértve most a regionális köznyelvek típusát, amit ezután már nem hangsúlyozok külön és mindig) a továbbiakban majd futószalagon fognak elkészülni, megjelenni előttünk, abban nem reménykedhetünk. Mert megváltoztak a viszonyok. Már az utóbbi évek, évtizedek fejlődése is mutatja, hogy nem fognak ezek olyan nagy gyorsasággal megszületni, mert mások a nyelvi viszonyok, és mások a tudományos viszonyok. A dialektológia és a nyelvtudomány viszonya is. Tudniillik ez a kérdés nem független a dialektológia általános helyzetétől, s nem független tágabban a nyelvtudomány helyzetétől sem. Mire gondolok? Például egy csomó nehezítő körülmény van, amely a nyelvjárási vizsgálatot önmagában is korlátozza, lehetőségeit behatárolja.

A nyelvészetben belül is vannak olyan helyzetek, olyan adottságok, amelyekkel számolni kell. Gondoljunk csak arra, hogy a nyelvészet belső tagolódása mennyivel egyszerűbb volt Csúry idejében, amikor a nyelvjáráskutatás Magyarországon először, bocsánat: másodszer virágzott igazán, hiszen a Nyelvészeti Füzetek korszaka a maga korábbi állapotában, a tudomány egy-egy korábbi fejlettségi fokán szintén virágzó korszaknak nevezhető, még ha az akkori szemlélettel, módszerekkel ma jórészt nem is azonosíthatjuk magunkat. Még Csúry korában is a magyar nyelvtudománynak két nagy területe volt: a nyelvtörténet és a dialektológia. Meg kell nézni csupán legnevesebb nyelvészeinknek a tevékenységét, vagy az egyik vizsgálati terület, vagy a másik, vagy esetleg néha-néha mind a kettő előjön bennünk. Maga Csúry is a nyelvtörténet felé nemcsak kacsingatott, hanem nagyon szép munkát is hagyott ránk ezen a területen. Mindenesetre ma már a nyelvtudomány ezt a helyzetet messze túlhaladta. A nyelvtudomány differenciálódása azóta óriási mértékű, és hol vagyunk már attól az időtől, amikor a nyelvtudós prototípusa az egyik lábával a nyelvtörténeten, a másik lábával a dialektológián állt. Nem sorolom el, hogy mi minden osztódás történt, hányféle rész tudomány feladataival kell ma a nyelvtudománynak megbirkózni. Ez az osztódásos folyamat a továbbiakban még nyilván tovább fog tartani, sőt lehet, hogy e szempontból még nagyobb gyorsaságra fognak a nyelvészek rákapcsolni. Ez annyit is jelent, hogy a nyelvtudo-

mányt művelők táborában nem juthat annyi hely a dialektológia művelői számára, mint annak idején jutott, mert az erőket sokkal többfelé kell megosztani.

De a nyelvjárások helyzetének a változása is – úgy érzem – egy kicsit a nyelvjárási monográfiák ellen szól. Én magam nem szólok ellenük, ne tessék ezt a kijelentést félreérteni, a helyzet szól bizonyos mértékben ellenük, hiszen a nyelvjárásoknak vagy a regionális köznyelv típusainak a változása ma olyan viharos gyorsaságú, hogy sokkal több problémát vet fel, mint néhány évtizeddel ezelőtt. Következésképpen a nyelvjáráskutatás problematikája is sokkal tágabb: *nyelvszociológiai, szociolingvisztikai közelítés* nélkül lassan már nem is lehet hozzányúlni. Ez a körülmény sokszorosan nehezebb feladat elé állítja a vizsgálatot, a feldolgozót, mint régebben állította. Régebben még lehetett csinálni, hogy van egy nyelvjárás, azt egyszerűen, statikusan leírom. Ma már nem ilyen könnyű a helyzet, ma már sokkal differenciáltabb maga az a nyelvi egység, ha egyáltalán „egység”, amelyet vizsgálni kell. Ez bizony nem könnyítő, hanem nehezítő tényező. Manapság a „tisztá” nyelvjárási vizsgálat, a nyelvjárás mélyrétegének a vizsgálata lassanként lehetetlenné válik, tehát muszáj a változásvizsgálat felé vinni a dolgot, a változásvizsgálat pedig roppant nehéz valami. Ezt megint nem kell – gondolom – a jelenlevőknek különösebben magyarázni.

A nyelvészeti igények is változtak. És bár biztos, hogy a nyelvészeti igények, a nyelvészeti szemlélet megváltozása a nyelvjárási monográfiák jobbá tételét fogja eredményezni, a korábbinál elvileg sokkal magasabb színvonalát fogja meghozni, más oldalról mégsem kedvez eléggé a nyelvjárási monográfia készítőinek, illetőleg másképp fogalmazva, nem buzdítja különösebb cselekvésre a nyelvjárási monográfiák készítőit, akik ilyen munkára elszánják magukat. Hiszen a mai igények – az előbb már utaltam rá a tudománytörténeti visszapillantás során – olyanok, hogy a teljes nyelvi rendszert kell megragadni. Nem lehet szemelgetni, mazsoláztatni úgy, hogy kiveszek belőle valamit, hanem le kell írni a teljes nyelvi rendszert. Ez pedig sokkalta nehezebb dolog, mint valaha, amikor elegendő volt megfigyelni néhány úgynevezett „nyelvjárási” jelenséget, azt leírni, és kész volt a monográfia. Ez ma már nem megy. Nem teljesen megakadályozó tényező ugyan, de hátráltató, akadályozó tényező. – A szinkronia-diakronia felfogásának a változása is sok olyan problémát vet föl, amely korábban nem jelentkezett, illetve a kutatók egyszerűen túltették magukat rajta. Ma viszont nem tudjuk ezeket csak úgy átlépni.

De utalhatnék itt akár szubjektívebb dolgokra is a dialektológián belüli viszonylatban. Gondoljuk csak meg például azt, hogy ma a nyelvjárási mo-

nográfiai készítésének a lehetőségeit nehezíti az, hogy dialektológusaink, regionális köznyelvi kutatóink más dolgokkal is el vannak foglalva. A különféle tudományos intézményeknek, intézeteknek, tanszékeknek ugyanis más feladataik is vannak. Mondjuk például a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének a dialektológiai jellegű munkái egyéb dialektológiai munkák végzése elől veszik el a teret. Most nehogy a tájszótárosok azt gondolják, hogy ellenük beszélek, dehogy. Mellettük beszélek tulajdonképpen, mert minden körülmények között meg kell csinálni az Új Magyar Tájszótárt, s számos dialektológusnak vitán felül ezzel kell foglalkoznia. De persze ugyanakkor nem tudnak nyelvjárási monográfiát írni. Vagy egy korábbi időszakra is utalhatok, közismert dologra, a Magyar Nyelvatlasz elkészítésére. A Magyar Nyelvatlasz elkészítése két évtizeden keresztül, de lehet, hogy még többet is mondhatnék, elvonta a dialektológiával foglalkozó szakemberek figyelmét, lehetőségeit, energiáját például az elől, hogy nyelvjárási monográfiát írjanak. Valószínűleg tudtak volna írni, de nem írhattak, mert meg kellett csinálni a Nyelvatlaszt, ami viszont tudománytörténeti adósság volt, mivel más nyelveknek már régen volt ilyen, nekünk viszont nem volt.

Ilyen típusú nehézségek tornyosultak és tornyosulnak még ma is; a nyelvjárási monográfiák készítése ellenében ható tényezők, jelenségek ezek. Voltaképpen ugyanebben a kicsit már szubjektívebb problémakörben utalhatunk arra, hogy a Nyelvatlaszt készítő, gyűjtő akkori dialektológusok ma már a nyelvtudomány más területein, posztjain tevékenykednek. Figyeljünk csak arra, hogy az egykori nyelvatlasz-gyűjtők közül hány foglalkozik ma is kifejezetten dialektológiával. Talán egy, talán másfél, de annál semmiképpen sem több. És legfeljebb – azt hiszem, a jelen levő Kálmán Béla barátom nevében is beszélhetek – csak szívünk csücskében van még ott, hogy milyen jó lenne dialektológiával is foglalkozni, ha tudnánk, ha volna időnk, energiánk stb. Úgyhogy ezek a tények sem kedveznek a nyelvjárási monográfia készítésének, nem vigasztaló jelenségek semmiképpen.

No mindezeket nem azért sorolom, mint hogyha azt szeretném állítani vagy azt szeretném bizonygatni, hogy ma nyelvjárási monográfiát készíteni vagy nagyon nehéz, vagy éppen lehetetlen; hogy le akarnék beszélni bárkit erről, s a nehézségeket azért sorolom, hogy ilyenről ne is álmodozzon. Hiszen én most azért vagyok itt, hogy arra buzdítsak mindenkit, csináljon ilyeneket. Hogy szeretnék buzdítani mindenkit, arra a következők talán még némi bizonyosságot is adnak majd. Tehát nem ezért sorolom a nehézségeket, csupán azért idéztem fel őket, hogy lássuk, milyen a reális helyzet,

mi a reális lehetőség, mire számíthatunk a jövőben, és mire nem számíthatunk.

Az azonban kétségtelen, hogy a nyelvjárási monográfia, akár szélesebb kereteiben szemléljük, tehát akár minden nyelvjárási irányulású, nyelvjárásokkal foglalkozó nagy tanulmányt, könyvet, nagyobb lélegzetű munkát monográfiának veszünk, akár leszűkítettebb értelemben beszélünk is róla, a magyar nyelvtudományban *ma hiánycikk*. Ez a hiány nagyon fájdalmas, hiszen a tudománytörténeti előzmények, a magyar nyelvjáráskutató hagyományok is arra köteleznek, arra köteleznének bennünket, hogy ne adjuk föl ezt a vonalat. A nyelvjárási monográfia készítése dolgában igenis szedjük össze azt az erőnket, mondhatnám maradék erőnket, ami még van. És próbálkozunk vele, csináljuk.

De erre köteleznek bennünket az új igények, új feladatok is. Hiszen egy-egy nyelvjárási monográfiában – a nyelvtudomány újabb szemlélete, fejlődése következtében is – annyi probléma jelentkezik, annyi új lehetőség adódik, amely messze meghaladhatja az elmúlt idők nyelvjárási monográfiáinak szintjét, amely a nyelvtudomány haladása révén sokkal magasabb fokra emelheti a korábbi flynemű munkákat. Csak reálisan kell a lehetőséget látni, és ezekben a realitásokban gondolkozva kell a továbbiakban tevékenykedni, terveket kovácsolni és ezeket lehetőleg megvalósítani.

A továbbiakban a jövőt illetőleg szeretnék néhány problémát fölvetni, néhány olyan kérdést, ami magamban megfogalmazódott, néhány olyan *módszertani, elvi kívánalmat*, amely – úgy érzem – a jövőben nyelvjárási monográfiát készítőik számára némi tanulsággal szolgálhat, vagy legalábbis alapot adhat a vitára. Egy kicsit visszamegyek itt azokra a kérdésekre, amelyeket tudománytörténeti visszapillantásomban már érintettem, de most már elsősorban a jelenre és a jövőre vonatkoztatok.

Az egyik kérdés, amit föl szeretnék vetni, hogy hogyan is állunk tulajdonképpen a saját gyűjtésre alapozott feldolgozással, és a mások gyűjtésére alapozott feldolgozással. Nekem az a véleményem, éppen a szociolingvisztikai aspektusra figyelve, hogy lehetőleg az volna kívánatos – természetesen bizonyos témákat kivéve, amelyekre majd mindjárt rátérek –, hogy a nyelvjárási anyag gyűjtője legyen egyúttal annak a feldolgozója is. Vagy megfordíthatom a dolgot, aki a nyelvjárási anyagot feldolgozza, az gyűjtse is össze a helyszínen. Ez olyan alapkívánalom, amiről föltétlenül beszélni kell. De hangsúlyozni szeretném, nem jelenti azt, hogy nyelvjárási monográfiát mások gyűjtésére alapozva ne lehetne vagy éppen ne kellene létrehozni. Itt azonban egy nagyon erős kizárást tennék; lehet, hogy egy kicsit erősebben fogalmazva vagy ad absurdum vive azért, hogy nyomatékot adjak a kijelen-

tésemnek. Arról van szó, hogy nagyon meg kell nézni azt, milyen gyűjtésre alapozok mai, modern szemléletű nyelvjárási monográfiát. Én nem vagyok azok közé tartozó, aki a társadalmi nyelvjárásgyűjtőknek a tevékenységét lenézem; mindig is próbáltam támogatni, lehetőségeimhez mértén, és nagyra is becsülöm ezt a tevékenységet. De gondolom, hogy szakszerű nyelvészmonográfiát, nyelvjárási monográfiát a társadalmi gyűjtőknek, tehát nem egészen képzett, csupán jószándékú és sokszor igen dicséretes buzgalmú embereknek gyűjtésére nem lehet építeni. Tehát olyasmi, hogy gyűjtetek másokkal, önkéntes gyűjtőkkel, s utána majd én földolgozom, azt hiszem, már a mai lehetőségeken, módszertani kívánalmakon egy kicsit kívül esik.

De ugyanakkor persze vannak olyan nagy korpuszok, amelyeknek a feldolgozása nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Hogy másra ne utaljak, itt van a Magyar Nyelvjárások Atlaszának az anyaga, ott vannak a regionális nyelvatlaszok, ott van az Új Magyar Tájszótár. Ezekből lehet és kell is monográfiát készíteni. Főként a nyelvatlasz alapján kellene ilyeneket készíteni. Úgy érzem – és ezzel nem vagyok egyedül, hiszen más egykori nyelvatlasz-gyűjtők is bizonyára egyetértenek velem –, hogy a nyelvatlasznak az óriási anyagát, mondhatnám kincsesbányáját, hat vastag kötetét nem aknázták ki a magyar nyelvtudomány eléggé. Szeretném hinni, hogy talán csak azért, mert még nagyon frissek ezek a kötetek; vagy talán azért – most egy kicsit viccelek –, mert nagyon nagyok a kötetek, nehéz őket forgatni; talán azért, hogy sok más feladattal vagyunk mindnyájan elhalmozva. Mindenesetre a magyar nyelvatlasz olyan kincsesbányáját képviseli a magyar nyelvjárások egészének, a magyar nyelvterület egész nyelvjárási szintű anyagának, amiből nemzedékek sok tucatnyi monográfiát készíthetnének, csodálatos érdekességű és nagy fontosságú monográfiákat. És sajnos mégis nem nagyon nyúlnak hozzá a kutatók. *Imre Samu* ugyan földolgozta a nyelvatlasz alapján a magyar nyelvjárások hangrendszerét, de hát még igen sok más probléma is van. A morfológiai ügyekkel kapcsolatban, a szókinccsel összefüggő kérdésekben stb., stb. nem nagyon nyúltak hozzá. Ez a mások által gyűjtött anyag kincs, amit nem szabad szem elől tévesztenünk. Pontos, hiteles, részletes, azért állítottam szembe az önkéntes gyűjtőknek egyébként nagyon hasznos, áldásos tevékenységével. Szögezzük tehát le, hogy a monográfiáirás területén nagy alkalmuk, lehetőségük, sőt kötelességük volna a dialektológia kutatóinak, ha a nyelvatlasz anyagát olyan korpusznak tekintenék, amiből dolgozni nemcsak lehet, hanem kell is.

Egy másik kérdés a *szinkrón leírások ügye*, s ezzel kapcsolatban a *diakrón problematika*. A szinkrón leírások föltétlenül elsődlegesek. Tehát ha nyelvjárási monográfiát készítünk, akkor a legelső, a legfontosabb feladat,

hogy leírjuk a nyelvjárást a maga szinkrón rendszerében. És ebben a leírásban – azt hiszem – bármilyen nagy módszertani és elvi nehézségeket ad fel számunkra a köznyelvhez való viszonyítás, még mindig az egyetlen olyan lehetőség, amire ráépíthetünk. Azt is mondhatnám, hogy szükséges mankó: mert nem nagyon tudunk máshoz viszonyítani szinkrón leírásban, mint a köznyelvhez. Deme Lászlóval volt valamikor egy vitám, amelyben ide vonatkozóan nem helyesletem bizonyos dolgokat, s ma sem helyeslem az akkor kifogásoltakat, persze nem azért, mint hogyha korábbi véleményemet föltétlenül és következetesen fönn akarnám tartani. De azért az alapgondolattal, azzal, hogy a nyelvjárások szinkrón leírását egy köznyelvi sztenderdre kell építeni, ahhoz kell viszonyítani, nem vitatkoztam vele soha, és nem vitatkoznék ma sem, annak ellenére, hogy óriási elvi nehézségek vannak itt. A köznyelvhez való hasonlítások, viszonyítások olyan dolgokra csábíthatják még a kitűnően képzett nyelvészeket is, hát még olyanokat, akik nem eléggé képzettek, hogy azt higgyék, ez az egybevetés majd fejlődési, változási problematikát is ad számukra. Erről nem akarok részletesen beszélni, mindenki tudja, hogy miről van szó: a köznyelv nem a nyelvi fejlődés kiinduló bázisa, sokszor inkább fordított a helyzet.

Annak ellenére, hogy szerintem a szinkrón leírás a nyelvjárási monográfiák készítésében elsődleges feladat, semmiképpen nem szabad földadni a diakrón kísérleteket sem. Szándékosan nevezem ezeket kísérleteknek. Tudniillik, hogy egy-egy nyelvjárás diakroniájának a megragadásához mi minden kell, mi minden nehézséggel találja magát szemben itt a feldolgozó, az – úgy hiszem – mindenki előtt ismeretes probléma, utaltam is rá az előbb, a Csűry-iskola hibájául is fölróva, hogy egy általános nyelvtörténetre építette a helyi nyelvjárási szinkrón anyag magyarázatát. Ez nem lehetséges természetesen. Diakronikusan megfogni a nyelvjárási problematikát, vagy másképp fordítva a dolgot: egy nyelvjárás szinkrón állapotának diakrón háttérét megmagyarázni, fölvázolni, benne a fejlődését megmutatni csak úgy lehet, ha nem egy általános nyelvtörténetre építünk, hanem csupán annak a bizonyos helyi nyelvjárásnak a történetére. Ehhez pedig nagyon sok kellék szükséges-tetik, és itt nagyon sok módszertani-elvi nehézséggel találjuk magunkat szemben. Mert mik a kellékek? Kellékek azok, hogy abból a nyelvjárási részlegről, amelyben dolgozunk, nyelvtörténeti emlékeink, hiteles, kizárólag oda lokalizálható emlékeink legyenek. És akkor még mindig millió probléma adódik, például, hogy azok vajon tényleg hiteles emlékek-e, annak a nyelvjárásnak az állapotát adják-e? Tudjuk, hogy teljesen már eleve nem adhatják, hiszen az írott nyelv és a beszélt nyelv kettőssége, különbségei már önmagukban is számottevő különbségeket jelentenek. De ott van to-

vábbá a nyelvi norma érvényesülésének ténye, lehetősége ezekben az frott emlékekben, és még sok más egyéb. Ezt sem akarom részletezni, csak jelzem, hogy mindennek ellenére az a másik viszonyítás, amikor tudniillik egy szinkrón nyelvjárási leírást nem a magyar köznyelvhez viszonyítok, hanem amikor a szinkrón nyelvjárási állapotot saját előzményeihez viszonyítom, abból bontom ki, szintén lehetséges, azt is meg kellene próbálni, az is a nyelvjárási monográfiák készítőinek a feladatkörébe tartozna. De természetesen sokszorosan nehezebb, mint egy egyszerű szinkrón leírás, noha még az sem könnyű.

Tulajdonképpen, ha már a szinkrónia és diakrónia dolgáról beszélek a nyelvjárási monográfiákkal kapcsolatban, rögtön utalhatnék a szinkróniának és a diakróniának a változásvizsgálatokban való megvalósulására, egységére. Hogy a változásvizsgálatban, a mai nyelvi mozgás megragadásában benne van a szinkrónia és benne van a diakrónia is, az számomra természetesen kétségtelen. Úgy, hogy nem áll ez a dolog annyira mereven szemben egymással, mint gondoltuk vagy gondolták még akár másfél vagy két évtizeddel ezelőtt is.

Következő kérdésfeltevésém mostani utolsó mondataimhoz kapcsolódik. A *változásvizsgálatot* szerintem manapság és a jövőben is erősen előtérbe kellene helyezni mindenfajta nyelvjárási monográfia készítésében. A változásvizsgálat tárgyát mostanában — mutatis mutandis — *regionális köznyelv*-nek szokták nevezni. Én tulajdonképpen nem vitatkoznám a műszóval, bár a műszó — sajnos — egy kicsit meg is határozta e vizsgálatnak azt a jellegét, amin lehetne változtatni, sőt véleményem szerint kellene is változtatni. Tudniillik emiatt a talán műszó befolyásolta szemlélet miatt a regionális köznyelvi vizsgálatok nagymértékben vagy szinte teljesen a városokhoz kötődtek. Márpedig — szerintem — a változásvizsgálat, az élő nyelv nyelvtérületi aspektusainak a változásvizsgálata nemcsak városon, hanem falun is elvégezhető, sőt elvégzendő. Még megtoldom azzal, hogy ma a faluban a változásvizsgálatnak talán nagyobbak is a lehetőségei, mint városban. Valahogy tisztább is a helyzet, a tiszta helyzetet legfeljebb arra érte, hogy kisebb nyelvi egységgel kell foglalkozni. De ugyanakkor természetesen talán bonyolultabb is, mert a falunak a nyelvi fejlődése, a köznyelvhez való viharos közeledése, a köznyelvhez való közeledés miatt a régi nyelvjárási rendszer megbomlása, a variációk hihetetlen sokaságának az előkerülése mind olyan problematikát vetít elénk, amelyik a falun, úgy érzem — azért mondom, hogy érzem, mert nem tudom, nem végeztem mostanában ilyen vizsgálatot, de azért ismerem a falu nyelvét is, még a város nyelvét is valamennyire még ma is —, tehát úgy érzem, falun még jobban tetten érhető.

Ma ugyanis viharosabb ez a nyelvi fejlődés falun, az egésznek a dinamikája erősebb. Erősebben közeledik a falu nyelve a magyar köznyelvhez, mert mélyebbről indul, mint a város nyelve, amely szintén közeledik, de magasabb szintről indul. Tehát a falu nyelvében nagyobb a változási skála. Ha viszont nagyobb a változási skála, akkor természetesen nagyobbak a variációs lehetőségek is, a nyelvnek az élete mozgalmasabb. Ezzel megint nem a városi, úgynevezett regionális vizsgálatokat akarom lecsepülni, vagy akárcsak bármilyen dehonesztáló megjegyzést is tenni rájuk, csupán annak a szükségességét jelzem, hogy jobb volna ezt az egész kérdést *együtt*: a változásproblematika keretében szemlélni, amely változás a nyelvjárástól a köznyelvig tart. Eszerint az úgynevezett regionális köznyelv nemcsak a városokra korlátozódik.

További szemléleti-módszerbeli követelmény, ami a változásvizsgálattal persze együttjár, s amire már utaltam: a *szociolingvisztikai szempontoknak* az előtérbe kerítése. Tehát a beszélők társadalmi, művelődési, foglalkozási, életkori stb. helyzetéből, meghatározottságából következő nyelvi produktumoknak a vizsgálata, az itteni különbségeknek a fölmérése, előtárása. És természetesen az úgynevezett *situációnak a vizsgálata*, tehát az, hogy a beszélők a nyelvjárási alaprétgeből a köznyelvig terjedő skálában jelentkező rengeteg variáns közül mit milyen situációban használnak. Mert az se csak úgy megy, hogy egy bizonyos beszélő réteg ezt használja, egy másik meg azt használja. Minden személy – ez köztudott dolog, nem mondok vele semmi újat – situációk szerint is különféleképpen beszél, attól függően, hogy hol szól, kihez szól, milyen céllal szól, és így tovább. Az ezekre való figyelés a leendő nyelvjárási monográfiáknak – azt hiszem – elsőrendű elvi-módszertani kívánalma.

Annak ellenére is, hogy én a nyelvjárásoknak a mai helyzetét, változásokban levő helyzetét tekintem, hogy ennek a vizsgálatát tartom elsőrendűen fontosnak, azért nem zárnám ki teljesen azt a vizsgálati lehetőséget, amely – hogy úgy mondjam – a *nyelvjárási alaprétgre*, mélyrétegre vonatkozik. Mostanában nem egy olyan megnyilatkozást hallottam, olvastam, hogy tudománytalan dolog keresni az archaizmusokat, azok talán nincsenek is meg, talán csak az öregek tudják még őket stb. Azt hiszem, hogy ezekben a megnyilatkozásokban van bizonyos igazság, de van túlzás is. Még mindig meg lehet találni, ha nem is mindenütt egyforma mértékben (lehet, hogy vannak olyan vidékek, akár már faluk is, ahol már egyáltalán nem, de vannak, ahol még igen) azt a nyelvjárási alaprétget, amelyből a fejlődés a köznyelv felőre indult. Ezt az alaprétget még mindig nemcsak lehet, hanem kell is vizsgálni – véleményem szerint –, ha másért

nem, akkor a nyelvi hagyománymentés miatt, mert hiszen ezek olyan értékes nyelvi hagyományok, amiket nem volna szabad veszendőbe hagyni azért, mert ezek már archaizmusok, ezeket már szinte „ki kell verni” a beszélőkből, mert másként aligha ismerhetők meg. Ez az állítás egy kissé maga is túlzás, mert az efféle archaizmusokat ismerik azért, és bizonyos szituációkban használják is, tehát meg lehet találni őket a módszeres vizsgálatban. Nekem legalábbis korábbi nyelvjárásgyűjtő tapasztalataim ide mutatnak, s nem hiszem, hogy a mai helyzet annyit, olyan drámai módon változott volna, hogy ilyen kutatást ma már ne lehetne végezni. De nemcsak ezért volna szükséges a nyelvi alaprégteg vizsgálata, hanem azért is, mert valamely terület, település nyelvjárasi alaprégtegét mai tudományos szinten, a teljes nyelvi rendszer megragadásának igényével még senki nem írta le. Tudniillik azok a vizsgálatok, amelyek korábban ilyen „tisztá” nyelvjárasi szinten mozogtak, amelyek a nyelvjárás régi változatát akarták leírni, általában régi típusú, mazsolázgató vizsgálatok voltak, nem mai igények szerintiék. Tehát az archaizmusok föl kutatása is fontos volna, ezt mindenképpen szeretném kiemelni.

A teljes nyelvi rendszer megragadásának igényéről az előbbieken többször beszéltem, azért e kérdést részletezni nem gondolnám. De ismét visszaalakok arra, hogy a válogató, szemelgető nyelvjárasi szemléletnek, feldolgozásmódnak elsősorban a nyelvjárasi monográfiák készítése terén eljár az ideje. Meg kívánom jegyezni azonban, hogy bizonyos típusú szókincsvizsgálatokra ezt az elvet már csak részben vonatkoztatnám.

Egy további kérdés, ami a nyelvjárások *területi problematikájára* vonatkozik. Úgy gondolom – és hiszem, hogy ebben is megegyezek a hallgatóság nagyobb részének a véleményével –, hogy a nyelvjárasi monográfiák készítésekor az úgynevezett helyi nyelvjárásoknak az előtérbe hozása szükségeltetnék. Egy kisebb nyelvi egységnek, nyelvi-nyelvhasználati közösségnek, ha úgy tetszik, egy mikrotársadalom nyelvének a vizsgálatáról van itt szó, amelyet nagyjából-egészében egy falunak, egy-egy községnek a vizsgálatával azonosíthatunk. Eléggé eljár ugyanis az ideje annak a szemléletnek, illetőleg monográfiatípusnak, amely korábban divatos volt, s amely ilyen címekben jelentkezett, mint „Pápa vidéki nyelvjárás”, „A Bodrogszék nyelvjárása” stb., tehát amikor voltaképpen egy megfoghatatlan területi „egységet” próbáltak összehozni. Ma már csak földrajzilag, szociológiailag pontosabban körülhatárolt, rendszerint egy helysége vagy még kisebb nyelvi közösségre irányuló, helyi nyelvjárasi vizsgálattal lehet – ahogy félig tréfásan szoktuk nevezni – igazi mélyfúrást végezni, tehát olyan vizsgálatot, amely lemege a nyelvi probléma mélységeiig, és mindent megragad, ami abban

a nyelvi rendszerben megragadható. Ezt ab ovo nem lehet nagy területre kiterjedően végezni, sok minden egyéb ok mellett már csak a területi és szociális differenciák miatt sem. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a nagyobb területre kiterjedő, vonatkozó vizsgálatokat ki kellene küszöbölni, hiszen még a nyelvterület egészére vonatkozó vizsgálatokra is nagy szükség van a legkülönbözőbb monográfiatípusokban. Itt megint visszautalhatok például a Magyar Nyelvjárások Atlaszára, amely mindig lehetőséget ad a számunkra arra, hogy a nyelvterület egészében vizsgáljunk meg bizonyos kisebb-nagyobb nyelvi rendszereket, részrendszereket. Itt is szükség van tehát összefoglaló művekre is, amelyeket én – mint az eddigiekből kiderült – szintén a monográfiák típusába sorolnék. Ezekre is azt mondhatom, hogy – sajnos – hiánycikkek.

Szükség volna *összehasonlító nyelvjárási vizsgálatokra* is nagyobb mértékben, mint eddig, akár csak cikkek formájában megjelenőkre is. De persze az ilyen típusú vizsgálatok monográfiát is megérdemelnének, nem is egyet. Az összehasonlító nyelvjárási vizsgálatból, amely két nyelvjárástípust vagy több nyelvjárástípust vet össze, nagyon sok minden kiderülhetne a nyelvjárások állapotára, életére szinkrón vonatkozásban és persze diakrón vonatkozásban is. Az összehasonlító nyelvjárás-vizsgálatokban úgynevezett jelenségmonográfiákra is nagy szükség volna, amelyeknek – mint utaltam rá – hagyományuk van ugyan, de amelyek nem nagyon készültek az utóbbi időben, legalábbis nagyobb igényű viszonylag kevés van belőlük.

Ami a monográfiák *nyelvi-nyelvészeti szemléletét* illeti, ismét nyomatékosan hangsúlyoznom kell a nyelvi rendszer egészére kiterjedő vizsgálatoknak az elvi igényét. Itt az *elvi* szóra azért tessék figyelni, mert olyan vizsgálatokról beszélek, amelyek elméletben a hangrendszertől egészen a szövegformálásig vagy – ahogy az előbb mondtam – akár a stilisztikáig is elmehetnek. De ez inkább csak eszmei igény, megvalósítani ma egy ember nem tudja, még akkor se, ha egy helyi nyelvjárást, egy községet vagy egy községnek, falunak egy részét vizsgálja. Akkor se tudja, mert egy emberi élet valószínűleg arra nem is lenne elég, hogy egy olyan nyelvjárási monográfiát állítson elő, amely a nyelv egészét átfogja, és mindenre kimerítő feleletet, nyelvi leírást ad, olyat, amelyben nemcsak az úgynevezett nyelvjárási jelenségek, tehát az extra jelenségek vannak benne, hanem mindent magában foglal, a teljes nyelvi rendszert. Munkacsoportok, kollektívák talán meg tudnák ezt valósítani. Például, ha sokan összeállnak, lemennek egy községbe, ott dolgoznának hónapokig, esetleg évekig. De, hogy egy ilyen munka-kollektívát a mai viszonyok mellett össze lehetne állítani, hogy vállalkozók egyáltalán lennének-e rá, azt ugyan szeretném remélni,

de kötve hiszem. Így nem marad más hátra, mint hogy az elvi igénynek a fönntartása mellett is inkább a jelenség-monográfia felé menjünk, a jelenség-monográfiát tágabban értelmezve természetesen, tehát a nyelvnek nagyobb részterületeit, részrendszereit összefogva. Ha az erő futja, akkor minél nagyobb területét, minél nagyobb részrendszerét összefogva a kutatott nyelvjárásnak, hiszen egy-egy jelenséget kiragadva, a jelenségmonográfiát egészen leszűkítve a nyelv rendszerszerű szemléletét már egyre nehezebben lehetne megvalósítani.

Hadd térjek ki még néhány szóval a jelenségmonográfiákkal kapcsolatos egyes részletekre. Természetesen a hangállapot vizsgálatában is vannak feladataink. Elsősorban a változásvizsgálatok területén kellene a hangállapotra a továbbiakban is nagyobb figyelmet fordítani, mert abban sok minden megragadható a nyelvi változásból, a nyelvjárásnak a köznyelvhez való közeledéséből. A hangállapotban – ezt tudjuk – nagyon strukturált nyelvi rendszerről van szó, amelynek megragadása e strukturáltság miatt még könnyebbséget is magában rejt. De ennek a lehetőségnek ellenére sem hiszem, hogy célravezető volna a hangtani monográfiáknak a vég nélküli szaporítása. Persze ez a veszély úgysem fenyeget, de elvileg mégis ki kell mondani, hogy nem volna eléggé hasznos a továbbiakban is csupán erre ráállni, a nyelvjárásokat mindig csak fonológiai rendszerükben leírni. Egyet, kettőt, hármat még csak le lehet így írni, de hogy minden vagy nagyon sok nyelvi részrendszernek megadjuk a fonológiai állapotát, az már nagyon sok újat nem hozna. Néhány ilyen monográfia után módszertani szempontból már szinte semmi újat nem kapnánk, legalábbis olyan új ismeretanyagot nem, amit ne tudnánk – mondjuk – *Imre Samu* említett könyvéből. Úgyhogy én a hangtani monográfiáknak leginkább csak a változásvizsgálatokban látom a jelentőségét.

Nagyon fontosnak tartanám viszont, ha volnának vállalkozók a morfe-matikai jelenségmonográfiákat meg a szintaxissal érintkező, a szintaxis területére kiterjedő jelenségmonográfiákat illetően. A szövegszerkesztéssel kapcsolatos monografikus feldolgozás is újabb, friss feladatkör lenne, hiszen ma már a szövegtannak is van olyan módszertana, és van annyi ismeret-anyaga, hogy ezen a területen is megragadható volna sok minden. És szükségesnek tartom természetesen a frazeológia vizsgálatát is. A szintaxisra azonban, ahol legalább egy-két jó monográfia elkelne, megint csak azt mondhatom, amit a hangtanra vonatkozólag mondtam: nem is olyan biztos, hogy nagyon jó lenne, ha a szintaxist tárgyul kitéző monográfiák gomba módra szaporodnának. Ez a veszély sem fenyeget egyébként bennünket. De mivel a nyelvjárások a szintaxis területén viszonylag kevés különbséget mutatnak,

azt hiszem, ha ilyeneket nagyobb arányokban akarnánk létrehozni, megint csak jobbára ismétlésekbe torkollnánk, mivel e szintaxisok nyelvjárásról nyelvjárásra haladva nem adnák a problematikának azt a változatosságát, amit a nyelv más területei nyújtanak. Ellenben a morfeumatika nézetem szerint már sokkal hálásabb terep, mivel a nyelvjárások sokkal erősebben differenciáltak morfeumatikai szempontból, mint – mondjuk – a szintaxis szempontjából. Itt tehát a témáknak egészen gazdag sorozata, lehetősége áll előttünk. Ugyanezt mondhatom a szókincs-monográfiákra, a frazeológiai problematikát felölelő monográfiákra, akár a szólásokig és a közmondásokig kiterjedően értve természetesen a frazeológiát. A tájszótárt persze nem sorolom ide, mert az nem monográfia. De a szókincsnek a belső rendszerét, mozgását, összefüggéseit nemcsak tájszótárszerűen, hanem monografikus feldolgozással is elő lehet tárni. Sajnos, a szókincs-monográfiákban ismét nagy a hiány, ez is hiánycikk, mivel ilyen típusú monográfia már alig-alig született, nem is tudom, milyen példákat volnék képes sorolni rá, ha megszorítanának. A szókincs kevésbé strukturált rendszer természetesen, sokkal kevésbé strukturált, mint például a hangtani rendszer. Ennek ellenére, vagy lehet, hogy éppen ezért rendkívül hálás terep volna a monografikus feldolgozás számára. A szókincsbeli különbségek ugyanis nagyon erősen jellemzik a nyelvjárásokat, legalább annyira, mint a hangtani különbségek, csak sokkal változatosabban, sokkal szélesebb keretekben, sokkal színesebben. Itt, a szókincs-monográfiában is megfigyelhető lenne a régiek és az újnak a küzdelme, amely változás-vizsgálatot igényelne, továbbá a szinonimika problematikája, az életmód változásnak és a szókincs változásának az összefüggése. És még sok más résztémát említhetnénk, amelyek a szókincs-monográfiában mind előttünk állnak, mint feladatok. Egyébként a nyelvatlasz önmagában nem nagy szókincsanyagának a feldolgozása sem volna hálátlan terep ilyenféle szempontból. De persze itt is elsősorban a saját gyűjtésre és a helyi nyelvjárásokra irányuló munkálatokra hívnám föl a figyelmet.

Végezetül most már csak egy rövid problémafölvetésre van idő. Annak kiemelésére, hogy a nyelvjárású monográfiákban is – a nyelvtudomány haladását és mai helyzetét tekintve – a *szemléleti- és módszerbeli közelítéseknek* a sokfélesége kívánatos. Ebbe beleértem a klasszikus szemlélettel, módszerrel készült műveket éppen úgy, mint különböző modern irányzatoknak a kipróbálását a nyelvjárású kutatásban. Kétségtelen, hogy ilyen módszerbeli sokféleség új színeket, eredményeket hozat a monográfiakészítésben, éppúgy, mint a dialektológiában általában, és alkalmat adhat arra is, hogy a módszerek, eredmények szembesítődjének egymással. Hogy kiderüljön,

melyek azok a szemléletek és módszerek, amelyek a nyelvjárási monográfia készítésében a legjobbak, leginkább célravezetőek, ha egyetlen üdvözítő módszerről a tudományban, s így a nyelvjáráskutatásban is, egyáltalán lehet beszélni. Mindenesetre bizonyos szemléleti és módszerbeli értékítéletek levonására, ezeknek a nyelvjárási monográfiákban való kipróbálására és hasznítására nagy lehetőséget adna a módszerbeli közelítések sokfélesége.

KÁLMÁN BÉLA

HOZZÁSZÓLÁS „A KORSZERŰ NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK ALAPELVEIHEZ” CÍMŰ TÁRGYKÖRHÖZ

Ahhoz, hogy a korszerű monográfiák megírásához valamilyen fogódzót tudjunk adni, szükséges volna a nyelvjárás fogalmát tisztázni, mit is jelent a nyelvjárás ma, a 20. század magyar nyelvterületén. Azt is érdekes volna felderíteni, mi a helyzet ebben a kérdésben a világon, vagy legalább máshol Európában.

Világos, hogy ma már nem lehetne korszerű egy olyan nyelvjárás leírás, mint amilyenek a 19–20. század fordulóján készültek. Azok rendkívül fontosak még a ma szempontjából is, de az utolsó évszázadban sok lényeges dolog megváltozott földünkön. Mivel a nyelv minden gazdasági, társadalmi és kulturális változásra érzékenyen reagál, de ugyanakkor folyamatosan összeköti a nemzedékeket is, van benne egy nagy adag állandóság a sok lényeges változás mellett. Egymás mellett él a nyelvben a beszélt és az írott változat, és ehhez járult századunkban harmadiknak a gépi hangközlés, a telefon, a hangfelvevő és visszaadó készülékek, a hanglemez, a magnó, a rádió és a televízió. Összezsugorodott a világ: ma hamarabb eljutunk Budapestről New Yorkba, mint Csengerről Szentgotthárdra. Ugyanakkor a világ ketté is szakadt: egy városból nehezebb átmenni egy határfalon a szomszéd házba, mint az ellenkező irányban egy sokezer kilométerre fekvő helységbe.

A természettudományok soha nem látott tökéletességre jutottak, de vívmányaik nemcsak az emberiség, egy részének életét tették kényelmesebbé, hanem sokszorosán el tudnák pusztítani egész bolygónkat.

A nyelv, amely az embert emberré tette, és amely által lehetővé vált, hogy tapasztalatait átadja a következő nemzedékeknek, talán a legfejlettebb és legcsodálatosabb jelrendszer a maga sokféleségében, mert egy időben és térben állandóan egységesülő és ugyanakkor elkülönülő nyelvi folyamat.

A nyelvet a nyelvjárásoktól csak akkor lehet biztosan megkülönböztetni, akkor lehet nyelvhatárokat megállapítani, ha a nyelvhatár két oldalán beszélt nyelv egymással nem vagy csak távolról rokon. Egyébként a széles átmeneti sáv miatt a határvonal önkényes. Így a spanyol szinte észrevétlenül megy át a katalánba, a katalán az okcitanba vagy a provanszálba, az pedig egyrészt a franciába, másrészt az olaszba. A német nyelvterület határait a dán vagy a holland felé önkényesen az országhatárral azonosítják, noha itt is szinte észrevétlenül simulnak egymásba a germán nyelvjárások.

A magyar nyelvterület központi magyában és a nyelvi szigeteken (Felsőőr vidéke, Kalotaszeg, csángó terület) éles a nyelvhatár. Vannak ugyan vegyes lakosságú falvak és városok, de nincs átmeneti nyelv vagy nyelvjárás a magyar és a német, a magyar és a szlovák, a magyar és a délszláv vagy a román között.

Társadalomtudományi (nyelvszociológiai) szempontból ugyancsak nagy a különbség az 1910. és az 1981. évi helyzet között a magyarban. 1910-ben a magyar nyelvterület a moldvai csángókon, az amerikai, bécsi és bukaresti szórvány magyarságon kívül egyetlen államhoz tartozott, amelynek magyar volt a hivatalos nyelve.

Akkor a falusi földműves lakosság, a tipikus területi (nyelvjárási) nyelvváltozatok alkották a népességnek több mint 62%-át, az ipar és kereskedelem részesedése 20% volt, az egyéb 17%, ma pedig a kereső lakosság 30%-át foglalkoztatja a mezőgazdaság, 40%-át az ipar és 30%-át egyéb. Napjainkban azonban a hagyományos paraszti életforma felbomlott. Az egyéni földműves gazdaságok átalakultak növénytermelő állattenyésztő szakosodott üzemekké. A mezőgazdaság gépesítésével a falusi munkaerő jelentékeny része a városokba özönlött. Így a mobilitás és nyelvjárási ki egyenlítődés lényegében nagyobb lett, mint volt századunk elején.

Mióta nyelvjárásaink tudományos kutatása megkezdődött, tehát a 19. század eleje óta folyton megkondítják a vészharangot: nyelvjárásaink pusztulnak, egyre inkább veszítenek színeikből, egyre inkább közelednek a városi nyelvhez.

Ha azonban a magyar nép történetét vizsgáljuk, akkor rájövünk arra, hogy a nyelvjárások keveredése nem új jelenség nálunk. A valószínű feltevések szerint a magyarság törzsi szervezetben érkezett a Kárpátok medencéjébe, tehát letelepedéskor is törzsek szerint csoportosult. Akkor még lehettek többé-kevésbé egységes nyelvjárások. Föltehető az is, hogy a kárpátok törökök vagy kétnyelvűek voltak. A 9. század magyarságáról nem

sokat tudunk, de akkor még erősek lehettek a törzsi kötelékek, az élet pedig a nyári és a téli szállás közt oszlott meg.

Az államalapítás, a kereszténység fölvétele, a várispánságok, püspökségek megalakítása alaposan felkavarhatta a törzsi rendszert. Ehhez járulhattak még szubsztrátum-jelenségek: az itt talált avar és szláv nyelvű népesség beolvadása, később a besenyők, majd a jászok és kunok elmagyarosodása.

Magyarországon nem alakultak ki olyan tartós hűbéri államok, mint a legtöbb nyugati birodalomban: Castilia, Aragonia, Burgundia, Gascogne, Normandia, Brabant, Piemont, Würtemberg. Nálunk a hűbéri birtokok alakja és nagysága állandóan változott, nem rögződött századokra egy-egy nagy birtoktest határa.

A tatárjárás után az elmenekült lakosság ugyan visszazivárgott eredeti lakóhelyére, de a teljesen elpusztult községekbe hoztak helyenkint más vidékről telepéseket. Már a 14–15. században megindult a veszélyeztetett déli határszélekről a lakosság menekülése észak felé, a másfél évszázados török hódoltság pedig nemcsak a mindenkori hódoltsági területen okozott pusztulást és lakosságcserét.

A szatmári béke utáni 18. század belső háborúk híján nyugodt évszázadnak látszik, de ekkor indult meg az elpusztult területek betelepítése egyrészt külföldről, másrészt a töröktől kevéssé zaklatott hazai területekről magyar és nem magyar anyanyelvű lakossággal. Még a 20. század első felében is volt koronként, népességmozgás. A bukovinai székelyek és kisebb csángó csoportok települtek Magyarországra. A szlovákiai lakosságcserevel a felvidéki magyarság egy része került főképpen a német nyelvterületre áttelepülő tolnai és baranyai németek és a Magyarországból kivándorló békési szlovákok helyére.

Így tehát szinte csak a 19. század mutat viszonylag hosszú, több nemzedéknyi békés kort. Ezt is középen vágja ketté a szabadságharc, bár ez lényeges eltolódást nem okozott a népesség megoszlásában.

Aligha beszélhetünk tehát a magyar történelemben olyan korszakról, mikor nagyobb magyar nyelvterületek sok nemzedéken át szinte változatlan egyformaságban éltek volna, és egy-egy nagyobb nyelvjárás a többitől függetlenül alakulhatott vagy megőrződhetett volna.

A korszerű nyelvjárási monográfiához meg kell vizsgálnunk a nyelvjárások mai szerepét, használati körét. Ma is különböző szintek, rétegek vannak egy-egy falu vagy város beszélt nyelvében. Nem kell azonban rögtön elhinnünk azt az esetleg jóhiszeműen mondott általánosítást, hogy egy településen valamely nyelvi sajátság – amely még néhány évtizeddel ezelőtt meg-

volt – ma már eltűnt. Tavaly Kecskeméten a magyar nyelv hetén a városi tanács egyik tagja – maga is kecskeméti születésű – magánbeszélgetésben azt állította, hogy ma már gyakorlatilag senkisémmel beszél *ö-ző* nyelvjárásban Kecskeméten. Ő már évek óta nem hallott *ö-zést* a városban, noha gyerek korában még ő is *ö-vel* beszélt. *Szabó Gézával* együtt kíváncsiak voltunk, mennyire igaz ez az állítás. Egy esti sétánkon külön figyeltünk a beszédre, majd egy-egy járókelőtől kértünk felvilágosítást, hol találunk meg valamilyen utcát vagy épületet. Szerettük volna tudni, vajon az idegekkel való beszédben is *ö-znek-e*, mert az utcán bőven hallottunk példákat. Egy vendéglőben elbeszélgettünk egy családdal, és tisztázhattuk, hogy bizony az *ö-zés* Kecskeméten ma is elterjedt és eleven jelenség.

Egy mai nyelvjárási monográfiának egy településhez kellene kötődnie, de többé-kevésbé tisztázni, mekkora területre érvényes a följegyzett nyelvjárás. Bizonyára sikerülne hitelesen megállapítani a hagyományos nyelvjárást is, és annak ismeretét, használatát.

Célszerű volna a hangtant részletesen tárgyalni (fonémák, variánsok ~ allofónok), az *ö-zés*, *e-zés*, *i-zés* lehetőleg pontos morfofonematikai és – amennyire lehet – tőszóban előforduló listája stb. Ehhez, a mondat- és szövegtani vizsgálathoz bőséges szöveganyagot kell magnetofonra fölvenni a nyelvjárást archaikusan és tipikusan beszélőktől egyaránt. Jó volna helybeli (ott született) értelmiségiektől is kellő mennyiségű szöveggel rendelkezni, mennyi maradt azoknál a nyelvjárási sajátosságokból (a *v* zöngésítő hatása, a ragok rövidebb ejtése pl. *-ban* > *-ba*, *-hoz*, > *-ho*). Az alak- és paradigmák nem mindegyike fordul elő szövegben, azokra külön kérdéseket kell összállítani.

A hagyományos földművelést, állattenyésztést, kendermunkát a legtöbb helyen talán még ma is ki lehetne kérdezni. A háztáji gazdaságokban még bizonyos fokig folytatódhat a hagyomány, tehát bizonyára a hagyományos szókinccs is. Egy nyelvjárási monográfiának természetesen nem kell a település szókinccsét olyan teljességgel felgyűjteni, mint a Szamosháti, Ormánysági, Szegedi vagy Szlavóniai szótár.

A szövegekben előforduló tájszavakat magyarázni kell, átírásuk lehet egyszerűsített is, de azért minden lényeges variánst (allofónt) jelölni kell.

Egy korszerű nyelvjárási monográfia a 20. sz. végén azonban nem elégedhet meg egy-egy szűkre szabott hangtani és alaktani vázlattal, néhány rövid szöveggel és tájszójegyzékkel. A magnetofon és a fonetikai módszerek lehetőséget adnak pontosabb fonetikai-fonológiai elemzésre, mondattani és szövegtani fejezetre. A monográfia bevezetésében vázolni lehetne egy helytörténettel szövetkezve a község és a táj településtörténetét és nyelvszoció-

lógiját, nyelvi rétegeit, azoknak egymáshoz és a (regionális) köznyelvhez való viszonyát.

A diglosszia fogalma már évtizedek óta ismeretes annak megjelölésére, hogy minden írásbeliséggel rendelkező nyelvnek van egy olyan beszélt változata, amely a természetes fejlődésű nyelvjáráshoz áll közelebb, és a nyelv közéletibb vagy idegenekkel szemben használt változata, amely igyekszik az írott nyelvhez – vagy újabban a rádió és televízió nyelvhasználatához – alkalmazkodni. Ettől eltér a kétnyelvűség (bilingvizmus) fogalma, amely két (vagy több) nyelvnek a beszédképességében nyilvánul meg egy személynél. Ez legtöbbször nyelvhatáron vagy többnyelvű közösségekben és iskolázott embereknél fordul elő.

A diglosszia igen széles körben elterjedt jelenség. Ez azt is jelenti, hogy ma sem teljesen egységes a beszélt magyar köznyelv, sőt egyetlen embernek is többfajta nyelvi szintje van. Nemcsak a színész beszél másképpen, ha Bánk bánt, vagy Bicska Maxit alakít, vagy ha feleségével beszélget. A százados is más hangnemet és nyelvi szintet használ, ha ezredesével, ha a legénységgel, mást ha egy báli társaságban vagy ha otthon beszél. Nyelvészociológiai tény, hogy legalább két nyelvi szintet használ és ismer a magyar anyanyelvűek óriási többsége. Van egy közéleti nyelvváltozat, ez áll legközelebb a köznyelvhez, és van még egy közvetlenebb, lazább, hétköznapi, amelyen családjával, barátaival, közeli ismerőseivel érintkezik. Természetesen ezek sem választhatók el teljesen egymástól, de nekünk a nyelvjárási monográfiában ez utóbbit kellene mindinkább megismernünk, mert ennek a területi megosztottsága jóval nagyobb, mint a közéleti nyelvváltozaté, bár ez utóbbi is rendszerint mindenkinél megőriz valamit a hétköznapiából. Nálunk még úgyis kisebb a különbség e változatok közt, mint a nagyobb európai nyelvekben.

Azért beszélnek velünk (idegenekkel) a külföldiek egy számukra ünnepelesebb, közéletibb nyelvi változatban, mert tudják, hogy mi rendszerint csak azt értjük – ha értjük. Egymás közt viszont rendszerint – ha azonos vidékről valók – nem az irodalmihoz közel álló köznyelvet beszélnek, hanem annak nyelvjárási, regionális változatát vagy magát a nyelvjárást. Svájciak vagy osztrákok egymás közt – még előadásban is – a svájci német vagy osztrák köznyelvi változatát használják, és csak a külföldivel igyekeznek valamilyen „Bühnendeutsch” nyelvet beszélni, akárcsak az olaszok, angolok

és amerikaiak a toszkánai olaszt vagy az oxfordi angolt. A teljes kiejtési egységre erőszakosan törekedni egy olyan provinciális vonás, amelyet a világnyelvek nem engedhetnek meg maguknak.

GÁLFFY MÓZES

SZEMPONTOK A NYELVJÁRÁSI MONDATTANOK ÖSSZEÁLLÍTÁSÁHOZ

1. o. Úgy vélem, helyes, ha a kérdés tárgyalásában abból az alapvető tényből indulunk ki, hogy a nyelvjárás önálló nyelvi rendszer, és ennek a nemzeti nyelvben élő önálló rendszernek a meglévő és a beszédben, a szóbeli közlésben megnyilvánuló sajátos vonásait próbáljuk meg feltárni, rendszerezni, illetőleg jellegzetességeit megmagyarázni (1). S jóllehet régóta ismert tény, hogy a nemzeti nyelv változataiban talán éppen a mondattani sajátosságokban érvényesülnek, illetőleg emiatt benne figyelhetők meg a legkevésbé a normatív vagy a különböző nyelvjárásokban meglévő nyelvi formáktól eltérő jellegzetességek: más szavakkal a mondattanban található meg együttesen a legkevésbé azok a sajátosságok, amelyeknek alapján a nyelvjárást önálló nyelvi rendszernek tekinthetjük – a szórványos és kevésbé átfogó jellegű eddigi tapasztalatok is arra engednek következtetni, hogy a nyelvjárás valóban önálló rendszer a rendszerben. Kérdés, hogyan bizonyítható ez a nyelvjárások mondattani jellegzetességeinek a magyarban rendszeresen még alig tanulmányozott állapotában és idején (2). A tervjavaslatként ismeretendő kérdések és szempontok felvetésével, illetőleg bemutatásával egy időben erre is igyekszem válaszolni.

1.1. Ehhez mindenekelőtt az tisztázandó: milyen cél, milyen szándék vezeti a vizsgálódót: helyi nyelvjárás mondattani monográfia készítése vagy mondatföldrajzi jellegű összehasonlító-elhatároló felmérés. Ugyanis – nézetem szerint – a megvalósítandó szándéknak megfelelően némiképpen eltérőek már az anyaggyűjtés és részben a feldolgozás szempontjai is.

Az anyaggyűjtést ugyan mindkét esetben elsősorban magnetofon felvétellel lehet eredményesen végezni, de a helyi monográfia készítőjének számos alkalm van arra, hogy – ha töredékesen is – passzív megfigyeléssel jegyzetben rögzítsen különböző beszédhelyzetekben elhangzó nyelvi szer-

kezeteket, amire a mondatföldrajzi gyűjtést végzőnek – már az idő szorítása miatt sincs – kellő ideje és alkalmá, még ha különböző korosztálybeliekkel sikerül is felvételeket készítenie.

1.2. A mondatföldrajzi szempontú vizsgálódás tematikus jellegű, tehát – akárcsak a kérdőíves nyelvatlaszanyag-gyűjtés – bizonyos mértékig kötött, hiszen a felvételt készítő minden kiválasztott helységben ugyanabból vagy ugyanazokból a tárgykörökből vett kérdésekre kér választ, mondat élményszerű vagy történeteket tartalmazó szöveget (3). Ez maga kissé leszűkíti a felvételre kerülő szóanyag egyfajta „kötöttségéből” adódóan a különböző szerkezeti formák felszínre kerülésének lehetőségét. Tudott dolog ugyanis, hogy a megformálás szempontjából nem mindegy, milyen módon indítjuk a mondatot. Gyakran a mondatkezdő vagy más mondatbeli szó befolyásolja a nyelvi szerkezet alakulását. (pl. *A vadőr / vadászok / erdőlő munkások télen is járják az erdőt. Tolvajok lakják a házikót. Mikor reggel jött a király, akkor látta, hogy . . . = Reggel jött a király és látta, hogy stb. stb.) A helyi nyelvjárással foglalkozónak több lehetősége van arra, hogy különböző tárgykörű beszélgetésekből, elbeszélésekből hordja össze anyagát, és többféle szerkezeti formát jegyezhet föl, vehet fel magnóra.*

Viszont a mondatföldrajzi gyűjtéssel összehordott anyag – éppen a több helységből származó adatok révén – ugyancsak tartalmaz(hat) számos olyan jelenséget, amely ezt a tematikus leszűkítettségéből adódó jellegét jórészt kiegyensúlyozza. De ha a kutató valamely kisebb tájegység összes településén gyűjt legalább három korosztályhoz tartozó több egyéntől anyagot, a tárgyköri beszűkültség talán már fel sem merülhet ilyen vonatkozásban.

A helyi nyelvjárási monográfia anyaga ugyanakkor „egyszínűbb” de talán mégis gazdagabb szerkezeti-funkcionális szempontból.

1.3. Mindkétfajta munkálatban hasznosíthatók – szerintem jó eredménnyel – a magnóról lejegyzett népmesei szövegek is. Bár több kutató nem tartja szerencsésnek e szövegek ilyen célú felhasználását amiatt, hogy a népmesékben számos sztereotip szerkezet ismétlődik, és ezek nem jellemzőek magára a nyelvjárássra (4). Érdemes volna több és más-más nyelvjárástípusból való konkrét szöveg egybevetésével megvizsgálni ezt a kérdést. A magam tapasztalatából erről ezúttal röviden csak annyit mondanék, hogy egyrészt a népmese-szövegekben valóban vannak ismétlődő sztereotip szerkezetek, de ezek jórészt minden magyar nyelvjárástípusban megtalálhatók; másrészt a népmese-szövegek mondatszerkezeti szempontból közérthetőek, tehát mindegyik nyelvjárást beszélő egyed nyelvi kompetenciájához hozzátartoznak; harmadrészt meg a nem meseszövegekben is

előforduló azonos mondatszerkezeti és mondatfunkciós formák igazolják a szerkezet hitelességét, közös voltát; továbbá a népmese nyelvezete tekinthető ugyan a nyelvjárás vonatkozásában amolyan „nyelvjárási kořné”-nak, ez azonban semmiképpen sem jelentheti azt, hogy nem lehet sokmindenben egyező a kérdéses nyelvjárást beszélők nyelvhasználatával. Ha nem volna így, a mesemondó elveszítené hallgatóságát.

De a meseszövegek felhasználásának mértéke és módja változik aszerint, hogy ún. hivatásos vagy nem hivatásos mesemondó előadásáról van-e szó. Ti. a hivatásos mesemondónak a szövegében jóval több az ismétlődő, a népmesék megfogalmazási módjára jellemző állandó jellegű fordulat; sőt – olvasmányai hatására – az irodalmi nyelvvel megegyező, a nyelvjárásban nem élő szerkezet. Viszont a csak alkalmi „mesét mondó” előadásmódja a kezdő meg a záró formákon kívül alig tartalmaz ilyen sztereotípiákat.

Más kérdés az, hogy mindkét esetben általánosak az ún. beszélt nyelvi, tehát az oralitásra jellemző nyelvi formák, fordulatok. De hisz ez minden ilyen szövegben természetes a köznyelvben is. Éppen ezek megléte teszi sajátossá, az írott nyelvi alakulatoktól bizonyos vonatkozásban eltérővé a szóbeli közléseket. Ezekkel a jelenségekkel külön is szükséges foglalkoznunk a mondattani kérdések tárgyalása rendjén. E sajátosságok gyakori mellőzése vagy „kijavítása” miatt nem tekinthetők főként teljesen megbízhatóknak a régebbi – részben nyelvileg módosított – meg a diktálással lejegyzett népmeseszövegek.

Végül – úgy vélem – teljesen hiteles beszélt nyelvi szöveggént kezelhetjük azokat az élményszerű vagy csak mások elbeszéléséből ismert, néhány elemi osztályt végzett, idős, 60 éven fölül, nyelvjárást beszélő személyek feljegyzésszerű „fogalmazvány”-ait, amelyekben faluja közéleti vagy más tárgyú eseményeiről, történeteiről vagy saját élményeiről számol be esetleg önéletrajzi jellegű elbeszélésekben. Gyakran, hogy az esemény személyi vonatkozását elkerülje, mesének mondja („akiről ez a mese szól”) a valóban megtörtént esemény(ek)e)t és úgy is kezdi, illetőleg zárja, mint a népmeséket szokás (egyszer volt, hol nem volt . . . , illetőleg: máig is él(nek), ha meg nem hót(tak)). Ez esetben ugyanis nem lehet szó az írásgyakorlat olyan jellegű hatásáról, amely befolyásolhatná alapvetően a mondatformálás mikéntjét. (Például: nem használ nagy kezdő betűt, pontot, vesszőt. Nincs bekezdés.)

Ugyanakkor már itt utalnék arra, hogy a népmesei szövegekben és az imént említett „fogalmazvány”-okban gyakrabban fordulnak elő egyes szerkezeti típusok, mint az élményszerű elbeszélésekben. Talán azt mond-

hatnám, hogy némiképpen más a megfogalmazási módja a másoktól átélt és a közlőtől csak elbeszélt / elmesélt események, történetek felvételezés-kor történő újrafogalmazásának, mint az élmények közlésének. Egyik legjellemzőbb különbség az, hogy a hallott események, történetek elmondásakor gyakori az ún. „mondatrész-ismétlő” eljárás meg a párhuzamos mondat-szerkesztés. (Pl. ment *a fiú* örvendve és elérte *a verekedő hegyeket*, és kérte *a fiú a verekedő hegyeket*, hogy eresszék átál őtet *a verekedő hegyek*.) A jelenség – természetesen – megvan – kisebb arányban – a mindennapi beszélt nyelvben és az élményszerű közlésekben is. Az ilyen és ehhez hasonló aránybeli különbségekre már az anyaggyűjtés során tanácsos figyelemmel lennünk.

1.4. A cél, a szándék más vonatkozásban is meghatározó jellegű. Más szempontokat részesít előnyben az, aki például a Deme Lászlótól kidolgozott mondat szerkezeti sajátosságokat kívánja vizsgálni, mint az, aki akár a hagyományos, akár a modern leíró nyelvtani rendszerezéshez hasonló szerkezeti–funkcionális–jelentéstani szempontot tekinti tanulmányozása elsődleges céljának. Az első, a Deme-féle módszer alkalmazása – talán – eredményesebbnek tűnik a mondatföldrajzi szempontú és módszerű anyaggyűjtésben és feldolgozásban; a másik – talán – inkább a helyi nyelvjárási monográfia összeállításában. A kettőnek, a két szempontnak és módszernek – nézetem szerint – együttes alkalmazásával lehetne valóban teljes képet kapni a nyelvjárások mondattani kérdéseiről, sajátosságairól. Kettejük viszonyát úgy képzelem el, mint az általános (országos) meg a táji nyelv-atlaszok viszonyát, illetőleg egymást kiegészítő szerepét.

2.0. A Deme-féle mondat szerkezeti sajátosságok vizsgálatával és a velük kapcsolatos kérdésekkel nem óhajtok ezúttal foglalkozni, mert alkalmazhatóságukkal és eredményes voltukkal a nyelvjárások terén is tisztában vagyok és egyet is értek. E helyett az újszerű hagyományos módszereknek és eljárásoknak – ha szabad így fogalmaznom – a helyi nyelvjárási monográfiák összeállításában elképzelhető alkalmazásával foglalkoznám részletesebben. Teszem ezt annál inkább, mivel e tekintetben nincsen olyan módszeres, átfogó és eredményességében úgy értékesíthető elvi-módszertani útmutatás, mint az előzőben.

2.1. Elüljáróban azonban megemlíteném a mondat-elhatárolás kérdését. Sokat vitatták, számos érvet soroltak fel szakmunkákban, értekezletekben az elhatárolás lehetőségéről, és több fogódzót sikerült rögzíteni e tekintetben. Nem szeretném a vitát ebbe az irányba terelni, mindössze annyit jegyeznek meg, hogy olyan szerkezeti egységet tekintenek mondatnak, amely tartalom szerint – Deme szavaival – egy láncszemnyi mozzanattal

előbbre viszi a mondanivalót, alaki–szerkezeti–funkcionális szempontból pedig nyelvtani elemek / jegyek (kötőszók, utalószók és kötőszók, egyeztetési eljárások stb.) és a hangsúlytól meghatározott hanglejtésformák, szünetek segítségével megfelelőképpen elkülöníthetők egymástól; beleértve természetesen a kihagyásos vagy pontosan ki nem egészíthető, alaki–szerkezeti tekintetben esetleg csak szószerkezeti vagy egyetlen szóból álló egységeket is. Nem állítom – természetesen – azt, hogy nem lehetne még más ismérveket is figyelembe venni a gyakorlatban olykor szinte megszakítás nélküli fogymatként ható beszéd alapegységeinek elhatárolásában. De hiszem – és tapasztalatból is állíthatom –, hogy ezekkel a tényezőkkel mindenképpen számolnunk kell (5).

2.2. A helyi nyelvjárási mondattani jelenségeiről készítenő ilyen szempontú monográfiák összeállítása különböző módon történhetik: vagy a) az egyes mondattani viszonyok kifejezési módozatainak nyomon követésével; vagy b) a nyelvtani eszközök mondattani szerepének, funkciójának / funkciójának megállapításával; vagy c) e két módszer együttes alkalmazásával (6). Az első esetben – a helyi nyelvjárás vonatkozásában – elsősorban a kifejezési módok, eljárások sokszínűsége, ha tetszik, stilisztikai „mozgása”, dinamizmus mutatható ki. Mondatföldrajzi szempontú vizsgálódás esetén pedig az azonos értékű, ekvivalens mondattani eszközök, eljárások területi megoszlása; a második eljárás főként a rendszerbeli mondatalktani (morfo-szintaktikai) elemek, szerkezetek nyelvhasználati értékét állítja előtérbe; a harmadik megoldás viszont módot nyújt az áttekintő és egyben a két előbbi eljárással feltárt jelenségek, jelenségcsoportok szorosabb összefüggéseinek megláttatására, és lehetővé teszi a mondatszerkesztési jelenségekre épülő – legalább elemi fokú – szövegszerkesztési sajtások egy részének leírását, bemutatását is.

2.3. A rendszerezést – természetesen – nem úgy képzelem el, hogy – mondjuk – az Akadémiai nyelvtan mondattani kötetét magunk elé téve sorra vesszük mindazokat a szerkezeteket, amelyek ott előfordulnak, és az irodalmi nyelvi példák helyébe nyelvjárásbeli példákat teszünk, bár – néhány egészen sajátos jelenségtől eltekintve – ez sem volna elképzelhetetlen. A rendszeres nyelvtan helyett egy ún. r e n d h a g y ó nyelvtanra gondolok, amelyben lényegében a nyelvjárás sajátosságai alapján alakítjuk ki az egyes fejezeteket. Közöttük nyilván lesz, több, a rendszeres nyelvtanokból jól ismert fejezetcím és anyag is, de nem bizonyos, hogy a tartalmuk is azonos lesz.

A rendszert alakszerkezeti és funkcionális szempontból a következőképpen vázolhatjuk fel:

3.0. Egyeztetéses eljárások az egyszerű és az összetett mondatban, beleértve az igeragozásbeli (alanyi, tárgyias) egyeztetést is. Külön alfejezetek ebben a részben: a) Az értelmi egyeztetéses szerkezetek a fő-, illetőleg a mellékmondatrészek között; b) A nem egyeztetéses szerkezetek; c) A személybeli egyeztetés; d) Igeragozással kapcsolatos egyeztetési eljárások (1. GÁLFFY, Egyeztetési eljárások a marosmagyarói nyelvjárásban. MNyjárások. XXII. (1980), 9–26).

3.1. A mondatrészek azonos vagy más mondatrészként történő megismétlése az egyszerű meg az összetett mondatokban. Ezen belül külön alfejezet lehetne: a) Az egyszerű és az összetett mondatban közbevetés miatt használt szerkezetek; b) A nyomatékosítást szolgáló szerkezeti formák; c) A szöveg megértés megkönnyítését célzó ismétlések, redundanciás jelenségek; d) A kevésbé elvont gondolkodást tükröző ismétlődések; e) Az álmellékmondatot létrehozó ismétlések (7).

3.2. Alárendelő szerkezetek az egyszerű és az összetett mondatban. Itt a rendszeres nyelvtanokban szokásos osztályozást lehetne követni, hiszen a lényeg az, hogy az egyszerű mondatban milyen viszonyragos vagy névutós, ritkábban jelöletlen formákkal fejezhetők ki a nyelvjárásban a különböző viszonyok, illetőleg milyen kapcsolóelemeket, kötőszókat (és utószókat) használnak az alárendelő összetett mondatok (tag)mondataiban, vagy milyen jelöletlen alárendelő összetett mondatos szerkezeteket ismer a nyelvjárást beszélő közösség.

3.3. A jelenségek rendszerezésekor kívánatos a gyakoriság, tehát a megterheltség, termékenység megállapítása, hiszen gyakran mindössze ebben térnek el a nyelvjárásbeli szerkezeti formák az irodalmi és köznyelvi állapottól, illetőleg más nyelvjárástípus sajátosságaitól.

3.4. A mondattani fejezetek végén közölhetünk egy másfajta áttekintő összefoglalást, amelyben az egyes alaki elemek (viszonyragok, névutók, kötő- és utalószók) funkcióit mutatjuk be; nem a különböző alárendelő viszonyok alkotnák a fő kategóriát, hanem az alaki elemek. Erre annál inkább gondolhatunk, mivel a viszonyító nyelvi elemeket másutt nem rendszerezzük. Így egyben lehetőség nyílik arra, hogy könnyűszerrel egybevegyessük a különböző nyelvjárástípusok jellemző viszonyjelölő nyelvi formáit egymással és az irodalmi-köznyelvi normatív alakokkal.

3.5. A mondatátszövődéses szerkezetek között sorra veendő az összes előforduló változatok, így például: 1.a) A főmondat → álmellékmondat típus; 2.a) főmondat alanya → mellékmondat alanya, tárgya, határozója, b) főmondat tárgya → mellékmondat tárgya, határozója, c) főmondat határozója → mellékmondat határozója, d) főmondat birtokos jelzője →

→ mellékmondat alanya, tárgya típus; 3. A tárgyi mellékmondat → főmondat típus stb., stb. (vö. *KISS Jenő*: Fejezetek a nyelvjárási mondatanból. Nyr. 103/1979). 1. sz. 66–8; *GÁLFFY*: Mondatátszövődés a marosmagyarói nyelvjárásban. NyIrk. XXIV (1980), 2. sz. 205–12).

3.6. A mellé- és alárendelő mondatok közé egyként besorolható, átmeneti kategóriájú, összetett mondatok és az álmellékmondatok.

3.7. A tagadó szerkezetek.

3.8. A hangsúlytól meghatározott szórend és a mondatrend.

4.0. Végül a mondatok közötti összefüggés egy érdekes sajátosságára mutathatunk rá az igemódok és igeidők használatának vizsgálatával. Kiderül itt egyrészt, hogy milyen igemódok és igeidők milyen szerepet játszhatnak a beszédben, illetőleg az, hogy melyek a meglévő vagy nem használatos igeidők, és hogyan, milyen alkalmakkor használják őket, valamint az is, hogy melyek a legnagyobb megterheltségű, termékeny igeidők.

5.0. Ami a példányanyagot illeti, a *Kiss Jenőtől* javasoltakkal egyetérthetünk: nem hagyhatók teljesen figyelmen kívül az irodalmi és köznyelvben is meglévő szerkezetek, de természetesen a nyelvjárásban tipikus alakulatok, vonzatok stb. részesítendőek előnyben több példával. Ugyanakkor a kevésbé gyakori, ún. perifériális jelenségek sem mellőzhetők, mert nem tudhatni, elavuló félben vagy éppen ellenkezőleg, kialakulóban és fejlődőben levő sajátosságról van-e szó (vö. i.m. 87; *Károly Sándor*: MNY. 67: 272; *Kelemen János*: MNY. 32: 33–41; *Végh József*: MNY: 314–43 és ÖHA. 66–87).

6.0. Külön fejezetbe kívánkoznak az ún. beszélt nyelvi, oralitásbeli jelenségek (8). Az eddigiekben, tehát már a nyelvtani rendszer alapvető sajátosságaival egyező mondattani jelenségek között is említettünk egy-két szerkezeti formát, amelyek a beszélt nyelv sajátjai. Azokat azonban olyanoknak tekinthettük, amelyek beleilleszkednek minden további nélkül a nyelvjárási sajátosságok közé mint rendszerszerű jelenségek. (Például a mondatrészismétlő vagy a *mikor . . . akkor / hát* típusú szerkezetek; a mellé- és alárendelő mondatok közötti átmeneti formák, álmellékmondatok.) Kellő ismeretek hiányában nem állíthatjuk, hogy ezek minden beszélt nyelvi közlésre jellemzőek (, jóllehet ezt hallgatólagosan feltételezzük), és ez indokolja a már említett helyen való tárgyalásukat. De van számos olyan beszélt nyelvi jelenség, amelyről biztosan tudjuk – elsősorban stilisztikai, de nagyrészt nyelvtani kézikönyveinkből is –, hogy a beszélt nyelv sajátjai. Ezeket tehát mint nem vagy nem csak valamely nyelvjárásra jellemző sajátosságokat külön tárgyaljuk jóllehet / ugyanis nagy részük rendszeresen megfigyelhető a nyelvjárásokban, és ugyanúgy a köznyelvben vagy a regionális köznyelvekben is. Nyelvjárástípusonként ezek más-más megterheltséggel

bizonyára nagyrészt ugyanúgy kategorizálhatók, mint több sajátos jelenség. Sajnos itt nincs rá idő, hogy tüzetesen felsoroljuk az összes ide vonható jelenségeket, de nem fontos azért sem, mert közismert nyelvi-kifejezésbeli eljárásokról van szó. Inkább csak amiatt tartjuk szükségesnek külön fejezetben való vizsgálatukat, hogy elkülönítsük őket megfelelőképpen a *csak* nyelvjárási jelenségektől; másrészt meg azért, hogy rámutassunk arra: mennyire fontos, nem „vegyes, különfélék” fejezetbe iktatható sajátosságokról, közlési formákról van szó. Íme a fontosabbak közülük: taglaló részletezés (gyakran mesterkéltnek ható *hogy* kötőszós alárendeléssel), kérdés feltevése, szónoki kérdés, felkiáltó mondatok, megszólítások beiktatása, magyarázó-kiegészítő toldásszerű szerkezetek, helyesbítések, tétovázó-habozó kifejezési formák, nem-egyeztetett szerkezeti egységek / tagok, logikai (sorrendbeli) ugrások vagy törések, a beszédhelyzetből adódó és emiatt zavart nem okozó kihagyások, kifejező mozgások alkalmazásából adódó, azokkal magyarázható hiányok vagy utalások, a beszéd folyamatosságát, megszakítatlan folyamat voltát biztosító kapcsoló elemek gyakorisága, a közlés lineáris jellege, a párhuzamos szerkezetek stb., stb.

Mindezek a kifejezésbeli sajátosságok átvezetnek valójában a mondat-szerkesztést gyakran túllépő szövegszerkesztési eljárások vizsgálatához. És ehhez nyújtanak jó és biztos alapot a már többször emlegetett mondat-szerkezeti sajátosságok statisztikai felmérései. A tárgyalási sorrend – természetesen – megfordítható, és talán szerencsésebbnek is mondható. Azaz előbb mutassuk be a beszélt nyelvi sajátosságokat mint általánosan használt kifejezési formákat, és azután térjünk rá a nyelvjárási mondattani sajátosságainak „rendhagyó” módon történő tárgyalására.

7.0. A szerkezeti-funkcionális rendszerezés után sor kerülhet a mondat-szerkezeti sajátosságok vizsgálatára a Deme-féle módszeres eljárás alapján.

Végül megjegyezném, hogy a mondatok tartalom szerinti vizsgálata, osztályozása és rendszerezése a nyelvjárási sajátosságok szempontjából másodlagos kérdés. Meglétük kiderül a szerkezeti kérdéseket tárgyaló fejezetek példaanyagából.

8.0. Az a tény, hogy ezekben a normatív szabályokba nem foglalt nyelv-rendszerekben, a nyelvjárásokban a fogalmak és gondolatok közötti viszonyokat – az irodalmi és köznyelvben is meglévő, de belőlük (ma már) hiányzó (vagy bennük egyáltalán meg sem volt) viszonyjelölő eljárásokat – kifejező szerkezetek sajátos módon ötvöződve élnek, és fejezik ki a nyelvjárást beszélő közösség közlendőit, ez a tény azt bizonyítja, hogy a nyelvjárások mondattani rendszere ugyanolyan mértékben önálló, akárcsak a hang- és alakrendszere. Ezek határozzák meg a szókészletbeli eltérésekkel együttesen mindegyik nyelvjárástípus vagy helyi nyelvjárás önálló voltát,

az egyes nyelvjárások egymáshoz viszonyítva mellérendelt jellegét; a nemzeti nyelvben pedig biztosítják az önálló rendszerekből összetevődő, nem normatív jellegükénél fogva az irodalmi és köznyelvhez viszonyítva kevésbé egységesült rendszerek meglétét (9). A nyelvjárások önállósága, persze, viszonylagos olyan értelemben, hogy távlatszerűen fejlődésükre egyre fokozottabb mértékben hat a köz- és irodalmi nyelv, és ez gyorsítja amúgysem nagyfokú eltéréseik, különbségeik kiegyenlítődsét: a nyelvjárások és az irodalmi-köznyelvi normák egységesülését.

JEGYZETEK

1. Vö. *Kiss Jenő*, Magyar nyelvjárási mondattanok? Nyr. 100(1976), 1. sz. 83–8. Lásd a továbbiakra vonatkozó ott idézett könyvészetet is. – A nyelvjárási monográfiák kérdésére vonatkozóan lásd Caragiu Marioțeanu, Matilda—Giosu Ștefan—Ionescu-Ruxăndoiu, Liliána—Todoran, Romulus: Dialectologie română. București, 1977. 74.
2. *Imre Samu*: NytudÉrt. 72. sz. 79; Végh József: MNyj. 2:50.
3. Vö. *Deme László*: NytudÉrt. 3. sz. 169 és I.OK.6: 103–4.
4. *Vulpe, Magdalena*: Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită. București, 1980. 21–9. Lásd ott az idézett irodalmat.
5. *Teius, Sabina*: Coordonarea în vorbirea populara românească. București, 1980. 21–45. Lásd az ott közölt könyvészetet is.
6. *L. Vulpe*, i. m. 40 kk.
7. A csoportosítás nem egységes szempontú, de a jelenség, az ismétlés ténye nyelvi vonatkozásban lehetővé teszi a jelenségeknek egy nagyobb fejezetbe való vonását.
8. Különbséget teszünk nyelvjárási és beszélt nyelvi jelenségek között, mert a két fogalom nem azonos, csak összefügg egymással.
9. De a nem-normatív jelleget nem úgy értelmezzük, mintha a nyelvjárásban nem volnának megfogalmazott szabályokba nem foglalt, de a valóságban meglevő szabályok, normák. Ezek azonban – ha lehet ezt mondom – ösztönösen–mechanikusan vagy még inkább beidegzésen alapulva érvényesülnek a beszélők nyelvhasználatában, nem tudatosan. Aminthogy az irodalmi köznyelvet beszélők sem a szabályok állandó tudatos szem előtt tartásával szerkesztik meg mondataikat: az összefüggő szöveget.

VÉGH JÓZSEF

A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK KÉRDÉSÉHEZ

1. A magyar nyelvjáráskutatás utolsó négy évtizedének egyik legtöbbet vitatott kérdése volt: hogyan készítsük el a nyelvjárási monográfiákat. Csábító feladat volna a monográfiák készítésével kapcsolatban *Deme László* (A magyar nyelvjáráások néhány kérdése. Bp., 1953.) és *Imre Samu* (A mai magyar nyelvjáráások rendszere. Bp., 1971.) néhány fejtegetésével vitába szállni. Még ennél is érdekesebb volna *Benkő Loránd* vitaindító előadásához és *Kálmán Béla* felkért javaslatához hozzászólni.

A szombathelyi szimpozionon sajnos nem tudok részt venni. Mégis, mivel egyetemi doktori értekezésem megírása óta főleg a magyar nyelvjáráskutatás érdekelt, szeretném néhány gondolatom és tapasztalatom elmondásával a jelenlegi szombathelyi tanácskozás sikerét előmozdítani.

2. Ha az 1941-ben megrendezett I. magyar nyelvjáráskutató értekezlet óta eltelt időszakot vizsgáljuk, méltánytalan volna el nem ismerni a magyar dialektológia utolsó félszázadának nagy eredményeit. A teljesség igénye nélkül néhány fontos munkát említek. Megjelent nyelvatlászunk, és elhagyta a sajtót az UMTSz. I. kötete is. Kifejlődött a magyar dialektológia új ága: a történeti nyelvjáráskutatás. Ennek első nagy reprezentatív alkotása *Benkő Loránd* 1957-ben megjelent egyetemi tankönyve: Magyar nyelvjárástörténet. Ismeretesek *Papp László*, *Abaffy Erzsébet*, *Deme László* és *Kubinyi László* e jellegű tanulmányai. Sor került a magyar nyelvjárási szövegek kiadására is. 1944-ben Debrecenben jelent meg *Végh József*, *Sárréti népmesék és népi elbeszélések*. 1946-ban Pécsen *Hegedűs Lajos*, *Népi elbeszélések az Ormányságból. Uő, Moldvai csángó népmesék és népi elbeszélések*. Bp., 1952. (Hegedűs szövegeit már magnetofonnal vette fel). 1974-ben elkészült *Hajdú Mihály* és *Kázmér Miklós*, *Magyar nyelvjárási olvasókönyv* című munkája. Bp. Tankönyvkiadó. Nemcsak a nyelvtudomány, hanem

az összes történeti tudományok számára nagy jelentőségűek a regionális nyelvjárási szótárak. *Kiss–Keresztes*, Ormánysági Szótár, Bp., 1952., *Bálint Sándor*, Szegedi Szótár. Bp., 1957. *Penavin Olga*, Szlavóniai (kórógyi) Szótár. Ujvidék, I. kötet é.n. (1968.), II. kötet 1975-ben, III. 1978-ban. *Imre Samu* Felsőöri tájszótár. Bp., 1973., *Kiss Jenő*, Mihályi tájszótár. Bp., 1979. Rövidesen megjelenik *Markó Imre*, Kiskanizsai Szótára. A fontosabb monográfiákról később szólok.

A felsorolt teljesítmények minőségi jellegűek, ismert szakemberek munkái.

A nyelvatlasz és a tájszótár készítése lekötötte a magyar nyelvjárás-kutatókat. Ezen kívül nagyszabású nyelvjárási gyűjtőmunkákra nem került sor. Ezeket pedig nemcsak a dialektológusok sürgették, hanem szorgalmazták vezető nyelvészeink is. Így *Pais Dezső* (Akad. Ért. LVIII, 379, I. OK. IV. 27) és *Bárczi Géza* is: (I. OK. VI, 59–87). Magyarország területén a gyűjtés elmaradása annyival inkább elszomorító, mert Kolozsváron *Szabó T. Attila*, de főleg *Gálffy Mózes*, *Márton Gyula*, *Vöö István* professzorok fáradtságos terepmunkát végeztek, és tehetséges tanítványaikat is ránevelték e feladatok elvégzésére. Erdélyben a nyelvatlasz-munkálatokon kívül jelentős nyelvtani és lexikális gyűjtések is folytak.

A magyarországi nyelvjárási gyűjtések hiánya azért is aggasztó, mert közismert, hogy korunk nagy politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásai következtében fogy a magyar nyelvjárást beszélők száma, és lassan a nyelvjárások színei is halványodnak. A magyar nyelvjárásokban rejlő nagy értékek megmentésére nem tettünk annyit, mint pl. a magyar népzene vagy a magyar néprajz kutatói.

A gyűjtés sürgősségét és fontosságát mindenki hangoztatja, aki egy kicsit is törődik nyelvtudományunk jövőjével. Kérdés az, hogyan tudjuk ezt a „fájdalmasan megoldatlan feladat”-ot – ahogy *Bárczi Géza* írja – a kívánalmaknak megfelelően elvégezni.

Mielőtt javaslataimat megtenném, szükségesnek látok néhány bíráló és önbíró megjegyzést tenni. Az 1950-es években mi túlságosan optimisták voltunk. Azt gondoltuk pl., hogy az egyetemi hallgatók számára a hangtani képzést egy-két szemeszter alatt sikeresen el lehet végezni. Sokat foglalkoztunk a hangtani finomságok kérdésével, pl. a diftongusok és a hangszínáryalatok. Közben nem emeltük ki, hogy e magas követelményeket csak a szakemberektől kívánhatjuk meg. A vitázó cikkek hangvétele sem volt mindig szerencsés, nem keltett kedvet. Őszintén be kell vallanunk, hogy a nyelvészeink közül néhányan nem becsülték eléggé az adatgyűjtő, adatfeltáró munkát. Ennek hátrányos hatása azért is káros, mert az egyetemi és

főiskolai fiatalság zöme nem szerény, eleve hajlamos arra, hogy magas tudományos kérdésekre megoldására vállalkozzék, amelyekhez sokszor a képességei és tapasztalatai nincsenek meg.

3. A nyelvjárási gyűjtés szempontjából jelentős kezdeményezés volt az 1957-ben meghirdetett Nyr.-pályázat (A pályázat értékelését 1. Nyr. LXXXIII, 210–20). A pályázaton 77 mű szerepelt, ebből 17 nyelvtani, 22 lexikális tárgyú volt. A pályázaton tűntek fel olyanok, akik ma már a nyelvtudomány elismert szakemberei: így *Bolla Kálmán*, *Markó Imre Lehel*, *Várkonyi Imre*, *Balogh Lajos*, *Király Lajos*, *Pesti János*, *Körmendi Géza*, *Fülöp Lajos*, *Eperjessy Ernő* stb. 1959-ben az MTA Nyelvtud. Intézet is csatlakozott a Néprajzi Múzeum által évenként meghirdetett gyűjtő pályázatához. Így alakult ki az országos néprajzi és nyelvjárási anyaggyűjtő pályázat. E pályázat során ismertük meg *Ördög Ferencet*, és itt jelentkezett többször is szülőfalujának, Nagykönyinak a nyelvjárási témájú dolgozataival *Szabó József*. A nyelvjárási gyűjtés kiemelt témája lexikális tárgyú volt. A kezdeti nagy sikerek után az érdeklődés csökkent. Bár e gyűjtőpályázat ma is megvan, eredményeivel nem lehetünk elégedettek. Azon lehetne vitatkozni, hogy mely témák, gyűjtőfeladatok kiemelésével lendíthetnénk fel a gyűjtési kedvet.

E gyűjtőpályázatot azért kell komolyan vennünk, mert szakembereinknek sok feladatuk elvégzése miatt kevés lehetőségük van arra, hogy a magyar nyelvterület sok-sok pontjára eljussanak. A pedagógusok, lelkészek és más önkéntes gyűjtők segítségét szerte a világon felhasználják. Mostani anyagi nehézségeink miatt a hivatásos kutatók számát nem tudjuk jelentősen emelni, az anyagi támogatás is korlátozott lesz. Ha a „Röpülj páva” mozgalom sikereire gondolunk, nekünk nyelvészeknek is el kell gondolkoznunk, hogy honnan vesszük a derékhadat, mert a gyűjtő és kutató feladatok száma igen nagy.

Egyet azonban szeretnék kiemelni. Minden munkát jutalmazni kell. Jutalmazni lehet azonban nemcsak pénzzel, könyvadományokkal. Elsősorban az érdekesebb munkák, gyűjtések megjelentetésével. Az egészséges egyensúly-viszonyokat meg kell őrizni. Örvendünk például azon, hogy a fiatal pedagógusaink nagyon érdeklődnek a helynév-gyűjtés, még inkább a személynevek iránt. Vigyáznunk kell azonban arra, hogy ne csupán személynévi tárgyú kiadványok jelenjenek meg. A szombathelyi szimpozion hivatalos és baráti megbeszélései nagyon alkalmasak arra, hogy ilyen kérdéseket megtárgyaljunk.

Kétségtelen viszont, hogy a helynevek gyűjtése, főleg a nagy gondoságot és felelősséget kívánó közlésvégi munka fejlesztette a vállalkozók

dialektológiai ismereteit. Helyneveink közzététele nevelte a Szombathelyi Tanárképző Főiskola fiatal magyar nyelvész oktatóit. — Ha a vasi kötet megjelenik, országos megbecsülésben és elismerésben lesz részük.

4. A gyűjtési feladatok sokasága miatt nem lényegtelen kérdés a fontosabb és sürgősebb gyűjtőtémák kijelölése. Közhely, hogy minden tudományos kérdés megvitatása jogosult. De a biztatást, bátorítást, a támogatást a kiemelt témáknak kell kapniuk.

Javasolnám, hogy a szombathelyi szimpozion küldjön ki egy bizottságot a kiemelt gyűjtési témák kiválasztására, ajánlására. E munkában magam is szívesen részt vennék. Az MNnyj. VI. 106–8 javaslatot tettem már néhány témára. Ez húsz évvel ezelőtt történt. Ma nyelvatlászunk adatai, meg a dialektológiai monográfiák megjelenése után már jobban látjuk, hogy melyek volnának országrészenként a fontosabb gyűjtőfeladatok, hol vannak fehér foltok. A tanári szakdolgozatok és gyűjtőtémák kijelölése *Csúry Bálintnak* is elég sok gondot okozott. Velem e kérdéstről több ízben táncskozott.

A kiemelt témák közé javasolnám pl. a zárt *í*-zés, az *ő*-zés, a zárt *é*-zés, a mássalhangzó ikerítődés, az *l* nyújtó hatásának és kiesésének kérdéseit, a névszó- és igetöveket, a szóképzést is. Igaz, hogy e tárgyban már több értékes tanulmány megjelent a magyar nyelvterület egy-egy részén. De közismert, hogy apróbb különbségek lehetnek vidékenként. De nemcsak a legfontosabb hangtani, alaktani témáinkat kell kiemelni, hanem a fehér foltokat is. Nagyon kevésbé ismerjük Győr-Sopron, Fejér, Pest, Nógrád, Bács-Kiskun megyét, Szeged környékét, de a Tiszántúlt sem ismerjük eléggé.

Mivel napidíjjal nem tudjuk támogatni munkatársaink gyűjtőtevékenységét, első percben úgy tűnik, hogy csak ott gyűjtethetünk, ahol jelentkező van. De a felsorolt megyékből is jelentkeznek hallgatók az egyetemekre és főiskolákra. Az egyetemi és főiskolai oktatók bátorítása sokat tehet. Természetesen erőszakkal célt nem érhetünk el.

5. Arról nem érdemes hosszabban tárgyalnunk, hogy jelenségmonográfiákat szorgalmazzunk-e inkább vagy pedig nyelvjárási monográfiákat. Nyilvánvaló, hogy egy helyi nyelvjárás monográfiája több esztendő helyszíni gyűjtés és íróasztali munkája után végezhető el. 1971-ben jelent meg *Imre Samu*, A felsőöri nyelvjárás című szép monográfiája, és kandidátusi értekezéséül elkészült *Kiss Jenő*, A rábaközi Mihályi község monográfiája. A megjelent jelenségmonográfiák közül fontosabbak — ismét a teljesség igénye nélkül — a következők. *D. Bartha Katalin*, A szlavóniai nyelvjárás szóképzése: MNnyj. I. 39–63, *Sulán Béla*, Szempontok az *í*-zés vizsgálatához: MNnyj. I. 3–33, *Szathmári István*, Az *í* hang állapota a kisújszállási nép nyelvében: *Pais—Eml.*

Bpest, 1956, *Sebestyén Árpád*, Szempontok a Csűry-féle, szamosháti *é* fonológiai értékeléséhez: MNnyj. IV, 101–5, *Nyirkos István*, Az abaúji Pusztafalu *ö*-zése: MNnyj. V. 153–165, uő. uo. IX. és X., *Várkonyi Imre*, A Somogy megyei *ö*-ző nyelvjárás: MNyTK. 113. Bp. 1965, *Szabó Géza*, Szempontok az *ë*-zés vizsgálatához (Doboz). Bp. 1971. *Imre Samu* és *Balogh Lajos* tanulmánya az *l* hang kieséséről. *Szabó József* dolgozatai Nagykovácsról. *Kiss Jenő*, A rábaközi Mihályi igeképzői. Bp. 1977. NyTudÉrt. 69.

Azt tapasztaltam, hogy a jól elkészített monográfiáknak nagyobb a munkára serkentő erejük, mint a szép buzdításoknak és módszertani cikkeknek.

Még néhány gyakorlati, módszertani tanács. Nagyon fontos a kutatópont kiválasztása. Azokban a községekben, amelyekben sok volt az urasági cseléd, akik közelebbi vagy távolabbi községekből jöttek, nehéz gyűjteni. Kezdőknek az ilyen községeket nem ajánlanám gyűjtésre. Ilyen nehéz község volt nyelvatlaszgyűjtő munkám során a Békés megyei Doboz vagy a Vas megyei Ácsád. A polgári járás földrajzi neveinek közzététele alkalomával is láttuk, hogy milyen sok utánjárással lehet az ilyen jellegű községekben azokat az adatközlőket megtalálni, akik a helyi nyelvjárást jól beszélik.

A nem régen asszimilálódott, magyarrá vált községekben is nehéz gyűjteni. Kezdőknek ezt nem ajánlhatjuk. Nem könnyű feladat a nagy városokban, pl. Cegléden, Nagykőrösön, Debrecenben, a nagy kiterjedésű jász településekben a helyi nyelvjárást reprezentáló adatközlőket megtalálni.

Az adatközlő kiválasztása nem lebecsülendő kérdés. Csak értelmes adatközlőkkel lehet jó gyűjtést végezni.

Ha a gyűjtő nem a saját községében jegyez fel, készüljön fel a munkájára. Nézze át az eddigi irodalom adatait. Mindenképpen törekedjék a passzív megfigyelésre is.

Ma már a gyűjtést megkönnyíti a magnetofon. Erről hosszasan lehet beszélni. Vannak jó elbeszélő típusok az adatközlők között. De ezek száma kisebb. A gyűjtőnek meghitt, intim viszonyt kell kialakítania. Így munkája eredményesebb lesz.

Befejezésül még egy fontos kérdést említek. A gyűjtővel, a fiatal kutatóval foglalkozni kell. Nemcsak a témát kell neki javasolni, hanem a feldolgozásban is támogatni kell. Az első fogalmazás után kiegészítő gyűjtésekre gyakran kell őt küldeni. Fejlesztteni kell a gyűjtőknek a nyelvtörténeti ismereteit is.

A tanár sok időt áldoz a tanítvány támogatására, de hosszú távon megtérül ez. Nem minden mag hull jó talajra.

Tanítványaink között lesznek kiválóak, de olyanok is, akik csak szerényebb feladatok elvégzésére képesek.

Mivel az egyetemeken és főiskolákon a hangtani képzésre csak kevés időt lehet fordítani, lehetőleg paraszti származású, a helyi nyelvjárást ismerő, a nyelvjárás hangjait jól halló gyűjtőket küldjünk ki vidékre.

BALOGH LAJOS

A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK KÉRDÉSÉHEZ

Megpróbálok néhány gondolatot az elhangzottakhoz hozzátenni. Ez nem lesz könnyű azért sem, mert *Benkő Loránd* bevezető előadása részletes és sokoldalú volt, és a kitűnő hozzászólások is annyi mindent érintettek, hogy nehéz újat mondani ebben a témakörben még akkor is, hogyha a nyelvjárási monográfia kérdésköre eléggé bonyolult és szerteágazó. Rövid hozzászólásomban először egy kis történeti kitérőt tennék, utána pedig vázlatosan egy monográfiatervet szeretnék ismertetni, amelyről már a Nyelvtudományi Intézetben beszélgettünk, és amelynek a munkálatait a jövőben el is szeretnék kezdeni.

Kálmán Béla említette, hogy már a Tudományos Gyűjteményben jelent meg nyelvjárási monográfia. Ez valóban így is van. De én azt hiszem, hogy a monográfia műfajának a kibontakozása a nyelvjárási irodalomban a múlt század végére, utolsó évtizedeire és e század első évtizedeire esik. Ekkor viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű monográfia jelent meg, mégpedig ún. helységmonográfia, tehát egy falura épülő nyelvjárási monográfia a Nyelvészeti Füzetek sorozatban és még egyéb más helyen is. Közismert, hogy az 1910-es, 20-as években a nyelvjáráskutatás iránti érdeklődés csökkent, visszaesett a gyűjtőmunka és a kutatás is. A kezdeti nagy lendület megtört ezekben az években, és ebben az időszakban már nem születtek olyan nagy számban monográfiák. *Csűry Bálint* lendítette fel újra a nyelvjáráskutatást, és bizonyos fokig az ő munkássága nyomán a monográfia műfaja is más irányba kezdett eltolódni. Nem a helységmonográfiák, hanem inkább a jelenségmonográfiák szaporodtak meg a Csűry iskola tanítványainak jóvoltából már a 30-as években és később a 40-es, 50-es években is. Egy-egy jelenségnek a feldolgozása került előtérbe, főleg hangtani, alaktani jelenségeké, és jobbra egy-egy településre alapozva. Elég szép számban lehetne ilyen feldolgozásokat.

említeni a szakirodalomból. Ezek kimerítőek voltak, és elég részletesen, pontosan tárgyalták a vizsgált település nyelvi részrendszerének problémáit.

Amit én hiányolok ebből a korból – jobbára inkább az 1950-es 60-as évekből – az az, hogy az ilyen egy településre alapozott jelenségmonográfiákból nemigen született szintézis. A jelenségeket összegező monográfiák nem készültek el az 50-es és a 60-as években, pedig azért már ekkor elég tekintélyes mennyiségű anyag gyűlt össze az egyes közlések nyomán. Egy ilyen nagyobb szintézis természetesen nem tekintheti feladatának azt, hogy a jelenség területi elterjedéséről is pontos képet adjon, hanem inkább a nyelvi problémákat kellene megoldani ezekkel a monográfiákkal. Lényegében azt, hogy például az *ö*-zés milyen morfémaokban jelentkezik, milyen hangtani helyzetben fordul elő, és ehhez elegendő az *ö*-ző nyelvterület néhány pontjáról alapos felmérés. Ha nagyobb mennyiségben rendelkezésünkre állana az *ö*-ző nyelvterületről olyan felmérés, mint például *Várkonyi Imrének* a büssüi nyelvjárásról írt monográfiája, akkor jó néhány ilyen monográfia segítségével a magyar nyelvjárások *ö*-zéséről nagyon szép összefoglaló szintézist lehetne elkészíteni. Van is annyi anyag, hogy ilyen szintéziseket egyes nyelvi részrendszerekről utólag még új gyűjtések nélkül is össze lehetne állítani.

A monográfia műfajának alakulását nagy mértékben befolyásolta az a tény, hogy az 1930-as évektől a nyelvtudományban különféle irányzatok terjedtek el, a fonológiai szemlélettől kezdve a strukturalizmusig és a generatív nyelvészetig. Az az érzésem, hogy a monográfia írói – akár kisebb jelenségről van szó, akár nagyobb jelenségnek a feldolgozására vállalkoztak – nemigen tudták az új módszereket alkotó módon beépíteni a munkájukba. Ebben a tekintetben csak a 70-es évektől beszélhetünk nagyobb fordulatról, amikor a monográfia műfaja a magyar nyelvjáráskutatásban már némiképpen modernizálódott, és ezért az előrehaladás jelei ebben a műfajban is mutatkoztak. Elsősorban az erdélyi nyelvjáráskutatók megjelent tanulmányaira gondolnak, *Gálffy Mózesnek* a jelenségtanulmányaira, aztán *Teiszler Pál, Vöő István* fonológiai jellegű monográfiára. De Magyarországon is van rá példa. Ebbe a műfajba sorolta *Benkő Loránd Imre Samunak* A mai magyar nyelvjárások rendszere című összevezését, ez is egy ilyen strukturalista jellegű nagy monográfia. Itt most a strukturalista minősítést nem rossz értelemben mondom, mert azért manapság ha egy munkára ráakasztják a strukturalista jelzőt, akkor az egy kicsit pejoratív értékű. *Imre Samu* a rendszerszemlélet alapján írta meg ezt a nyelvjárási összevezést. Az előrehaladás, a modernizálódás irányába mutat *Kiss Jenőnek* a kandidátusi dolgozata a mihályi nyelvjárásról és *Imre Samunak* a felső-öri nyelvjárást összefoglaló monográfiája is.

Ennek ellenére azért én is úgy látom, mint *Benkő Loránd*, hogy a monográfia műfaja hiánycikk a dialektológiai irodalomban. Számos megoldatlan probléma van, többek között azért is, mert ma már nemcsak a nyelvjárási alapréteg leírására kell törekednie egy monográfiának, hanem meg kell oldania a nyelvi változások problémáinak a tükröztetését is, és az jóval nehezebb feladat.

A Nyelvtudományi Intézetben most készítettük el az öt éves kutatási tervet. Ebben jeleztük, hogy a tervidőszak második felében szeretnénk hozzákezdeni egy nagyobb nyelvjárási monográfia alapjainak a lerakásához. Valahogy úgy lehetne ennek a célját megfogalmazni, hogy egy kisebb település mai nyelvállapotának a felmérése és vizsgálata. Tehát eléggé összetett, komplex vizsgálat lenne ez, amelyben elsősorban fel kellene deríteni a kiválasztott település nyelvjárási alaprétegét.

Benkő Loránd azt emlegette, hogy az alapréteg kutatása nagyon fontos azért is, mert meg kell mentenünk a még megmenthető hagyományt. Én nemcsak ebből a szempontból hangsúlyoznám az alapréteg kutatásának szükségességét, hanem még abból is, hogy tulajdonképpen a nyelvi változás vizsgálata sem képzelhető el az alaprétegnek az ismerete és felkutatása nélkül. Hiszen, ha nem ismerjük a kiválasztott település nyelvjárását, akkor nem tudjuk megmondani azt sem, hogy mi változott meg. Ha a nyelvjárás közelít a köznyelv felé, és fel akarom mérni, hogy a nyelvjárás és a köznyelv között milyen átmeneti változatok vannak, akkor nemcsak a köznyelvet kell ismernem, hanem a nyelvjárást, az alapréteget is ismernem kell ahhoz, megállapítsam, hol tart ma a változás.

Nincsenek még konkrét elképzeléseink, de annyi bizonyos, hogy egy ilyen munkálatot nagyon alaposan elő kell készíteni, és meg kell tervezni. Egy úrhajó fellövését is nagy munkálat előzi meg, kutatási programot dolgoznak ki. A munka megkezdése előtt – úgy gondolom – egy ilyen monográfiához is kutatási programot kell készíteni, mégpedig azért, mert nagyon sok nyelven kívüli problémát is meg kell oldanunk. Többek között tisztában kell lennünk a kiválasztott település társadalmi rétegződésével. Azzal, hogy a falu lakói milyen társadalmi réteghez tartoznak, paraszti gazdálkodást kik folytatnak, kik azok, akik üzemben dolgoznak, értelmiségiek élnek-e a faluban. Tehát a társadalmi rétegződést mindenképpen fel kell derítenünk. Azután nyelvi szempontból kell előkészítenünk a gyűjtést, pontosan felmérve a nyelvi rendszer egyes részterületeit, a hangtant, az alaktant, a mondattant és egyéb területeket, hogy mely társadalmi rétegeknél milyen jelenségeknek a vizsgálata kerüljön inkább előtérbe.

A változásvizsgálatot hangsúlyozták többen a mai felszólalók közül.

Én azt hiszem, hogy ezt leginkább a paraszti réteg körében kell szorgalmazni a falun belül. Hiszen a parasztság használta az alapréteget, a nyelvjárást, és az a fő kérdés, hogy milyen új elemek jelentek meg ennek a társadalmi rétegnek a nyelvhasználatában. Nagyon fontos a szituációknak a kérdése is. Tehát az, hogy familiáris környezetben mennyire őrzik még a nyelvjárást, és milyen a nyelvhasználata egy falusi parasztembernek akkor, ha a tanácsházára megy a saját községében, vagy hogyha elmegy a városba vásárolni, és ott hogyan beszél. Ezeket a különböző szituációkat fel kell mérni az előkészítés során. Nemcsak a társadalmi rétegződést, hanem azokat az alapszituációkat, amelyek során az emberek különféle beszédhelyzetbe kényszerülnek, és ezekben a szituációkban hogyan viselkednek, milyen a nyelvhasználatuk.

Nagyon bonyolult feladat egy ilyen modern monográfiának az elkészítése. Nem is gondoltunk arra, hogy ezt a feladatot mi a Nyelvtudományi Intézetben meg tudnánk oldani. Sok külső segítségre lenne szükségünk a társtudományok területéről, szociológusok, demográfusok stb. részéről. De azt szeretnénk, hogyha a nyelvtudomány szakemberei, nemcsak a Nyelvtudományi Intézetben működő dialektológus szakemberek, hanem az egyetemeken, főiskolákon oktató szakemberek is segítenének nekünk részben a koncepció kidolgozásában, részben pedig a konkrét munkában azzal, hogy a monográfiában egy-egy részfejezet kidolgozását vállalnák. Azt hiszem, hogy sok kérdésre választ ad egy ilyen monográfia, hogyha jól megcsinálják, de még nem tudjuk, lesz-e rá időnk és energiánk.

SZABÓ GÉZA

NYELVJÁRÁSKUTATÁSUNK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Ha az 1945 utáni magyar dialektológiát az értékelés, elemzés mérlegére tenénk, akkor egyszerre lehetnénk elégedettek és elégedetlenek. Ami az elmúlt három és fél évtizedben történt, azt nehéz lenne az előző időszakok teljesítményével összehasonlítani. Csupán a nyelvjárástani szintézisek áttekintése megérdemelne egy előadást. Első helyen nyilvánvalóan a Magyar Nyelvjárások Atlaszát és az atlaszmunkálatokhoz fűződő igen értékes szakirodalmat kellene megemlítenünk. Rangos hely illeti meg a tájszótári munkákat is. Egy sor regionális tájszótárral, valamint az Új Magyar Tájszótár I. kötetével gazdagodtunk, újabb tájszóközlések láttak napvilágot, s közben a nyelvjárások szókészletének változásával, szinkrón nyelvi mozgásával kapcsolatban is megindultak a vizsgálatok, figyelmet érdemlő közlések jelentek meg. Számos nyelvjárástani téma monografikus vizsgálata, feldolgozása történt meg. Ám a nyelvjárástani produktumok műfajainak nagy kategóriáiban gondolkozva nyomban feltűnik, hogy egy-egy nyelvjárási egységnek, azaz egy helyi nyelvjárásnak vagy egy nyelvjárástípusnak teljes monográfiáját az utóbbi időszak termése között hiába keressük. Ebben a műfajban ugyanis lényegében nem született az elvárásoknak megfelelő feldolgozás. Mégis elégedetlenségünk – véleményem szerint – nem a teljes monográfia meg nem születéséből fakad, hanem sokkal inkább abból a körülményből, hogy az atlaszmunkálatok befejeződése óta, lényegében a 60-as évektől kezdve a magyar nyelvjárások iránti érdeklődés mind a feltáromunkában, mind az elméleti jellegű kutatásokban csökkenő tendenciát mutat. Mintha az utóbbi két, évtizedben a magyar dialektológia egyre inkább eltávolodnék az érdeklődés homlokterétől. Az élőnyelvkutatások hulláma továbblendítő erejével nem tud eljutni hozzá, hogy nyelvjáráskutatásunkat a holtpontra átsegítse. Az alábbiakban néhány olyan összefüggésről szeretnék említést tenni, amely nyelvjáráskutatásunk fellendítésében figyelmet érdemelhet.

Úgy érzem, hogy a nyelvjárási monográfiák problematikája alkalmas nézőpont lehet dialektológiánk jónéhány gyakorlati és elméleti kérdésének áttekintésére. Az úgynevezett teljes monográfia meg nem születésének tényét nem kívánom eltúlozni. Ez a körülmény mégis tanulságos több szempontból is, és valójában messze túlmutat önmagán. Ha a nyelvészeti tárgyú feldolgozó munkákon végigtekintünk, azt az általánosítást szűrhetjük le, hogy minden kor megalkotta a maga monográfiamodelljét vagy jobban mondva monográfiamodelljeit. A monográfiamodellnek tükröznie kell az elmélet és gyakorlat „pillanatnyi” összhangját. A nyelvszemlélet, valamint az adatfeltárásban, feldolgozásban követett módszerek, eljárások nyilvánvalóan meghatározzák magát a monográfiamodellt is. Legáltalánosabb követelmény, hogy az anyaggyűjtés feleljen meg a feldolgozás mintájának.

Mivel különösen a szinkrón nyelvleírásban a monográfiamodell az utóbbi évtizedekben roppant erős mozgásban van, ugyanakkor az adatfeltáró munka az újabb igényekkel legjobb esetben is csak részben tud lépést tartani, ennél fogva dialektológiánkban az adatfeltárás és a feldolgozás között nem csekély feszültség van.

Kivételként ugyan megemlíthetném a Magyar Nyelvjárások Atlasza munkálatait, valamint a hozzá hasonlóan színvonalas nyelvföldrajzi adatfeltárásokat. A szóban forgó nyelvjárási kutatómunka a magyar dialektológiában páratlan. A tudományos alapozottságú, nyelvföldrajzi szemléletű és törekvésű gyűjtőmunka a feldolgozásnak kitűnő bázisul szolgálhat, különösen a hangtan és a szóalaktan területén. Sőt, az empirikus adatok tömege gazdag általános dialektológiai, nyelvelméleti, valamint nem kevés nyelvtörténeti tanulságot is hordoz. Hogy a gyűjtés folyamatában felhalmozódott nyelvlelektani, nyelvhasználati tapasztalatokról itt ne is szóljak. Köztudomású, hogy *Imre Samu* nagy monográfiája (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971.) nem születhetett volna meg a szóban forgó atlaszmunkálatok nélkül.

A fentiekből következik, hogy meg kell teremtenünk az adatfeltárás és a monográfiamodell összhangját. És itt nem csupán szervezőmunkára gondolok, noha ez sem csekély feladat, hanem olyan részletkutatásokra, amelyek mind a (kollektív jellegű) gyűjtőmunkát, mind a monográfiairást megelőzik, pontosabban szólva előkészítik. Első lépésként előkutatásokat kell terveznünk. Ez semmiképpen sem valamiféle gyors, előzetes terepbejárást céloz. Az adatfeltárás eddigi eredményeit is számba véve előzetesen megfogalmazott feltevéseket, hipotéziseket kell a gyakorlatnak, az előkutatások próbájának alávetni. Az előkutatások szakaszában meg kell győződnünk a feltevések realitásáról. Eközben a tapasztalatoknak megfelelően

a részproblémákat, a feltevéseket szelektáljuk, illetőleg új feltevéseket alkotunk. Az előzetes kutatás eredményeként visszajelzett „nyomvonalak” irányába fogalmazzuk meg a konkrét kutatási feladatokat a maga teljes részletességében.

Empirikusan tekintve ma már elmondhatjuk, hogy tiszteletet érdemlő nyelvi anyag áll rendelkezésünkre nyelvjárásgyűjtésünknek jó másfél századából. Noha a növekedés nem egyenletes, mégis minél közelebb jutunk a mához, a felgyűjtött anyag annál nagyobb. A nyelvátlaszgyűjtések eredményeként századunk ötvenes-hatvanas éveiből nyelvjárás adataink mind mennyiségben, mind minőségben imponálóak. De szeretném hangsúlyozni, hogy adatfeltáró munkánknak jócskán vannak még ma is gyenge pontjai, nyelvjárásainknak vannak még fehér foltjai. Meglepően keveset tudunk nyelvjárásaink mondattanáról. A szövegtani kutatások igénye konkrétan nálunk még meg sem fogalmazódott. A nyelvjárás szókészleti kutatások részdiszciplínaként legjobb esetben is az előkutatások állapotában vannak.

A mai monográfiamentát tekintve az adatfeltáró munkának egyre érzékenyebbnek kell lennie a nyelvjárások társadalmi (nyelvszociológiai) és lélektani aspektusai iránt. Ezeknek a – mai szemmel nézve – reális igényeknek legújabbán felgyűjtött adataink is csak roppant hiányosan felelnek meg, pontosabban fogalmazva lényegében nem képesek kielégíteni igényeinket. Ám a most bontakozó regionális köznyelvi kutatások, amelyek valójában a dialektológiai kutatásoknak egy sajátos elágazásaként minősíthetők, a társadalmi (szociológiai) szempontokra is nagy figyelmet kívánnak fordítani.

A társadalmi szempontok hangsúlyozása a dialektológiai kutatásokban rugalmasabbá teheti nyelvi szemléletünket, és bizonyára tovább módosítja majd a nyelvjárások hagyományos fogalmát. – Tudjuk, hogy régebben a nyelvjárások hordozói a falusi parasztok, esetleg a falun élő, parasztokból lett iparosok. A kérdés nyilván sajátos problémákat is felvet, amelyeket most nem részletezhetek. Ugyanakkor a városi lakosság nyelve – az esetek többségében – lényegében nem volt azonos a környező nyelvjárásokkal. Kivételek természetesen akadtak. – Tudjuk, hogy az utóbbi időben számos vidéki kisváros, illetőleg nagyközség – ma már létszámban gyors tempóban növekvő városként – a környező falvakból sok embert magához vonz. Visszonylag rövid idő alatt, lényegében az utóbbi két évtizedben rengeteg család települt be városba. Jelentős a nap mint nap bejáró dolgozók, iskolai tanulók száma is.

Hadd utaljak itt konkrétan Szombathelyre, mivel empirikus anyagom is erre bátorít. A város lakónépessége 1980-ban 82 000 fő. Megítélésem

szerint a lakosság túlnyomó többsége Szombathely közelebbi-távolabbi környékéről költözött be. A KSH helyi szervétől szóban kapott tájékoztatásból néhány olyan számadatot említek, amely nyelvészológiai szempontból lényeges összefüggésekre utalhat: Az iparban dolgozók száma 19 500 fő (1978), a mezőgazdaságban mindössze kétezren dolgoznak (1978). Az ún. ingázók száma 14 000 (1980). A 8 általánost nem végezte el 22 900 fő. Nyolc általánost végzett 18 839 fő. Érettségizett 9016 fő. A felsőfokú végzettségűek számadatai: 2886 fő oklevéllel rendelkezik, végbizonyítványa van 744 főnek. (Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok csak tájékoztató jellegűek lehetnek, ugyanis 1970-esek! Ma minden bizonnyal kedvezőbb a kép.)

Különösen az utóbbi évtizedekben lejátszódó migrációs folyamatok következtében a nyelvjárások egy jelentős részét nálunk (is) fellelhetjük a gyorsan növekvő városokban, városias településeken. Tapasztalataim alapján mondhatom, hogy jó nyelvjárási szövegeket itt Szombathelyen is magnetofonra lehet venni olyan idősebb beszélőktől, akik már hosszabb ideje (15–20 éve) a városban élnek, de a környező falvakból kerültek be, illetőleg Szombathelynek valamelyik peremrészén születtek, és mindig is Szombathelyen tartózkodtak. A viszonylag újabban (5–10 éve) ide került falusi-paraszti beszélők, különösen akkor, ha iskolai végzettségük a 8 általános körül mozog, főleg fizikai munkakörben dolgoznak, szinte zavartalanul beszélik nyelvjárásukat. De természetesen korosztályuknak megfelelően többkevesebb nyelvészológiai különbséggel. Hiszen tudjuk, hogy a mai nyelvjárások falun is erős differenciálódást mutatnak. — Sok esetben az adminisztratív munkakörben dolgozó érettségizett fiatalok — a 30 év körüliek — is feltűnően nyelvjárásias nyelvhasználatúak, különösen egymás között, ha a családban is erős gyökerei vannak a nyelvjárásiaságnak. Tehát a családi nyelvi körülmények ma is meghatározóak városban. Hasonló szerepe lehet a munkahelynek is. Sajnos, erről csak benyomásaim vannak.

A lényegében azonos nyelvjárási nyelvhasználati vonások városi körülmények között valamiféle nyelvi összetartást teremtenek. Ez elsősorban nyelvlélektani kérdésnek látszik, de a jelenségnek nyelvészológiai összefüggése is van. Másfelől a nyelvjárásias beszélők nagy számából fakadóan jelentős nyelvi energia szabadul fel, amely ebből a szférából sok-sok nyelvjárási elemet röpít ki. Így válnak a vidéki városok a nyelvi-nyelvváltozati keveredés színterévé. A nyelvi folyamatokban az egymást váltó generációknak fontos szerepük van. Az óvodában, az iskolában, a játszótéren, az utcán zavartalanul folyik a nyelvi kiegyenlítődé a gyermekek körében. Bonyolult nyelvlélektani-nyelvészológiai törvényszerűségek húzódnak meg a

felszín alatt, éppen ezért a kérdést nem kívánom leegyszerűsíteni. Az elkövetkezendő speciális nyelvi kutatásoknak lenne feladata az összefüggések, folyamatok feltárása. Természetesen a nyelvjárási elemek szelektálódása is szerves része ennek a bonyolult kölcsönhatásnak. Nem vitatható, hogy a regionális köznyelv, a köz- és irodalmi nyelv is hatást gyakorol a szóban forgó folyamatokra.

Az elmondottakból következik, hogy dialektológiai kutatómunkánknak a városok, városias települések nyelvét is fel kell tárnia. Ki kell alakítanunk azokat a célravezető gyűjtőmódszereket, amelyek képesek megközelíteni a beszélt nyelvi valóságot a maga differenciáltságában. Ennek az eljárásmod-nak sokrétűnek kell lennie, az atlasz jellegű gyűjtéstől az informátorok alkalmazásáig szinte mindent magába kell foglalnia, nem hagyva ki a spontán beszédszövegek magnetofonos felvételét sem. — A városokban folyó nyelv-járásgyűjtés lehetővé teszi a regionális köznyelvek háttérének a feltárását is. Másfelől egy sajátos nyelvészociológiai helyzetből kiindulva pillanthatunk be nyelvjárásainknak mai életébe. Ugyanakkor azt is világosan kell látnunk, hogy mai nyelvjáráskutatásunk egyáltalán nem mondhat le azokról a nyelvi formációkról, amelyek éppen napjainkban erősödnek a vidéki városokban, a városias településeken, noha a regionális köznyelv szintje alatt helyezked-nek el.

A gyűjtőmunkálatok sok értékes tapasztalatot hoztak felszínre a nyelvjárások és a beszélők viszonyáról, mégis az elkövetkező időben nyelv-járásgyűjtésünknek és feldolgozásainknak az eddiginél jóval nagyobb figyel-met kell szentelnie a nyelvi részlegek társadalmi aspektusaira. Úgy vélem, hogy dialektológiánknak meghatározó elméleti kérdései a nyelv és az ember (társadalom) sokrétű kapcsolatában rejtezik. Ha a magyar dialektológia elméleti kutatásaiban az eddiginél is jelentősebb eredményt akarunk elérni, akkor a „társadalmilag” meghatározott nyelvjárások és nyelvjárási nyelv-használat szférájában kell speciális kutatásokat végeznünk. A beszélők föld-rajzi tagolódásáról, nyelvi és szociológiai meghatározottságáról, a nyelvjárást beszélők „társadalmi” és egyéni magatartásáról, a falunak nyelvélektanilag is meghatározó szerepéről, a nyelvjárási elemeknek emocionális funkció-járól, a helyi és regionális nyelvjárási normákról még mindig nagyon keveset tudunk ahhoz, hogy az idevágó elméleti problémákat monografikusan feldolgozhassuk.

Nem lehet kétségbe vonni ugyan a nyelvjárási egységeknek teljes leírá-sára vállalkozó monográfia szükségességét, hasznát. Bár megjegyzem, hogy a korábban megfogalmazott követelmény (vö. *Bárczi*: I. OK. VI, 78–9. 1954.) nem látszik ösztönzőnek. Az idevágó tanulságokat nem ártana minél

hamarabb leszűnni. — Reálisabban szemlélve dialektológiánk helyzetét, belátható időn belül nem számíthatunk arra, hogy korszerű nyelvjárási monográfiák sora készül el, amelynek egybevethető anyaga alapján a nyelv minden részlegére kiterjedő nagy szintézis megalkotható lenne. A nyelvjárási monográfiákkal szemben támasztott magas igények, továbbá a kutatók érdeklődésének megoszlása a különböző témák között arra figyelmeztet bennünket, hogy a monográfiák műfaját rugalmasabban kell kezelnünk.

A nyelvjárási monográfiák számára tudományosan is meg kell fogalmaznunk újabb kutatási témákat. Módszeres kutatásokkal kell felszínre hoznunk a nyelvjárások nyelvszociológiai és nyelvlélektani összetevőit, azok kölcsönhatását, a nyelvjárási részlegeknek mai állapotukban megmutatózó (megfogható) mozgását, valamint a nyelvi kontaktusból fakadó vagy azzal összefüggésbe hozható jelenségeket, törvényszerűségeket. A mai állapotból felderíthető élő tendenciákat (normákat) elsősorban a szinkrón dialektológia módszereivel — mindenfajta szemléletkeverés nélkül — kell feldolgoznunk. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a mai nyelvi adatok hordozta történeti összefüggések, tanulságok nem kerülhetnek a történeti nyelvjárási monográfiák érdeklődési körébe. Itt most csak azt kívánom hangsúlyozni, hogy a leíró szempontú nyelvjárástani feldolgozásoknak a mai nyelvi mozgásokra érvényesebben kell reagálniuk. A mai nyelvföldrajzi, nyelvszociológiai adatok tömege nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is kívánja a szóban forgó értékelő-minősítő munkát.

A nyelvföldrajzi-nyelvszociológiai, sőt nyelvlélektani szempontú kutatásokban a nyelvi rendszer nem idealizálható, ennél fogva vele nem bánhatunk úgy, mint absztrakcióval, mert különben a nyelvjárástani leg-sajátosabb összefüggései hullanak ki a nyelvvizsgálati módszer rostáján. Ezekben a kérdésekben a dialektológia nem választhatja külön a nyelvet a szociológiától, a lélektantól, a földrajzi tagolódás sajátosságaitól, sőt még a nyelv és nyelvhasználat is roppant szorosan összefonódik. De természetesen nem kívánom azt állítani, hogy a nyelvjárások nyelvi rendszerét nem lehet az absztrakció szintjén vizsgálni — ugyancsak speciális kutatási célból. Így például nálunk gyakran felmerül, hogy a nyelvjárások grammatikai rendszere nem nagy mértékben tér el az irodalmi és köznyelv grammatikai rendszerétől. Az idevágó kutatások nyilván helyénvalók, mégis a dialektológiai vizsgálatoknak elsősorban társadalmi szempontúaknak kell lenniük a szó legteljesebb értelmében. Minthogy nyelvjárástani kutatásaink legfontosabb tárgya a mai nyelvjárási részlegek, így a szóban forgó élőnyelvi kutatásunknak elsősorban a szinkrón nyelvi feltárásokat kell gyarapítania. De az

is nyilvánvaló, hogy a mai nyelvjárások szerfelett erősen kapcsolódnak régebbi korok nyelvi állapotához. Tehát fontosnak tartom a nyelvjárások nyelvtörténeti kiaknázását a szinkrón dialektológia lehetőségein túl is. Noha itt most a figyelmet a leíró nyelvjárastani kutatásokra kívánom terelni.

Nyelvjárásainknak van olyan kutatási terület is, ahol a szinkrónia és a diakrónia összefonódottabban jelentkezik, mint a többi fent említett témában. A nyelvi kontaktusnak dialektológiai összefüggéseire utalva szeretném kiemelni azt az észrevételemet, hogy a mai állapotokból feltárható jelenségek történeti gyökerei gyakran igen elevenek. Kellő módszerességgel, természetesen, itt is megvonhatjuk a szinkrónia és a diakrónia határterületét. A nyelv és társadalom kölcsönhatásából fakad nyilvánvalóan, hogy a nyelvjárásokban minden nyomot hagy, ami a beszélőkkel (a társadalommal és a társadalomban) történik. Ebben a kérdésben különösen jelentős a migráció és az asszimiláció, de nyilvánvalóan semmi sem kerülheti el figyelmünket, ami a nyelvi érintkezés fogalmába vonható. Úgy vélem, hogy ezt a kutatási irányt (ágazatot) a dialektológiának leíró és történeti szempontból egyaránt hasznos lenne felkarolnia, hiszen a nyelvek, nyelvjárások a szomszédos, velük érintkező népek nyelvétől nincsenek izolálva. Az utóbbi időben mintha növekednék az érdeklődés a nyelvi kapcsolatok iránt. Elsősorban a szomszédos országok magyar dialektológusaira gondolok. A szóban forgó kutatási területet nem ártana markánsabban körülhatárolni. Mindenképpen komplex kutatásokról lenne szó, ahol a (magyar) szlavistákkal, germanistákkal stb. is együtt kellene működnünk. De a településtörténet, valamint a néprajz szakembereinek közreműködése is elengedhetetlenül fontos lenne. — Azt ma bizonyára senki sem tudja megmondani, hogy ilyen méretű összefogásra reálisan mikor számíthatunk. Éppen ezért a kiterjedtebb előkutatásokat a dialektológiának a jelenlegi lehetőségek közepette is mielőbb meg kellene indítania.

Végezetül egy gyakorlatiasabb kérdéstről kívánok véleményt nyilvánítani. A nyelvjárastani monográfia-munkálatok fellendítésével kapcsolatban felmerül a gyűjtést irányító vagy éppen meghatározó segédanyag (segédlet), a feldolgozást ösztönző-segítő minta kérdése. Készítsünk-e segédletet, illetőleg mintát a kutatók számára? Egyáltalán nem lényegtelen, hogy kik azok a kutatók és milyen szintű munkát várunk tőlük, különösen a feldolgozást tekintve. A segédlet és a minta bizonyára sok jó szándékú gyűjtőt, érdeklődőt aktivizálnia. Így például az egyetemeken és a főiskolákon a segédletek és minták föltétlenül növelnék a nyelvjárastani pályamunkák, szakdolgozatok, doktori értekezések számát. Sok társadalmi gyűjtő is eredményesebben foglalkozhatna nyelvjárasi témával.

A magasabb szintű monográfiák esetében a kérdés gyakorlati és elméleti vonatkozása már sokkal bonyolultabb. A fentiekből következik, hogy ilyen munkához „pillanatnyilag” nincs segédlet és minta. A nyelvjárások ugyan élesen nem különülnek el egymástól, mégis területiségben (régiókban) élnek. A magasabb igényű gyűjtési segédleteket csak előzetes régiónkutatások alapján tudjuk elkészíteni. Ehhez pedig jelentős energiát lekötő régiónkutatás szükséges. A tudományos közvéleményben kialakult nagyobb nyelvjárási egységeink lényegében a nyelvjárási régiónkat tükrözik, noha a nyelvi valóság ennél sokkal összetettebb. Így például elképzelhető, hogy egy regionális gyűjtési segédletet, amely például a nyugati magyar nyelvjárások szóképzleti kutatásain alapul, Dunántúl távolabbi pontjain is alkalmazunk. Idevágó tapasztalataim pozitív előjelűek. De már ugyanazt a segédletet hiába próbáljuk Tiszántúlon vagy mondjuk Miskolc térségében hasznosítani. Megismétlem tehát, hogy a nagyobb igényű nyelvjárási monográfiák nem nélkülözhetik az önálló előkutatásokat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az eddigi adatfeltáró munkát, nyelvjárási ismereteket figyelmen kívül kellene hagynia a kutatónak, sőt éppen ellenkezőleg.

GUTTMANN MIKLÓS

A NYELVI–NYELVJÁRÁSI KÖRNYEZET ÉS AZ ÁLTALÁNOS ISKOLAI TANULÓK NYELVHASZNÁLATA VAS MEGYÉBEN

Napjaink nyelvészeti kutatásainak egyik fontos területe az élő nyelv vizsgálata. 1975–1977 közötti időszakban terjedelmesebb szövegfelvételeket készítettem Vas megye 5 általános iskolájában negyedik, hatodik és nyolcadik osztályosok körében. Az iskolák kiválasztása a későbbi nyelvészeti vizsgálat nyelvföldrajzi szempontjának figyelembevételével történt. Így Szombathely városban, Jákon, mint város környéki községben, Kőszeghegyalján Kőszegszerdahelyen, Kemenesalján Egyházashetyén, és az Őrségben Bajánsenyén végeztem el az anyaggyűjtést. A gyűjtött anyag elemzésével arra kerestem választ, hogy a nyugati nyelvjárás egyes, elsődlegesen hangtani jelenségei mennyire élnek a mai általános iskolai tanulók nyelvhasználatában, milyen mértékű a köznyelviesülés? Ez a nyelvi változás milyen összefüggésbe hozható nyelvszociológiai tényezőkkel? Vizsgálataim alapján tapasztalataimat egy terjedelmesebb tanulmányban foglaltam össze. A továbbiakban csak néhány észrevételt fogalmazhatok meg a hangtani jelenségekkel kapcsolatban.

A *zárt ě* és a *zárt ě-zés* jelensége ma is elevennek tekinthető. A különböző fonetikai helyzetek ugyan nem tükröznek azonos állapotot. Egytagú szavakban, hangsúlyos helyzetben, hangsúlytalan szótagban, végső toldalék előtti kötőhangzóban, az utolsó toldalék szerves részeként az adatok 90–95%-a, szó végén azonban csak 45%-ban zárt ě-zők. E statisztikai adatok jól bizonyítják az ě-zés jelenségének továbbélését. Szó végi helyzetben azonban feltűnően lecsökkent az ě-ző adatok száma. Addig, amíg az előbbi fonetikai helyzetek ě-zése a mai regionális köznyelvnek is jellemzői, a szó végi ě-zés annyira feltűnő nyelvjárási jelenségnek tekinthető, hogy a nyiltabbá válás ebben a fonetikai helyzetben gyorsan zajló folyamat. A települések közötti összehasonlításból kitűnik, hogy a városi gyerekek nyelvében minden fonetikai helyzetben erősebb a nyiltabbá válás folyamata. Az előbbi

helyzetekben 76% és 100% közötti ingadozás figyelhető meg a jelenséget tartalmazó adatokban. Szó végi helyzetben azonban 10% és 63% közötti az *ë-ző* adatok mennyisége. Ez már jól mutatja, hogy a városban szinte a teljesen nyíltabbá vált hangokkal találkozunk, míg a falvakban elevebben őrződik a jelenség. A falvakban élő tanulók nyelvhasználatában is van különbség. Az őrségi és kemenesaljai tanulók nyelvében őrződött meg legerőteljesebben, a jáki és a kőszeghegyeljai tanulók esetében megközelítően azonos mértékű. Szó végi helyzetben a város vonzáskörzetébe tartozó Jákon legmagasabb az *ë-ző* adatok száma annak ellenére, hogy a lakosság lelegevebben kapcsolatban van a várossal és így a város nyelvével is. A jelenség tehát az adatok szerint még hosszú ideig él a nyelvhasználatban annak ellenére, hogy a nyíltabbá válás folyamata megindult, korántsem megy végbe gyorsan, s különösen a falusi környezetben élő gyerekek nyelve őrzi az *ë-ző* alakokat.

Az *á* utáni asszociatív *o*-zás volt a másik jelenség, amelynek elemzését elvégeztem a szövegfelvételekben. A nyugati nyelvjárás e jelensége a köznyelvi kiejtés felől szemlélve feltűnő nyelvjárási sajátosságnak tekinthető. A köznyelviesedés irányába való változás erőteljes. A városban élő gyerekek nyelvhasználatában *á* utáni szótagban egyetlen *o*-zó vagy nyíltabb *o*-zó adat sem fordul elő. A falusi kutatópontokon azonban fel-felbukkannak az *o*-zó adatok. Kemenesalján és az Őrségben az adatok 15%-ban, Jákon 14%-ban, Kőszeghegyalján 6%-ban. A köznyelvi adatokkal szemben számottevő a zártabb *a*-zó adatok száma a városi és a falusi kutatópontokon egyaránt. Ez arra enged következtetni, hogy a regionális köznyelvi sajátosságok között ezt számon kell tartanunk. Az *á* utáni *o*-zás teljes köznyelviesülésével napjainkban még nem számolhatunk. A különböző fonetikai helyzet is befolyásolja a jelenség létét. Az adatok tanúsága szerint a legtöbbször toldalékokban figyelhető meg a jelenség. A nyílt toldalékokban majdnem kétszer több adat őrzi a jelenséget.

Az *i*, *ú*, *ü* hangok állapotának vizsgálatát is elvégeztem. A nyugati nyelvjárásban e hosszú magánhangzók helyett rövidet ejtettek. Napjainkban is jól nyomomonkövethető ez a sajátosság. Hangsúlyos szótagban az adatok 90%-ban, hangsúlytalan szótagban az adatok 98%-ában, abszolút szóvégen 100%-ban ejtenek rövid hangot a hosszú zárt magánhangzók helyett. A szombathelyi és az egyházashetyei tanulók nyelvhasználatában hangsúlyos szótagban találunk hosszú zárt magánhangzót, de ezek száma meglehetősen kevés a rövid hangokat tartalmazó adatokkal szemben. Ez a jelenség független korosztálytól, településtől, családi és szociális helyzettől. Az értelmiségi családban felnövekvő gyermek nyelvhasználatát éppen úgy jellemzi, mint a fizikai dolgozók gyermekeiét.

A mássalhangzók mennyiségi különbségeinek jelenségei körében a hangzóközi nyúlást elemeztem részletesen. Ez is a nyugati nyelvjárástípus jellemző vonása. A jelenség az adatok 56%-ában megfigyelhető. Köznyelvi kiejtés érvényesül az adatok 36%-ában. A fennmaradó 8%-ban félhosszú hangokat ejtenek hangzóközi helyzetben. Ezek azok az adatok, amelyekből leginkább következtethetünk a regionális köznyelv újabb sajátosságára, hiszen a nyelvjárás és a köznyelvi ejtés közötti átmenetiségnek bizonyítékai. A nyúlásban részt vevő hangok gyakorisági vizsgálatából kitűnt, hogy az s képzős melléknevek mód- és állapothatározós alakjaiban leggyakoribb az s megnyúlása. A *t* az *-it* képzős szóalakok ejtésében jelentkezik szoros összefüggésben a zárt magánhangzó rövidülésével. A *j//y/*, *n*, *sz*, *l* hangok gyakrabban, s néhány szórvány adatban a *d*, *gy*, *h*, *z* hangok nyúlásának előfordulásával találkozhattam a tanulók nyelvében.

Az eddig elemzett négy jelenség alapján azt tapasztaltam, hogy az Őrségben élő gyerekek nyelve őrzi legnagyobb mértékben lakóhelyük nyelvének sajátosságait. A köznyelviesség itt is jelentkezik, de kisebb mértékben, mint a többi kutatóponton. Az őrési szövegek további elemzésének eredményeként még az alábbi jelenségek mutathatók ki gyakoribb előfordulásban:

A nyitódó diftongusok használata minden korosztályban gyakori pl.: *szánkuózást*, *valuó*, *mezüöre*. *Gergüőnek*, *őrsvezetűő*, *temetiēs*, *kiēt*, *kitüntetīēs* stb.

A köznyelvi *é* helyén gyakran jelentkezik az *i* pl.: *ipp*, *filni*, *szipen*, *riszünk*, *kisőbb*, *beszilgethet*, *szerencsitlenül*, *ebidet*, *törtint*, *kérdisre* stb.

A szótagzáró *l* kiesése is előfordul az őrési gyerekek nyelvében. Minden korosztályban megtalálhatók a bizonyító adatok. Az *l* kiesése a magánhangzók megnyúlásával jár együtt pl.: *reggēre*, *mēkhātak*, *vótak*, *vóna* stb. máskor a jelenség a magánhangzó mennyiségi változása nélkül is megvalósul pl.: *talákozott*, *csufukodni*, *hagattam*, *ának*, *éhetek* stb. Arra is van példa, hogy az *l* ragmorfémában esik ki pl.: *bányászokru*.

A negyedik osztályosoktól felvett szövegekben a hasonulásban résztvevő *-val*, *-vel* ragok helyett az egyalakúságot bizonyító adatok is előfordulnak pl.: *avve*, *bussze*.

A *-ni* mint a főnévi igenév képzője helyett a *-nyi* használata is gyakori különösen a negyedik osztályosok nyelvében pl.: *elkészíttenyi*, *hazamēnyenyi*(2), *szánkőznyi*, *mēgszólaltatnyi*, *odannyi*, *kecmerēgnyi*, *mēgfujnyi*.

A *-tól*, *-ról* helyragok helyett a *-tul*, *-rul* használata jelentős pl.: *lánytul*, *állomástul*, *báttyátul*, *fiutul*, *vonatrul*, *állomásrul*, *bajtársárul*.

A szövegek elemzéséből egyértelműen megállapítható, hogy a nyelv-

járásai jelenségek továbbélését legerősebben a zártabb települések segítik. Itt is fontos szerepe van a nagyszülőknek, akik hagyományörzőbb nyelvhasználatukkal nagy hatással vannak a környezetükben élő gyerekekre, akiknek nevelésében is sokat vállalnak. Az életkor és az iskolai évek számának növekedésével a köznyelviesülés is erőteljesebb. Legtöbb nyelvjárási adatot a paraszti környezetben élő gyerekek nyelve őriz. Ezt követi azoknak a gyerekeknek a nyelve, akiknek szülei ugyan már munkás környezetben dolgoznak valamely ipari üzemben, de a falusi lakóhely, annak nyelvi környezete döntően őrzi a nyelvjárási sajátosságokat. A szülők közül többben háztáji gazdálkodást folytatnak, így paraszti környezetüktől való elszakadásuk sem történt meg. Ez a városok környékén élő gyerekek nyelvében minden kutatóponton tapasztalható. A városban élő munkás gyerekek nyelvében már nem találjuk meg olyan nagy számban a hajdani nyelvjárási jelenségeket, de azok köznyelviesülés irányába fejlődő realizációját igen. Ezek a sajátosságok azok, amelyek a regionális köznyelv formálódó arculatában fontos szerepet játszanak. Az értelmiségi családokban élő gyerekek nyelve áll legközelebb a köznyelvhez, de ez a nyelvhasználat is jól kimutathatóan hordozza a korábban már említett regionális köznyelvi sajátosságokat. Kétségtelen, hogy a köznyelvhez közelebb álló sajátosságok továbbélése erőteljesebb. A „feltűnőbb” nyelvjárási sajátosságok sem tűnnek el napjainkban egyik kutatóponton sem, de mindenképpen „megszelidültebben”, azaz a köznyelviesülés irányában való változásával találkozhattam.

A szövegfelvételek alapján történő elemzés jól bizonyítja, hogy a hangtani sajátosságokban milyen mértékben különbözik a köznyelvtől a vizsgált korosztály nyelvhasználata, s ez a nyelvhasználat milyen összefüggésben van a közvetlen nyelvi környezettel, a társadalmi réteghez tartozással. Ezek nemcsak a nyelvi változásra szolgáltatnak tanulságokat, de közvetve, többször közvetlen módon az anyanyelvi nevelést is segítik, hiszen az egyes tantárgyi ágazatokban végzendő feladatokra is rámutatnak.

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS

NYELVJÁRÁSI HANGTANI ELEMÉK A SZOMBATHELYI FŐISKOLÁSOK NYELVHASZNÁLATÁBAN

1. Mindnyájan valljuk, hogy az anyanyelv hatékony ápolása nem lehet meg nyelvünk sokoldalú tanulmányozása nélkül. Így vált fontossá az utóbbi időben az írotté mellett a beszélt nyelv részletes vizsgálata. Ezért is indult meg a regionális köznyelvi kutatás, e célt is szolgálja a jelenlegi dialektológiai tanácskozás. Mind az általános beszédkultúra színvonalát emelni akaró beszédműveléshez, mind az új tanterveket megvalósítani szándékozó iskolai anyanyelvi neveléshez, a nyelvföldrajzi–nyelvszociológiai szemlélet érvényesítéséhez eleve szükség van az élőbeszéd pontos leírására. A nemzeti nyelv változatainak, rétegeinek e föltételezett elemzésére a megfelelő régiókban, vidékeken közvetlen lehetőség nyílik.

Ettől az aktualitástól indítatva kezdődött el 1978-ban a Szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszékén Szabó Géza vezetésével a hallgatók nyelvhasználatának tudományos igényű vizsgálata. Én a beszédhangtani kutatást vállaltam. Terveimben négyéves, 1982-ig tartó anyaggyűjtés szerepel, úgy, hogy közben folyik a fokozatosan alakuló korpusz feldolgozása is. 1980 végéig, két és fél év alatt főiskolai foglalkozásaimon 32 óras hangfelvételt készítettem több mint 300 hallgatóval. Ebből az anyagból 20 órányi a spontán szöveg (kiselőadás, nyilatkozat), 12 pedig a művészi vagy saját alkotású szöveg fölolvása. Az egyes fölvételek időtartama alig 1 perctől bő negyedóráig terjed, így az egy főre jutó átlagos terjedelem valamivel több, mint öt perc.

Adatközlőimnek 77%-a nappali, 23%-a levelező tagozatos, negyede tanító, háromnegyede tanárszakra jár. Ez utóbbiaknak 37%-a magyar, 63%-a nem magyar szakon tanul. Hallgatóim zömmel elsőévesek, de vannak köztük felsőbb évesek is. A nők és a férfiak aránya 82–18%. A területi,

vagyis az állandó lakhely szerinti megoszlást tekintve az adatközlők 39%-ban Vas megyeiek, 37%-ban a környező megyékből (Győr-Sopronból, Veszprémből és Zalából) valók, 21%-ban a többi dunántúli megyéből, valamint Budapestről származnak. A fennmaradó 3%-ot a Duna másik oldaláról (Bács-Kiskunból, Békésből, Borsodból, Nógrádból, Szolnokból) Szombathelyre került főiskolások adják.

E számadatok eléggé különmemű anyagot jellemeznek. Ugyanakkor van átfogó vonása is ennek a beszélt nyelvi gyűjteménynek. Számottevő például – érthetően – a nyugat-dunántúli adatközlők túlsúlya. A végleges korpusz egyéb összetevőit a további gyűjtés fogja arányossá tenni.

A formálódó alapanyag ideiglenes metszetei azonban egy-egy előzetes értékelésre, részjellemezésre ösztönöznek. Így készült el és jelent meg a helyi felsőfokú intézmény Tudományos Közleményeiben a „Vizsgálatok a szombathelyi főiskolások beszédhang-használatának köréből” című dolgozatom (II: 71–86). Benne a nyelvjárási–regionális köznyelvi–köznyelvi–irodalmi nyelvi összefüggések elméleti érintése után a felső nyelvvállású magánhangzók helyzetét vizsgáltam, és e hangoknak 57%-os regionalitási fokához jutottam. Újabb mintavételként egy másik, egyelőre kéziratos dolgozatomban nyelvészociológiai szempontok (a hallgatók neme és szakja) szerint elemeztem a felső nyelvvállású magánhangzók előfordulását.

Most pedig – az említett írások anyagának idevágó tanulságai, az elkészült fonetikus lejegyzések adatai, valamint az anyaggyűjtés közben született följegyzéseim alapján – vázlatosan megpróbálom kiemelni a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatának legfontosabb nyelvjárási beszédhangtani vonásait. A tipikusabb jellemzők után ezúttal a mássalhangzók területéről néhány dentálist nézek meg közelebből, konkrétan leírással is jelezve a hagyományos és korszerű eljárásokból merítő módszertani próbálkozásaimat.

2. A korpuszból kicédulázott, egy híján 3200 adat a következő hangtani képet festi meg.

A magánhangzók minőségi tulajdonságait vizsgálva, leginkább szembe-tűnik az irodalmi nyelvi megfelelőkhöz viszonyított zártsági–nyíltsági eltérés. Találkozni lehet ugyan tiszta zárt *ĕ*-vel, de *e* hangok elég gyakran fél foknyival nyíltabbá válnak. Nem ritka jelenség az alsó nyelvvállású *e*-knek is a nyíltabb ejtése. Másfelől viszonylag sűrűn fordul elő a fél foknyival zártabb magánhangzóképzés, különösen az irodalmi nyelvi *a*, *á*, *e*, *é* helyén.

A vokálisoknak legáltalánosabb mennyiségi vonása a rövid időtartam, nemcsak a felső, hanem a középső nyelvvállásúak körében is. Gyakori az irodalmi nyelvi *ó*-hoz, *ő*-höz, sőt az *é*-hez is mért fél vagy egész foknyi

rövidülés. Ugyanakkor az *l* kiesése legtöbbször az alsó nyelvvállásúakat, főleg az *e-t* nyújtja meg. Diftongus szinte elenyésző mértékben jelentkezik.

A mássalhangzók kvalitatív tényezői közül első helyen említem meg azt, hogy a zöngések (elsősorban a *z*, a *g*, a *gy*) többnyire fél, olykor egész foknyival zöngétlenülnek asszociációtlannal nem egy esetben a szó belsejében is. Szórványosan mutatkozik a *v*-nek zöngésítő hatása és progresszív irányú zöngétlenülése, miként az *l*-ezés is. A teljes hasonulásban a *v* gyakran lép föl indukáló hangként. A hangzók egymásra hatásának ez a fajtája a többi mássalhangzót is érinti, sokkal szélesebb körben, mint az irodalmi nyelvben.

A konzonánsok mennyiségi sajátosságait mérlegelve, elsősorban a zárhangok változékonyságát kell kiemelni. Az irodalmi nyelvi megfelelőhöz viszonyítva gyakori a rövidülés, a kiesés: különösen az *n* és a *t* esik ki sűrűn szó végén a toldalékmorfémából vagy jobbra mondatfonetikai hangtorlódásos helyzetben az alapalakból is. A zárhang mellé kerülő *j* jó néhány adatközlő ejtémódjában félröviddéválik. A nyúlás is főleg a *t*-re jellemző, leginkább az *-ít* képzőben magánhangzó-rövidüléssel összefüggve, többnyire intervokális helyzetben. Ez utóbbi az *s*-ekre is vonatkozik, általában a melléknévképzőre.

Az *l-r*, a *r-d* és az *sz-s* hangpárok képzését mintegy 1000 adaton viszonylag tüzetesebben is tanulmányoztam. A laterális és a tremuláns között gyakoriak az oda-vissza irányú átmenetek. A likvidáknak efféle minőségi változásával ráadásul időtartamuknak az irodalmi nyelvhez viszonyított csökkenése társul. Idevágó adataim zöme: 70%-a Vas és Zala megyei hallgatóktól ered. Mivel az adatközlőknek 56%-a származik e két megyéből, a jelenség kitűnik – nyugat-dunántúli jellegével együtt – a korpusz anyából. Az *l* és az *r* egybemosódását jelző adatok 85%-a nőké, 15%-a férfiaké. Ez csekély, mindössze 3%-os módosulást jelent az adatközlők nembeli arányához képest a nők javára. Végeredményben a szóban forgó jelenség mindkét nem nyelvhasználatában jelentkezik. Ezek a tények támogatni látszanak azt a föltevést, miszerint az *l* és az *r* fonetikai kapcsolata a Szombathely környéki régióban sajátos fonematikus összefüggést takar.

Hasonlóképpen erős az *s*, *sz* hangok előrébb vagy hátrább képzésének területi jellege. Az ide tartozó adatok 75%-át Zala, Vas és Győr-Sopron megyéhez kötődő hallgatóktól kaptam. Ez a számadat 8%-kal nagyobb, mint amekkora a szóban forgó főiskolások aránya az adatközlők csoportjában. Az *s*, *sz* minőségi vonásainak kialakításában csekélyebb, 69%-os a nők részesedése; vagyis: e téren 13%-os eltolódás mutatkozik a férfiak javára az összes adatközlő nembeli megoszlásához viszonyítva. A *t* és *d* hangoknak az irodalmi nyelvihez képest hátrább képzésében viszont a nők járnak

élen. Adataim 88%-át ők adják, azaz: 6%-kal nőtt az adatközlésben egyébként is magas részesedési arányuk. A földrajzi megoszlást tekintve: ezeknek az adatoknak majdnem kétharmada a zalaiakra jut.

Hogy a tények mögött nem jelentéktelen jelenségek húzódnak meg, azt az előbbieken kívül az is bizonyíthatja, hogy a kiemelt dentális hangadatok nem kis mértékben származnak a beszéd tudatosságát jobban igénylő fölolvadásokból is. Hiszen a spontán megnyilatkozásokban és a művészi szövegek tolmácsolásában előforduló adataim aránya: 70–30%.

3. Vizsgálataim helyzetének, részeredményeinek e vázlatos fölillantásából – végezetül – olyan tanulságot illene leszűrni, amely utat mutat a további kutatásoknak.

A nyugat-dunántúli régióban tanuló főiskolások nyelve – mivel bonyolult képződmény – több szempontú vizsgálatot igényel. Megismerésében közreműködhetnek a hagyományos módszerek, a jelenségeket számbavevő leírások, a gyakorisági mutatók. Segítségül kell hívni azokat a tapasztalatokat, amelyek a hangok fonológiai értékének, nyelvi szerkezetbe kerülésének tanulmányozásával érlelődnek meg. Ez, valamint a nyelvöldrajzi árnyalás egyértelműbb választ adhat például az *l* és az *r* érintett viszonyának kérdésére. Az újszerűbb eljárásokkal, nyelvszociológiai szemlélettel fény derülhet arra is, hogy egyes jelenségek beszédhibák-e, vagy rétegnyelvi jellemzők. Például az *sz* és az *s* említett helyzete valószínűleg generációs fejlemény. E tényeknek csak egzakt megítélésére épülhet reális pedagógiai elképzelés.

Az efféle objektivitáshoz az empirikus anyagnak további gazdagítása és alapos feldolgozása szükségeltetik. Bőven van tehát még tennivalóm.

A NYELVJÁRÁSTAN A FELSŐOKTATÁSBAN

SZABÓ GÉZA

A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK OKTATÁSA A TANÁRKÉPZŐ
FŐISKOLÁN

A ma is érvényben levő tantervünknek megfelelően az 1973–74-es oktatási évtől a magyar nyelv történetét és a magyar nyelvjárásokat a főiskolán a VII. félévben – kötelezően választható kollégium keretében – oktatjuk. Itt nem kívánom részletezni ezt a különös helyzetet, amelyből fakadóan hallgatóinknak választania kell két nyelvtörténeti és egy leíró jellegű nyelvjárastani stúdium között. Jelenlegi gyakorlatunkkal és a változtatás szükségességével, lehetőségével nemrég részletesebben foglalkoztam, de a problémát már korábban is érintettem. Minthogy a változtatás igényét közvéleményünk szinte a tantervi újítás óta eléggé egységesen megfogalmazta, ennél fogva talán nem alaptalan bizakodásunk arra vonatkozóan, hogy problémánk mielőbb megoldódik.

Túl a konkrét szakmai képzés érvein egy általánosabb összefüggés is arra enged következtetni, hogy a főiskolai magyar szakos képzésben az idevágó feladatok megoldása sürgető. A tanárképzés egységesítésére irányuló törekvések felől nézve helyzetünket különösen feltűnő a főiskola magyar szakos képzésének sajátos arca vagy jobban mondva a nyelvészeti tantárgyaknak szűkre fogott köre, a leíró nyelvtani jellegű tematikának valóságos terpeszkedése. És most a nyelvművelő jellegű gyakorlati foglalkozások keretét is ide számítom: 20 óra leíró nyelvtan és 7 óra nyelvművelés! Ezzel az órakerettel az eddiginél jobban kell tudnunk gazdálkodni.

A leíró nyelvtani előadásokat – nagyobb egységenként – hasznos lenne dúsítani történeti szempontú áttekintő-összefoglaló ismeretanyaggal. A leíró nyelvtani gyakorlatoknak lehetne beszédtechnikai feladata is. Így például nem szerencsés a fonetikai gyakorlatokat a beszédtechnikától elválasztani, illetőleg egymást követően külön stúdium keretébe utalni. Nem részletezve itt a megoldás lépéseit, a 27 órás leíró nyelvi keretből nyelv-

történetre és nyelvjárástanra mintegy öt órát szabadíthatnánk fel. Egy tematikailag is zártabb stúdium „Nyelvművelés és stilsztika” címmel – és természetesen megfelelő tartalommal – heti 2 órában megmaradna. Ez a stúdium nyilvánvalóan a szövegtannal, a kommunikációelmélettel tartana szorosabb kapcsolatot. A felszabadított öt órakeret, valamint a VII. félév 3 órakerete már lehetővé tenné a nyelvtörténetnek és a nyelvjárás-tannak alapozó tárgyként való szereplését a tanárképző főiskolán.

Noha a magyar nyelvjárásoknak a főiskolán folyó oktatásával kívánok részletesebben foglalkozni, mégis megjegyzem, hogy a szóban forgó stúdium helyzete az egyetemen is megoldatlan. A heti egyórás, egy féléves tárgy hátrányos helyzetéről az egyetemen működő kollégák bizonyára szólni fognak. Ugyanakkor szeretném hangsúlyozni, hogy a tanítóképző főiskolákon is nélkülözhetetlenül szükség van a magyar nyelvjárások oktatására. Sőt még az óvónőképzőkben is meg kellene oldani valamiképpen, hogy a hallgatók nyelvjárás-tani ismeretekhez, illetőleg a gyakorlatban hasznosítható nyelvi szemlélethez jussanak. Főiskolai problémákra váltva hadd említsem meg, hogy a túlnyomó többségükben vidéken működő levelező hallgatóink még a választhatás formájában sem jutnak el tanulmányaik végzése során a magyar nyelvjárások stúdiumához, mert egy régebbi rendelkezés a nyelvtörténetet, konkrétan a meglehetősen régi nyelvtörténeti jegyzetet írja elő számukra kötelezőnek.

Ha arra keressük a választ, hogy vajon mivel magyarázhatjuk a nyelvjárás-tani stúdium bizonytalan, illetőleg tarthatatlan helyzetét felsőoktatásunkban, nyilván többféle magyarázati lehetőség is kínálkozik. Ide vágó hagyományaink – úgy látszik – nem alapozták meg eléggé e tárgy tekintélyét. Ami a főiskolát illeti, bizonyára a leírócentrikusság irányzata szorosán összefügg mind a nyelvtörténet, mind a nyelvjárások háttérbe szorításával. – Nyelvjárásaink archaikus elemeinek a gyorsabb ütemű kiavulása, a falusi lakosság „kétnyelvűsége” korábban olyan tudományos nézeteket táplált, amelyek szerint reálisan várható nyelvjárásainknak rohamos tempójú kihalása, kipusztulása: Az irodalmi és köznyelv hatása alá keríti a nyelvjárásokat, és mielőbb teljesen kiszorítja. A halódó nyelvjárások tudatából semmiképpen sem következhetett a nyelvjárás-tani stúdium helyzetének erősödése. (Ez már szorosán összefügg nyelvjárás-kutatásunknak elméleti, illetőleg gyakorlati problémáival.

Nem tagadva azt, hogy a nyelvjárás-i elemek egy része – valóban a köznyelv hatására – erősen visszaszorul, ma már senki sem állítja nyelvjárásainknak várható gyors kipusztulását. Tudományos közvéleményünk ma úgy látja, hogy nyelvjárásaink még sokáig fennmaradnak. De talán még

ennél is többről van szó, bár megnyugtató empirikus anyagnak országosan még nem vagyunk birtokában. Az esetek többségében tehát csak benyomásokra, észrevételekre, feltevésekre támaszkodhatunk. Nyelvjárásaink magatartásukban kétarcúak. A jelenségek egy részlege valóban erősen visszaszorul, az archaizmusok szintjén él, ugyanakkor a nyelvjárások expanziójára gondolhatnánk a városi körülmények között élő – és mondhatnám egy kis túlzással – viruló nyelvjárási elemek, jelenségek esetében, lényegében a regionális köznyelv szintje alatt.

Am a regionális köznyelvek is sok nyelvjárási elemet hordoznak, és talán még napjainkban is sok nyelvjárási elemet olvasztanak magukba. Az ifjúság nyelvében mintha szaporodnának a tájszók. Rádióból, televízióból nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy a köznyelven beszélők sok nyelvjárási elemet használnak. A köznyelvi beszélők nyelvhasználatát tekintve az utóbbi időben a normák mintha alább szálltak volna. A bonyolult nyelvi folyamatot egyszerűbben fogalmazva: a köznyelv közeledik a nyelvjárásokhoz, a nyelvjárások a köznyelvhez. Csak egy konkrétabb összefüggésre utalva: vidéken, városban és falun nemcsak a tanulók nyelvjárásiasságát, hanem sok esetben a pedagógusok nyelvjárásiasságát is ugyanolyan joggal vizsgálhatnánk, sőt kellene is vizsgálnunk. De természetesen nemcsak a pedagógusokról lehetne itt említést tennem. A falusi-paraszti, illetőleg faluról városba került munkás (paraszt) származású értelmiségiek, illetőleg középvégzettségűek többségükben szoros nyelvi kapcsolatot tartanak fenn a faluval, pontosabban családjukkal, rokonságukkal, tehát egyben anyanyelvjárásukkal. Erről sokan vallottak már a televízió nyilvánossága előtt is. Ilyen társadalmi-nyelvi körülmények között a magyar nyelvjárások stúdiumának szükségességét a magyar szakos képzésben talán nem kell részletesebben indokolnom.

Milyen célt szolgáljon a nyelvjárástani stúdium a főiskolán – joggal vetődik fel a kérdés. Tantárgyunknak differenciáltabban kell szolgálnia a magyar szakos képzést. Ha arra gondolunk, hogy a nyelv és társadalom, illetőleg az élőnyelvi kutatások iránt az érdeklődés növekvőben van, akkor nyilvánvalóan reálisan számolhatunk azzal, hogy stúdiumunk a nem is olyan távoli jövőben jelentős változáson megy keresztül. Az élőnyelvi alap kutatások bővülésével a nyelvjárástani elveszti hagyományosan zárt jellegét, s az élőnyelv nyelvföldrajzi-nyelvszociológiai tagolódását az eddiginél sokkal mélyebben tárhatja a felsőoktatás elé.

Úgy vélem, hogy hosszabb távon szükség lesz az úgynevezett hagyományos nyelvjárási ismeretanyag rendszerezett áttekintésére is. Ugyanakkor anyanyelvünknek sokkal tágabb értelemben vett földrajzi-szociológiai

összefüggéseit, a szinkrón állapotból kirajzolódó mozgását is be kell mutatnia ennek a stúdiumnak. Olyan ismeretanyagot kell nyújtani ennek a tárgynak, amely a leendő magyar szakos számára iránytűt is jelent, amelynek segítségével anyanyelvünknek földrajzi-szociológiai rétegzettségében nagyobb biztonsággal eligazodhat. A korszerű nyelvjárástani ismereteknek segítséget kell nyújtani abban, hogy a magyartanár nyelvi gondolkozásában, nyelvszemléletében és mindennapi anyanyelvi nevelőmunkájában szintézist tudjon alkotni leíró nyelvtani és nyelvtörténeti ismereteiből, és nagy biztonsággal helyes nyelvművelési állásfoglalásra jusson a különböző nyelvi-nyelvhasználati helyzetekben. Sajnos ma még földrajzi-szociológiai alapvetésű élőnyelvkutatásunk nagyon szerény, mondhatni kezdeti eredményeket tud felmutatni. Éppen ezért egyelőre a hagyományosabb természetű magyar nyelvjárási tematikánál jobbat nem tudunk javasolni. Szerény tapasztalataim azt mutatják, hogy a jelenlegi körülmények között is sok haszonnal jár az iskolában folyó anyanyelvi munkában a magyar nyelvjárások stúdiuma. Szeretném hangsúlyozni, hogy az anyanyelvi oktatás korszerűsítését (az iskolában) nehezen lehet elképzelni a magyar szakosok nyelvjárástani képzése nélkül. Sajnos alig találunk olyan szaktárgypedagógiai kézikönyvet, amely erre a jelentős összefüggésre valamelyest is ügyelne. Kivételként hadd említsem meg *Zsolnai József* munkáját (*Beszédművelés kisiskolás korban*. Tankönyvkiadó Bp., 1978.).

A nyelvjárástani stúdiumnak ritkábban – mondhatnám, hogy kivételképpen – a speciális igényeket is ki kell elégítenie, legalábbis a tudományos érdeklődés kezdeti szakaszán. Nyilván nem mondhatunk le arról a feladatunkról, hogy a nyelvjáráskutató szakemberek képzéséhez hozzájáruljunk. A nagy számok törvénye alapján éppen nem meglepő, hogy a főiskolákra – különösen faluról – olyan hallgatók is jönnek, akik később specialisták lehetnek vagy lesznek is. Igen fontos tehát, hogy a nyelvjárástani stúdium ezeket a fiatalokat megnyerje, hiszen nagyon is híjával vagyunk jól képzett, fiatal nyelvjáráskutatóknak. Nyilvánvaló, hogy egy félév alatt, heti 3 órában nem lehet olyan alapozást nyújtani – egy általánosabb képzési feladatot teljesítő tantárgyi keretben –, amely a fiatal érdeklődőt pályáján elindítaná vagy legalábbis első tudományos próbálkozásra felkészítené. – És itt kell szólnom a tudományos diákköri munkáról. A diákköri keret nyújthat megfelelő alapozást, felkészítést a speciálisan érdeklődők számára. Dialektológiánknak nagy hasznára volna, ha a főiskolákon egyre több hallgatót képeznénk ki nyelvjáráskutatói feladatokra. A nyelvjáráskutató diákköröknek jó lenne egymással szorosabb kapcsolatot teremtenie; bizonyos kutatási feladatokat nagyobb földrajzi méretekben is össze lehetne hangolnunk. A fel-

sőoktatási intézményekből kikerült nyelvjáráskutatók fontos szerepet játszhatnának az önkéntes gyűjtők mozgalmában is. — Ma már a nyelvjárás-gyűjtésben is sokkal magasabb igényeket kell kielégíteniük az érdeklődőknek, mint évtizedekkel ezelőtt vagy még korábban. Ezt a tevékenységet semmiképpen sem bízhatjuk a spontaneitásra. A Nyelvtudományi Intézet illetékeseinek kapcsolatot kell teremtenie az egyetemek és főiskolák magyar nyelvészeti tanszékeivel, illetőleg a nyelvjáráskutató tudományos diákkörökkel. Ez további ösztönzést adna hallgatóinknak, másfelől a nyelvjárástani stúdiumok rangját, megbecsülését is növelné.

Úgy vélem, hogy a nyelvjárástani stúdiumot ugyanúgy helytelen lenne más tárgyakba beolvasztani, mint például a nyelvtörténetet. Ennek ellenére a leíró nyelvtani ismereteket — átgondoltan és nagyobb egységenként — hasznos nyelvjárási összefüggésekkel, vonatkozásokkal bővíteni. Lényegében ennek a gyakorlatnak is vannak előzményei nyelvtudományunkban, illetőleg felsőoktatásunkban. Hangsúlyozni szeretném, hogy a mértéktartás és az átgondoltság elengedhetetlen. Inkább utalásról, ha úgy tetszik kitekintésről lehet szó. A módszeresség a korszerű nyelvi szemléletet segítheti. Külön kiemelném, hogy a regionális vonatkozási pontok megmutatása lenne itt a legfontosabb. Minthogy például hallgatóink zöme a nyugati nyelvjárástípusból vagy azzal szomszédos nyelvjárásokból jön Szombathelyre, egy-egy utalás jól segítheti a hallgatók nyelvi szemléletének formálását, nyelvi tudatosságát. Az anyanyelvi nevelésben ugyanis a nyelvi-nyelvszociológiai tudatosság, illetőleg az érzékenység felkeltése erre az összefüggésre felbecsülhetetlenül sokat jelent. Még a nyelvművelő tevékenységbe is be kell kapcsolnunk — alkalmanként — az efféle összefüggések megláttatását. A magyar nyelvjárásoknak tehát nem valamiféle nyelvi különlegességet nyújtó tantárgynak kell lennie, hanem nagyon is az élőnyelv sokrétűségében való eligazodást segítő ismereteknek, amelyek a pedagógusgyakorlatban nélkülözhetetlenül fontos szemléletet formálnak, magatartást határoznak meg. A fentiekből talán kitűnik, hogy a magyar nyelvjárások oktatását a főiskolán — optimális körülmények között — sokrétű, egymással kölcsönhatásban levő tevékenységnek tekintem. A nyelvjárástani ismeretek legkedvezőbb hatásfokukat akkor érik el, ha a leíró nyelvtani és történeti nyelvészeti tárgyakkal kapcsolatot találnak.

A magyar nyelvjárások stúdiumának nyilván vannak olyan módszertani kérdései is, amelyek a nyelvjárástani szemináriumi munkát, gyakorlatot illetik. Szerencsésnek mondható jelenség az a körülmény, hogy nálunk a tudományos diákkör a kötelezően választható kollégium javára dolgozik. Most tehát zömmel olyan hallgatók választják e kollégiumot, akik már két, sőt három éve a nyelvjáráskutató diákkörben működnek. Ők már otthonosan

mozognak a dialektológia gyakorlati jellegű feladataiban, sőt egy-egy kutatási témában már elmélyültek. Úgyesen gyűjtenek tehát kérdőíves anyagot, illetőleg spontán beszédszöveget magnetofonnal, fonetikus lejegyzésük lényegében megbízható. A fonetikus lejegyzett nyelvjárási szövegeket – esetenként kisebb hibákkal – képesek felolvasni. Ezekről a hallgatóktól igen színvonalas gyakorlati munkát lehet várni. Ugyanakkor mindig vannak olyan érdeklődők is a speciálkollégiumban, akik nem diákkörösök. Valójában rajtuk lehet lemérni a nyelvjárástani gyakorlatok módszertani problémáit. Nem titkolom, hogy számukra a mérce alacsonyabb néhány gyakorlati jellegű feladatban. Nagyobb zökkenők nincsenek, ugyanis a diákkörösök a szó szoros értelmében magukkal viszik társaikat. Olykor-olykor az is előfordult már, hogy a nem diákkörös szemináriumi dolgozata – valamely szó-készletli témában – a figyelemre méltó pályamunka színvonalát közelítette meg. Volt olyan hallgató, aki akkor kezdte sajnálni, hogy korábban nyelvjáráskutatással nem foglalkozott. A VII. félévben már nem lehet elmélyedni a főiskolán a hallgató számára új kutatási területen. Meggondolandó lenne, hogy e tantárgyat alsóbb évfolyamra hoznánk. Bár jól tudom, hogy a tárgyak mozgatása nagyon nehéz kérdés.

A nyelvjárástani stúdiumot kellő fonetikus lejegyzésű nyelvjárási beszédszöveg mint oktatási anyag segíti. (vö. *Hajdú–Kázmér*, *NyjOlv.*, *Szabó*, *MNyj.*), ennek ellenére a gyakorlati foglalkozásokhoz hangzós nyelvjárási szöveg is szükséges. Elsősorban a távolabb levő nyelvjárásoknak bemutatása hangfelvételtől okozhat gondot, még ott is, ahol nyelvjáráskutató diákkör vagy speciálkollégium működik. A nyelvjárástani stúdiumhoz elengedhetetlenek a hangos felvételek. Az oktatás számára alkalmas szövegek, pontosabban hangos felvételek sokszorosítására nagy szükség lenne. Szóba jöhetne a felvételek cseréje is. Itt említem meg Imre Samunak levélben hozzám eljuttatott javaslatát: Szükséges lenne mintegy 60 kutatópontról (néhány városból is) körülbelül egyenként 2 órás magnetofonos szövegfelvételt készíteni önként vállalkozókkal. A felvételeket a Nyelvtudományi Intézet archiválná, és a kutatás számára mindenkinek a rendelkezésére bocsátaná. Imre Samu ötletét tovább bővítve hozzáteszem, hogy a felsőoktatási intézmények a nyelvjárástani stúdium számára – a költségek vállalásával – ebből az archivált anyagból kaphatnának másolatot. Ám azt is meg kell jegyezni, hogy ami a kutatás számára hasznos, sőt nélkülözhetetlen szövegfelvétel, az sokszor az oktatás számára csak feldolgozásra váró anyag a legjobb esetben is. A kérdést itt nem részletezhetem. Föltétlenül szükséges lenne tehát a „nyers szövegekből” preparátumokat készíteni. Olyan felvételrészleteket illeszteni egybe vagy emelni ki, amelyek a bemutatandó nyelvjárások jellegzetes vo-

násait oktatási célból nézve jól kiemelnék. De természetesen nyers szövegekre is szükség van, nehogy téves nézeteket tápláljunk mai nyelvjárásainkról.

A nyelvjárastani gyakorlaton, szemináriumon nagy haszna van a kutatási segédletnek. Itt konkrétan tematikus kérdőfüzetre gondolok. Tanszékünkön eddig hat tematikus szókészletű kérdőfüzet készült (egy általánosabb szókészletű, két színnevekkel kapcsolatos, egy hangutánzó igékre vonatkozó, egy ifjúságnyelvi és egy gyermek- és dajkanyelvi). Ezek a segédletek előzetes kutatások alapján készültek, és egy kivételével a dunántúli nyelvjárásokra irányulnak. Ha a nyelvjárastani szemináriumi tevékenységet élőnyelvi témákkal kívánjuk gyakorlatiasabbá tenni, akkor a kutatási segédlettel végzett gyűjtőmunkát nem hagyhatjuk ki. A segédleteknek nem csupán a szemináriumon, illetőleg a diákköri munkában, hanem a társadalmi jellegű igényesebb kutatómunkában is nagy szerepe van.

A nyelvjárastani stúdiumnak nyilvánvalóan sok olyan módszertani kérdése van, amelyre itt most nem térhetek ki. Bízom abban, hogy a hozzászólások és a viták a témának részleteiben való kibontását eredményezik. A szóban forgó stúdiumnak egy összefüggését szeretném még kiemelni. Nem szabad szem elől tévesztenünk a gyakorlatiasság elvét. Okvetlenül fel kell hívnunk hallgatóink figyelmét nyelvjárásainknak legfontosabb vonásaira. Érdeklődést kell keltenünk bennük a nyelvjárások iránt, pontosabban szólva nyelvünknek nyelvföldrajzi és nyelvszociológiai tagolódása iránt. Fel kell készítenünk az érdeklődőket dialektológiai kutatási munkára, hogy gyakorló pedagógusként tudományosan is felhasználható megfigyeléseket végezzenek, érdeklődésük, törekvésük szerint értékes dolgozatokat készíthessenek, illetőleg a tudományos utánpótlás folyamatoságát biztosíthassák. És ha jól meggondoljuk, az ilyen érdeklődésű, igényű pedagógusokkal oktatásügyünk is sokat nyerhet.

SZABÓ JÓZSEF

A NYELVJÁRÁSOK HELYE ÉS SZEREPE AZ EGYETEMI OKTATÁSBAN

Ebben a körben elcsépelet szólalnak hangzik annak a gondolatnak pusztá említése is, hogy mivel a nyelvjárások a köznyelv hatására egyre inkább elszürkülőben, visszaszorulóban vannak, ezért az egyik legsürgősebb feladatunk a kihalásra ítélt tájnyelvi értékek mielőbbi összegyűjtése, megmentése a jövő kutatók számára. Ennek a feladatnak a sürgősségét több mint száz éve hangoztatják néprajzosok és nyelvészek (főleg nyelvjárás kutatók) egyaránt. Azt hiszem, hogy jó ideig túlzott is volt a néphagyományok és általában a nyelvjárások nyelvi kincsének pusztulása miatt keletkezett aggodalom, de semmiképpen sem látszik eltúlzottnak ez a vészharang kongatás, ha a felszabadulás óta végbement gazdasági és társadalmi változások hatására gondolunk. Különösen 1960-tól, a termelőszövetkezeti mozgalom megerősödésével, országos térhódításával következett be olyan nagy fordulat, amely a paraszti gazdálkodás hagyományos kereteit megszüntette, ezzel együtt általában a magyar falu életét, arculatát, szokásait is szinte egy csapásra megváltoztatta, és mindezek velejárójaként a hagyományos nyelvjárás jelenségek háttérbe szorulását is nagymértékben maga után vonta.

Mondom, mindezek megállapítása közhely. Miért hozom akkor mégis mindezt szóba? — mondhatná valaki. Azért emlegetem ezt az unalomig hangoztatott feladatot, mert úgy érzem, hogy többször és többen hangsúlyozták a nyelvjárás anyaggyűjtés fontosságát, mint amennyien és ahányszor tettek vagy tehettek is valamit ezen a téren, s azért is ejtek róla néhány szót, mert a gyűjtésre való fölhívás talán még nem késő, a veszett fejsze nyele talán még megragadható.

Persze ebben az esetben sem arról van szó, hogy nem kellő időben és nem kellő helyről hangzott el figyelmeztetés a nyelvjárás anyaggyűj-

tés sürgős voltáról. Ha nem is akarjuk idézni *Toldy Ferenc* figyelmeztető szavait vagy akár a századforduló körüli felhívásokat, mert – mondjuk – azok még talán koraiak voltak, elég csupán *Bárczi Géza* az 1950-es évek első felében – mintegy programszerűen – megfogalmazott intő szavaira hivatkozni: „gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni, tudományos pontossággal, kifinomult módszerrel és tervszerűséggel” (I. OK. VI, 1–2. sz. 63). *Bárczi Géza* „A magyar nyelvjáráskutatás időszerű feladatai” című előadásában (i.h. 59–87) sok más egyéb mellett azokkal a gondokkal is foglalkozott, amelyek a nyelvjárási anyaggyűjtést nagyon megnehezítik. A nehézségek között említette pl. azt, hogy „Képzett nyelvjárási gyűjtőink a feladat nagyságához mérten viszonylag kevesen vannak”, s hogy „egyetemi oktatásunk a maga zárt hivatalos programjával ilyen különleges munkaterületen való kiképzére nem vállalkozhatik” (i.h. 66).

Bárczi előadásának vitáján felszólalt pl. *Kálmán Béla* is, aki a nyelvjárási gyűjtőknek a debreceni egyetemen történt képzéséről adott számot, *Deme László* pedig azt a gondolatot vetette föl, hogy a tudományos munkát (nyelvjárási gyűjtést) vállaló pedagógusokat valamiképpen (anyagilag és szakmailag is) támogatni kellene (i.h. 91–3; 102). Elnöki zárószavában *Pais Dezső* ezzel kapcsolatban azt fejtegette, hogy a nyelvtudomány munkásainak számát növelni kellene. Hogy hogyan lehetne ezt elérni, az szerinte „mindenekelőtt oktatásügyünk irányító tényezőin fordul meg. Nekik kell módot teremteni arra, hogy tudományos munkával – nyelvtudományi munkával is – az iskolák dolgozói is tudjanak foglalkozni. Ahogy a tudomány mai művelőinek nagy része nem egyetemi tanárnak és nem akadémikusnak született, ugyanúgy vagy még jobban meg lehetne ma is valósítani, hogy az iskolákban való elhelyezés ne legyen azonos a tudomány országából való száműzetéssel” (i.h. 112–3).

Miért időztem ilyen sokáig a mintegy harminc évvel ezelőtti dialektológiai tanácskozáson fölmerült kérdéseknél, és miért idéztem az ott alhangzott véleményekből ilyen sokat?

Mindezt azért tettem, mert megítélésem szerint az akkor fölvetett gondok – sajnos – máig sem szűntek meg, és a megoldásukra vagy legalább az enyhítésükre javasolt jó ötletek napjainkig sem valósultak meg igazán megnyugtatóan. Sőt attól tartok, hogy bizonyos szemléletbeli hibák (pl. a nyelvjárási anyaggyűjtés és feldolgozás lebecsülése, az íróasztali elméletieskedés magasabbrendűségének az elismerése stb.) még most is kísértenek. Csoda-e, hogy odajutottunk: a kutatókban való hiány inkább növekedett, semmint csökkent volna. Pedig – *Márton Gyulával* együtt vallom –:

„Charles Bruneau, az Ardennek vidéke nyelvjárási atlaszának szerkesztője jogosan hangsúlyozta, hogy nincs tudományos feladat, mely több munkatársat igényelne, mint a nyelvjáráskutatás” (Magyar nyelvjárástan. Cluj, 1970. 14–5).

Ha ez igaz, akkor joggal vetheti föl bárki: honnan lehet a dialektológia rendkívül sürgős feladatainak a teljesítéséhez elegendő számú kutatót előteremteni. Arra természetesen gondolni sem lehet, hogy hivatásszerűen több százan is nyelvjáráskutatással foglalkozzanak. Az egyetlen és igazán jó utánpótlást ezen a téren az általános és a középiskolai magyar szakos kollégák gárdája jelenthetné, de semmiképpen sem a mai körülmények és lehetőségek közepette. Ahhoz ugyanis, hogy a nyelvjárási anyaggyűjtés és feldolgozás módszereiben otthonosan mozgó, jól felkészült kutatói utánpótlás kialakulhasson és eredményesen dolgozhasson, két feltétel teljesítését tartom alapvetőnek: 1. az egyetemi és a főiskolai képzés színvonalának olyannak kell lennie, hogy minden magyar szakos hallgató számára lehetővé tegye a dialektológia elméleti-módszertani kérdéseinek alapos megismerését és alkalmazni tudását; 2. az iskolába került tanároknak olyan körülményekre van szükségük, amelyek a folyamatos, helyszíni gyűjtéstől nem vonják el (pl. megfelelő fizetés, ésszerűen kialakított iskolai elfoglaltság stb.). Természetesen mindehhez – nem utolsósorban – az is szükséges, hogy az illető kollégának kedve is legyen ehhez a munkához. Kötelezni erre persze senkit sem lehet, kár is lenne, azokat viszont, akik szívesen vállalnának ilyen feladatot, bizonyos kedvezményekkel (pl. ösztöndíj, heti egy szabadnap stb.) ösztönözni kellene további munkára.

E feltételek közül – sajnos – ma egyik sincs meg igazán. Az egyetemi oktatás a maga nagyon szerény, heti 1 órás keretében (összesen tehát 10–12 órában) nem tud megfelelni a főntebb már vázolt feladatoknak, legföljebb ízelítőt adhat a nyelvjárási anyaggyűjtés módszereiből, azt is inkább elméleti szinten. Egy-két lehetőség azért van, mégpedig speciális kollégiumok tartása és olykor kisebb-nagyobb csoportokkal nyelvjárási célú tanulmányi kirándulás szervezése. Ezek a lehetőségek azonban – érthető okokból – a magyar szakosoknak is csak egy töredékét érintik, ezért nem jelenthetnék igazi megoldást. (Tudtommal a főiskolákon alkalmazott előírás, a magyar nyelvjárással kötelezően választható tárgyként való szerepeltetése is hasonló eredményekre vezet.)

Más országokban (pl. Jugoszláviában, a Szovjetunióban) a nyelvjárással ismeretét jobban megkívánják a hallgatóktól, s úgy tudom, hogy legalább heti 3 órában foglalkoznak dialektológiai kérdésekkel, és a terepen végzett gyűjtőmunkára is több lehetőség van. Talán nemcsak a szakmai elfoglaltság

beszél belőlem, ha azt mondom: e nagyon is nemzeti stúdiumnak a felkarolása a tudatformálás, a hazafiságra nevelés szempontjából is fontos lenne. Hiszek abban, hogy akiben kialakul a nyelvjárások iránti vonzódás, abban előbb-utóbb szeretet és megbecsülés ébred népünk iránt, s az közelebb kerülhet a nyelvi-nyelvjárési értékek hordozóihoz, a kétkezi munkásokhoz, és eljuthat a *Veres Péter*-i népben-nemzetben való gondolkodás hitvallásához is. Aki nem szégyelli saját nyelvjárását, az inkább vonzódik anyanyelvjárásának bölcsője, a szűkebb haza iránt is, s az soha semmilyen körülmények között sem tagadja meg azokat, akiktől származik.

Miért vetem föl mindezeket a gondolatokat? Azt hiszem, hogy ez a kérdésfölvetés kétszeresen is indokolt. Először azért, mert most (1981-ben) talán még nem teljesen késő a nyelvjárési anyaggyűjtés ismételt sürgetése. Másodszer azért, mert – amint azt mindnyájan tudjuk – felsőoktatási rendszerünk ismét reformok előtt áll, s bár az eddigi híradások alapján nem biztos, hogy előnyére változik, de hátha éppen a dialektológia javára (és akkor meggyőződésem szerint az egész magyar nyelvtudomány és a néprajz hasznára is) kedvező fordulat következik be. Nem gondolom, hogy *csak* az óraszámnak (pl. legalább heti 2 órára: egy elméleti és egy gyakorlati foglalkozásra való fölemelésével minden megoldódna, de a speciális kollégiummal, gyűjtőutak szervezésével kiegészítve ez nagy lépés lehetne előre.

Ha mindez – mondjuk – megvalósulhatna is, szükség lenne arra, hogy a nyelvjárások gyűjtésének és feldolgozásának elméleti-módszertani kérdéseit jól ismerő magyar szakos kollégáink lehetőséget kapjanak – a már említett formában vagy más módon is – a nyelvjárások sok-sok kincsének a gyors megmentésére. Erre a legezárta falukban is lehetőség adódna, sőt a nyelvjárési archaizmusok felkutatására és följegyzésére ott van még igazán mód, csakhogy az ilyenféle munka támogatásához bizonyos oktatáspolitikai intézkedések is kellenének, és nem utolsósorban az iskolaigazgatók nagy részének szemléletváltozására is nagy szükség volna.

Befejezésül szeretném hangsúlyozni: távol áll tőlem, hogy lebecsüljem mindazt a nagyon értékes gyűjtő és feldolgozó munkát, amit jeles nyelvjáráskutatóink a Magyar Nyelvjárások Atlaszától a tájnyelvi atlaszokon és tájszótárakon át egy-egy vidék vagy település nyelvjárési jelenségeinek vizsgálatáig elértek, és igen nagyra becsülöm az Országos Néprajzi és Nyelvjárési Gyűjtőpályázat keretében folyó anyaggyűjtési tevékenységet is, de a nyelvjárési szókincs rohamos pusztulása miatt mindezt nem tartom elegendőnek. Féltő, hogy ha ma az utolsó lehetőséget is elszalasztjuk, holnap már végképp késő lesz, s unokáink joggal vethetik majd szemünkre, hogy nem tettünk meg minden tőlünk telhetőt. Biztos vagyok benne, hogy ezt itt senki sem akarja. A kérdés továbbra is az: meglesz-e a nagyon várt és remélt segítség a nyelvjárési gyűjtőmunkához, vagy pedig mindez továbbra is jámbor óhaj marad.

PENAVIN OLGA

A NYELVJÁRÁSTAN A FELSŐOKTATÁSBAN JUGOSZLÁVIÁBAN

A nyelvjárástan oktatása Jugoszláviában egyelőre még csak az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézetében folyik, annak ellenére, hogy Eszéken a közelmúltban megnyílt a Pedagógiai Fakultáson az óvónői és osztálytanítói szak, Mariborban pedig az idén indult be a Pedagógiai Főiskolán a magyar szak. Ezek a fiatal intézmények még egyelőre a szervezés gondjaival küszködnek, most alakítják ki munkáformájukat, róluk tehát nem szólnék. Nem is ismerem eléggé szervezetüket, munkájukat.

Annál jobban ismerem azonban az 1946-ban felállított és 1957-ig működött Újvidéki Tanárképző Főiskola Magyar Tanszékének, majd a szerepét átvevő és lassan negyed százados fennállását ünneplő és az Egyetem keretébe tartozó Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék szervezetét, munkáját, hisz aktív részese voltam és vagyok a két intézményben folyó munkának, oktatásnak.

Az elmúlt 35 év alatt természetes módon az anyanyelv oktatása alapelveiben, anyagában és módszerében is többször változott.

A nyelvjárástan szerepe a főiskolai oktatásban a következő volt: a jövőendő oktatókat fel kellett készítenünk a nyelvjárások ismeretére, mert a kisebb helységeken az iskolában – különösen az 50-es, 60-as esztendőkből – még többnyire nyelvjárást beszélő gyerekekkel találkoztak. Az oktatóknak a gyerekek ösztönös nyelvhasználatát kellett tudatosítani a nyelvi norma elsajátításával. Hogy elvégezhesse feladatát az oktató, neki magának is ismernie kellett környezete nyelvét, nyelvhasználatát, nyelvjárási sajátosságait, mert azok nemcsak a beszédben jelentkeztek, hanem az írásban is. A kupuszinai gyerekeket pl. csak sok gyakorlással lehetett a számukra szokatlan ö és ü használatára szoktatni, vagy a feketicsieket az é helyett ejtett i kerülésére, de általában nehéz volt leszoktatni a gyerekeket az *ellemi, szallag, pósta, kőr* stb. ejtéséről és írásáról.

A hallgatók ilyenfajta felkészítésére, sajnos, csak igen kevés idő állt rendelkezésünkre, ti. a nyelvjárastan mint önálló tantárgy nem szerepelt, csak a *nyelvtörténet részeként* oktattuk. Nyelvtörténet pedig a Főiskolán csak a III. és IV. szemeszterben szerepelt 1+1 órával. Mivel ez a kevés óraszám meghatározta a tárgyalandó anyagot, a hallgatók már akkor is részt vettek nyelvjárásgyűjtő utakon, hogy legalább így ismerkedjenek a jugoszláviai magyar nyelvjárásokkal. A begyűlt anyagot szemináriumi munkában dolgozták fel.

Az 1957/58-as tanévben megkezdte munkáját az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarán a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék. Az első tantervben a nyelvjárastan itt is még a *nyelvtörténet része*. A nyelvtörténet az első 6 szemeszterben szerepelt heti 2+2 órával. A jugoszláviai nyelvjárások ismertetésére az utolsó szemeszterben került sor. A hallgatók most is minden évben más vidéken vettek részt nyelvjárásgyűjtő úton. A gyűjtés helye attól függött, hol kaptunk ingyen szállást, ellátást.

Az 1961/62-es tanévben a középfokú oktatókban tapasztalható hiány megszüntetésére a 4 éves oktatási rendszert 2 fokozatból álló 2–2 éves diplomát adó oktatás váltotta fel. A nyelvjárastan átkerült a II. fokozatba, de most a *mai magyar nyelvvel* társult. Még mindig nem önálló tantárgy. A gyűjtőút mint munkaforma tovább élt. A gyűjtőúton azonban az I. fokozat hallgatói is részt vehettek, ha érdeklődtek az ilyen fajta munka iránt. A II. fokozatnak viszont kötelező volt a részvétel. Így ismerkedtek a jugoszláviai magyar nyelvjárásokkal. A gyűjtőfüzetek, a magnetofon felvételek, a fényképek, a munkanapló, az anyagot feldolgozó dolgozatok bekerültek a Tanszék hangarchívumába. Bárki szabadon felhasználhatja őket.

Az 1964/65-ös tanév ismét változást hozott, vissza – tértünk a fokozatos oktatásról a 4 éves egységes oktatásra. Az új tantervben végre megkapta *önálló helyét a nyelvjárastan*. Igaz, csak kevés órával: a VIII. szemeszterben 2+0 órával. Általában a nyelvjárastani kérdések tisztázására fordítottuk az időt, de némi idő jutott a jugoszláviai magyar nyelvjárások alaposabb ismertetésére is. A téli vagy nyári szünetekben rendszeres nyelvjárásos gyűjtés is folyt, a hallgatók egyéni témák feldolgozásával aktív tényezőivé váltak az oktatásnak, egyúttal a tudományos munkába is beleköszöttek. A gyűjtésen alapuló dolgozatra kapott jegy része lett a tantárgyból kapott érdemjegynek. Több arra érdemes dolgozat megjelent a Tanszék folyóiratában is, a Tanulmányokban, ezzel bekerült a tudományos életbe.

1967-ben, a következő reform idején a nyelvjárastan a VIII. szemeszterben maradt továbbra is, de *nőtt a gyakorló órák száma*, most 2+2 lett a heti óraszám. A VIII. szemeszterben elhelyezett nyelvjárastant jó megol-

dásnak tartottuk, mert akkorra a leíró nyelvtani tanulmányok befejezöttek, megfelelő tudással felfegyverezve könnyebb volt a szinkrón nyelvjárástan hangtani, alaktani és egyéb jelenségeinek tárgyalása. Alkalmaztuk az eddig tanultakat. Az összehasonlítás a normával könnyebbnek mutatkozott. Az anyagban a központi helyet a jugoszláviai magyar nyelvjárások foglalták el, kitérve természetesen a telepítésekre is. Tudománytörténeti szempontból is megokoltuk tartottuk a jugoszláviai magyar nyelvjárások központi helyzetét, mert tudott dolog, hogy a jugoszláviai magyar nyelvjárások rendkívül színes képet mutatnak, a XVIII. századi nagytelepítések idején és később is sok és sokféle nyelvjárást beszélők telepedtek meg vidékeinken. A telepések pedig hozták magukkal a kibocsátó nyelvjárást, s más nyelvjárások és nyelvek szomszédságában is megőrizték a hozott nyelvi sajátosságokat, ugyanakkor sok új jegyet is kifejlesztettek, olyanokat, melyek a kibocsátó nyelvjárásból hiányzanak. Ezek a nyelvjárások a más nyelvű népekkel való együttélést is nagyon szépen tükrözik.

A nyelvjáráskutatás módjával, az anyaggyűjtéssel és a feldolgozással foglalkozva az órán és mindezt a terepen gyakorolva rájönnek a hallgatók, hogy a nyelvjárásokkal való foglalkozás sürgető feladat, mert a gazdasági, társadalmi, művelődési viszonyoknak megfelelően a nyelvjárások egyre nagyobb mértékben, egyre nagyobb iramban adják át helyüket a köznyelvnek. Közben arra is rájön a hallgató, hogy a nyelvjáráskutatás szinte elválaszthatatlanul kötődik a néprajzhoz. A személyekre szóló kutatási feladatok a terepi munka során is tekintetbe veszik eme kapcsolatot. A múlt hagyományai mellett a hallgatók megismerkednek a mai falu lakóival, gondjaikkal, bajaikkal, örömeikkel. A munkanapló tanúsága szerint kinyílik a szemük, észreveszik a hallgatók, a falu mindennapi életét, a mindennapi élet apró eseményeit, az emberek hétköznapijait, s esténként, mikor összehatalálkoznak a csoportok, meg is tárgyalják a tapasztalatokat. De nemcsak megismerik a falu életét, nemegyszer tevékenyen részt is vesznek benne. A közös élet sok vidám történet szülője.

A szakmain kívül kulturális élményekben is van részük a hallgatóknak, Zágrábban pl. a Zrínyi-könyvtár, másutt egy-egy színházi, opera előadás, múzeum, vár-látogatás teszi felejthetetlenné a kirándulást. Egy-egy lakodalom, szüret, disznótor egy kis szórakozást is hoz a gyűjtőknek. De a *terepi oktatás*, most már annak nevezzük, nem tanulmányi kirándulásnak, nemcsak szórakozásból, itt-ott egy kis munkából áll, hanem valóban komoly munka folyik a 3–4 napos, esetleg egy hetes úton. Nagyon sok szép, később felhasználható anyaggal telnek meg a gyűjtőfüzetek. A két-három tagból álló csoportok a legkülönbözőbb témákra vonatkozó adatokat gyűjtve hozzá-

járulnak a Jugoszláviában lakó magyarság nyelvének pontosabb megismeréséhez, a más népekkel, nemzetiségekkel való hosszú együttélés szülte kölcsönhatás felkutatásához, végső soron megismerik hazánkat és lakóit, s *az oktatás objektumaiból szubjektumokká válnak.*

A vizsgáztatás az első periódusban úgy történt, hogy a jelölt lehallgatott egy szövegrészletet valamelyik jugoszláviai magyar nyelvjárásból, s miután elemezte hangtani, alaktani és mondattani meg lexikológiai szempontból, megkísérelte meghatározni, melyik nyelvjárásról, melyik község nyelvéről van szó. Ez aránylag nem okozott különösebb nehézséget, mert elég sok szöveget hallgattunk a gyakorló órákon, van sok felvételünk, de a terepi gyűjtés is segített.

Újabbban módosítottuk a vizsgáztatást. Most a tárgyalt anyagból kapott kérdés után ki-ki ismerteti saját anyanyelvjárását röviden. Ez nem váratlan kérdés, mert a szemeszter folyamán minden hallgató magnetofonnal rögzített és lejegyzett szöveg alapján feldolgozza anyanyelvjárását, bevezetesként ismertetve a község történetét, a telepítés idejét, a telepések származását. A tárgyalás során a helyi nyelv teljes rendszerének bemutatására került sor. Egy-egy dolgozat kis szociolingvisztikai remekmű. A hallgatók szívesen végzik ezt a munkát. A dolgozat felolvasásakor, a szöveg bemutatásakor lát-szik, érződik, hogy szívesen végzett munkáról van szó. Hasznos is az egyes helyi nyelvek bemutatása, hisz nem juthatunk el mindenhova, viszont hallgatóink sokfelől verődnek össze.

1967 óta többször reformáltuk az egyetemi oktatást, de a nyelvjárstan oktatásában *lényeges változás nem következett be.* A szakosított oktatás bevezetése a középfokú oktatásban a felsőfokú oktatásban is változást igényelt. Rá kellett épülnie a középfokú oktatásra. A szocialista öngazgató társadalmi szükséglet az iskolában is változást igényelt. Az új minőségű társadalomban az egyén társadalmi szerepeinek száma megnőtt, s mindegyik szerep más kommunikációs tevékenységet igényel. Az újfajta társadalmi szerep nem annyira írásos megnyilatkozást követel, mint inkább szóbelit. A szóbeli megnyilatkozás viszont köznyelvi szintű megnyilatkozást követel. Az újfajta szerepre felkészítéskor a tanárnak ismernie kell tanulóinak kommunikációs készségét, nyelvhasználatát, mert a dolgozók hogy közéleti, társadalmi funkcióikat elláthassák, fel kell hogy készüljenek ezekre a társadalmi szerepekre, a felkészítésben a nyelvjárstannak is megvan a szerepe. Hogy leküzdhezzük a nyelvjárasiasságot, ismernünk kell a norma mellett a nyelvjárásokat is, csak így érhetünk el neveltjeinknél megfelelő eredményt.

A jövő évtől érvényes óra- és tanterv szerint a nyelvjárstan a *II. év nyári szemeszterébe* került 2+1 órával. Csak a tanárszakos hallgatók veszik

fel, a fordítók, könyvtárosok nem, mert heti 30 óránál senkinek sem lehet több órája.

A *tananyag* vázlatosan a következő: A nyelvjárással foglalkozó tudomány fajtái, kapcsolatai más tudományágakkal, segédtudományai.

A nyelvjárás, nyelvjárás csoport, nyelvjárás sziget jellemzői. A népnyelv, az irodalmi- és a köznyelv viszonya. Vélemények a népnyelvről. A nyelvjárás kialakulása, létezésének feltételei. Az anyaggyűjtés módszere, a feldolgozás lehetőségei. A nyelvatlaszok. A magyar nyelvjárások osztályozása. Az egyes nyelvjárás típusok jellemző tulajdonságai. A jugoszláviai magyar nyelvjárások részletes bemutatása (történeti előzmények, telepítések, az egyes egységek nyelvi tulajdonságainak bemutatása: Bácska, Bánát, Drávaszög, Muravidék, Szerémség, Szlavónia magyar településeinek jellemző tulajdonságai magnetofon szalagra vett szövegek alapján és a hallgatók beszámolóinak alapján.) A nyelvjárás és a nyelvhelyesség kérdése. A kötelező irodalom könnyíti meg a hallgatóknak a tananyag elsajátítását.

Örömmel kell megállapítanom, hogy a hallgatók általában nem érzik tehernek ezt a tantárgyat, az aktív részvétel közelebb viszi őket a tárgyhöz. A magiszteri továbbképzés során is pl. több hallgató választott eddig is nyelvjárás témát magiszteri dolgozatához.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

OKTASSUNK-E NYELVJÁRÁSTANT AZ EGYETEMEN?

A programban az én felszólalásom címének végére kérdőjel került. Ebben a körben joggal gondolhatják, hogy ez a kérdőjel provokatív szándékot takar. Aki azonban egy kicsit is ismer, sejtethi, hogy itt inkább rezignációról van szó.

Ha e teremben körülnézek, a nyelvjáráskutatók több generációját látom együtt. Egyesek közülünk még a harmincas évek falukutató korszakában ismerkedtek meg a nyelvjárással, mint a falu egyik fontos és ősi életjelenségével. Mások közülünk a „fényes szelek” felszabadulás utáni generációjához tartoznak, akik úgy gondolták: a világot úgy lehet megforgatni, ha először többségünk szülőföldjét, a falut próbálják megváltani. Magam is ebbe a csoportba tartozom: azok közé tehát, akik úgy kerültek el szülőföldjükről, hogy nem akartak elszakadni, hanem erkölcsi kötelességüknek érezték a visszatérést vagy legalább a visszajárást, a szűkebb hazájuk népének történetével, nyelvjáráásával, néprajzával tudományos alapon való megismerkedést, foglalkozást, gyűjtést és feldolgozást. És itt vannak a teremben – sajnos nem elegenden – a mai fiatalok is, akik hallgatóként vagy pályakezdőként saját sorsuk szempontjából kíváncsiak tanácskozásunkra: érdemes-e elvenni tőlünk és tovább vinni a nyelvjáráskutatás stafétáját.

Egyetemi oktatói tapasztalataim azt mutatják, hogy a mai diáknemzetiség nagy részéből hiányzik a szülőföldnek, a falunak az a szeretete, ami bennünket fűtött, sőt, hiányzik a nép élete iránti érdeklődés is. Nem az ő hibájuk ez persze. Az utóbbi évtizedekben a társadalmi érdeklődés középpontjában többnyire az ipari termelés és a városi fejlődés van, és ez önmagában is eltereli a figyelmet a faluról, kivált ha a falusi lakosság nemzetalkotó felfogásának ideológiai szempontjai körüli vitákat is figyelembe vesszük. A mezőgazdaság nehéz évtizedében, az ötvenes években százezer-

számra menekült el a falu fiatalsága a városba, az iparba, szolgáltatásba vagy értelmiségi pályákra. Sokáig nem volt miért visszajárni, még a családi kapcsolatok is elszakadoztak. Csak újabban ébred fel valamilyen nosztalgia a falu iránt, nem is annyira az elkerült első nemzedékben, hanem inkább gyermekeikben, a városi unokákban.

Nyelvtudományunkon belül sem jobb a helyzet. Az országos nyelv-atlasz nagy gyűjtőgárdájának korszakos jelentőségű munkája óta erősen megcsappant a dialektológia utánpótlása. A tudomány új irányzatai ragadják meg fiataljaink érdeklődését, nyelvjáráskutatásunk eredményei inkább felejtődnek, mint gyarapodnak, még a nyelv-atlasz után sem pezsdült fel az érdeklődés – nem utolsósorban éppen a felsőfokú oktatás nyelvjárástani diszciplínájának hátrányos helyzete miatt. Nem csoda ilyen körülmények közt, hogy *Bárczi Géza* „Gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni!” felhívása –, amelyet az imént *Szabó József* barátunk emlegetett – ma majdnem hogy pusztába kiáltó szónak tűnik.

Nyelvjáráskutatásunk rossz helyzetének az előbb említett társadalmi mozgás is egyik oka. Faluról jövő és oda visszatérni hajlandó hallgatók az egyetemeken alig akadnak: az idős paraszti réteg már nem küld utánpótlást, a falusi szolgáltatásban, alkalmazotti rétegben, iparban dolgozó szülők gyermekeiben nincs meg a régi erkölcsi kötődés: legtöbbször már szüleik is a mobil, több helyen boldogulást kereső réteghez tartoznak. A pedagógus pálya általánosan alacsony presztízse, a középiskolában való elhelyezkedés nehéz volta és az egyetemi felvételek, tanulmányok nehézsége legjobban éppen a vidéki, gyenge középiskolákban végzetteket riasztja el tőlünk. (A főiskolákban talán más a helyzet, ezt a kérdést kevésbé ismerem.) De a sikeresen bekerült falusi hallgatóinkat sem az motiválja egyetemi tanulmányaiban, hogy visszatérjen vidékre. Hadd említsek meg erre két példát!

Két évvel ezelőtt Kisvárdán voltam érettségi elnök. Az iskola igazgatója – volt hallgatótársam, művelt, gondolkodó vezető – abban az évben nem kevesebb, mint hét állást hirdetett meg végzős egyetemisták számára. A hét állásra egyetlen egy pályázó sem akadt! Kisvárdára sem Debrecenből, sem Szegedről, sem Budapestről senki sem kívánt elmenni tanítani. Ugyanakkor a budapesti moziüzemi vállalat felsőbb engedéllyel egy tucat hallgatónkat alkalmazta nem tanári munkakörökbe. A dolog egyik oldala szomorúbb, mint a másik.

A másik eset valamivel vígasztalóbb lehet. A jövő héten lesz Szegeden az Országos Tudományos Diákköri Konferencia. A nyelvjárástani szekció zsürielnökévé kértek fel. Az ország összes egyeteméről és főiskolájáról ebbe a szekcióba összesen öt dolgozat érkezett be – ami már önmagában is na-

gyon jellemző. Az öt dolgozat közül négy itt, Szombathelyen keletkezett: a Tanárképző Főiskola hallgatói nyújtották be. Az ötödik egy debreceni egyetemi hallgatóé, de gyakorlatilag nem nálunk készült: egy középiskolai tanulmányi pályázati dolgozat átdolgozott változata. Joggal mondhatjuk: egyik szemünk sír, a másik nevet.

Közelebb lépve a témához, ejtsünk néhány szót az egyetemi nyelvjárási stúdium helyzetéről. *Szabó József* kollégánk elmondta, hogy ez a tárgy a jelenlegi tantervben egy félévben, heti egy órával szerepel. Hozzátenném: ráadásul eredetileg a kilencedik félévre volt időzítve, a betetőző, lekerekítő tárgyak közé. A hallgatók figyelme ekkor már elsősorban a gyakorló iskolai tanítás és a fenyegető elhelyezkedési kérdések felé fordul, egyetemi óralátogatási fegyelem „tendit ad null”. Egyébként is: a 8. félév végi szigorlattal lényegében befejezettnek tekintheti a szakképzést, az ötödik év a gyakorló tanítások ideje, ez a tantervileg is megfogalmazott célja. (Azok kedvéért, akik talán nem ismerik az egyetemi tantervet elmondom, hogy az első 4 félév, az első szigorlatig bizonyos alapozó tantárgyak és a nyelvtörténeti stúdiumok korszaka, a második 4 félév, az újabb szigorlatig a leíró nyelvészeti tárgyaké.)

Mivel a szakdolgozati témát az 5. félévben kell kiválasztani – és érthető módon olyan tárgyakból választják, amelyből már hallgattak érdeklődésüket felkeltő előadásokat – a nyelvjárási stúdium tantervi helye szinte lehetetlenné tette az ilyen jellegű szakdolgozati téma választását. Érthető hát, hogy addig nem nyugodtam, amíg nem sikerült bizonyos cserék árán a nyelvjárást az 5. félévre áthelyezni, és ezzel a téma szakdolgozatként való választását lehetővé tenni.

Az óraszámról azonban nem sikerült elmozdulni. Tudjuk, hogy egy félév 14 hétből áll. Ebből az „égi és ninivei hatalmak” elragadnak 2–3, olykor több alkalmat (ünnepek, mezőgazdasági munkák, egyéb, esetleg oktatói akadályoztatások). Lényegében nem többet, mint 10–11 órát tudunk megtartani. Ez alatt kellene megtanítani a nyelvjárások általános és történeti alapkérdéseit, megismertetni a magyar nyelvjáróterületek főbb jellemzőit, a nyelvjáráskutatás módszereit stb. A téma gyakorlati jellegéhez tartozik még a fonetikus feljegyzési rendszerek elsajátíttatása is. Igaz, a háromféle hangjelölési rendszert (Setälä, IPhA, népnyelvi átírás) már az első félévi magyar leíró hangtan keretében tanulni kell, de ott sincs rá elég idő, különösen a begyakoroltatásra. A terepmunka, a helyszíni gyűjtés szintén elengedhetetlen része lenne e stúdiumnak, amit nem pótolhat a tanszéki magnetofonszalag. Erre azonban hiányoznak a kiszállási feltételek. Mi azt vezettük be, hogy e félév végéig minden hallgatónak általa

szabadon választható nyelvjárásból (hivatkozunk vidéki rokonságuk meglátogatására) magnetofonfelvételt kell készítenie, és abból 10 gépelt oldalt fonetikus leírva a szalaggal együtt benyújtania. Ezek ellenőrzése, értékelése szinte emberfeletti feladat az oktatónak – kivált, ha nem csak egy csoportot tanít.

E követelményeket a hallgatók többsége túlságosan terhesnek érzi, különösen a felvétel és lejegyzés feladatát. Legutóbb már diákszemélyi „téma” lett az efféle „túlkapás”: kérték legalább a fonetikus átírás terjedelmének a csökkentését. Azok a kevesek viszont, akik megszeretik ezt az érdekes stúdiumot, legfeljebb ajánlott külön órákon kaphatnának mélyebb bevezetést a nyelvjáráskutatásba, ha egyáltalában lenne energiájuk a kötelezőkön túl még nem kötelező órák felvételére.

A felkészítés ilyen nehézségei után aligha lehet csodálkozni azon, hogy végzett hallgatóink lényegében véve süketek maradnak a nyelvjárási hangzások iránt mind konkrét, mind pedig átvitt értelemben. Szép kiejtési versenyeken két évtizede tapasztalom zsűrizés közben, hogy a felkészítő tanár nemcsak a beszédhibás tanulókat nem képes kiszűrni a jelentkezők közül, hanem a kifejezett nyelvjárásiasságokat sem hallja meg. De nem is érdeklődik az ide tartozó jelenségek iránt. Meggyőződésem, hogy a mai magyar társadalom beszédkulturájának alacsony színvonala valami módon összefügg általános és középiskolai hangtan-oktatásunkkal, ez pedig az ide vonafkozó pedagógusképző intézetek hangtani és nyelvjárási stúdiumainak helyzetével. Attól tartok, hogy ennek következtében nem sok reményünk lehet a vidéken tanító fiatalabb tanárgenerációk nyelvjáráskutató káderutánpótlásként való megmozgatásához. Arra viszont – gondolom – minden pedagógusképző intézmény örömmel vállalkozna, hogy az önként jelentkező pedagógusok számára megfelelő keretek közt felkészítő tanfolyamokat rendezzen. Inkább ebben látnám a megoldást.

A *Bárczi* kiadta „Gyűjteni, gyűjteni, gyűjteni!” jelszót az én felfogásom szerint akkor tudnánk igazában teljesíteni, ha megfelelő elosztásban főhivatású munkatársakat állítanánk be e feladatra: hangszalag-archívumok létrehozására, jelenségmonográfiák, szókincsgyűjtések összeállítására. Ezt nem most találom ki. Debrecenben *Csűry Bálint* idejében már volt „népnyelv-kutató intézet”, ahol egy iskola nőtt ki a munkatársakból. Ez lebegett a mi szemünk előtt is, amikor például a nemrég lezárult ötödik ötéves terv tudományos feladatait próbáltuk megfogalmazni. Tanszékünk akkor javasolta, hogy hozzák létre az északkeleti vidékek nyelvjáráskutatása céljából egyetemünkön újra a nyelvjárási kutatócsoportot, 2–3 fővel. Az MTA Nyelvtudományi Bizottsága egyetértett a tervvel. Talán mondanom sem kell:

semmi sem lett belőle. A most induló új ötéves tervben már elő sem hozhattuk az ügyet: sikerült egy lépést tenni – hátrafelé.

Érvényesült rajtunk a bibliai igazság is: akinek nincs, attól az is elvétezik, amije van. Volt korábban a tanszékünkön egy tudományos kutatói állás. Aztán jött az a tudományszervezési babona, hogy kutatási eredményt csak csoport formájában, „team-keretben” lehet elérni, az egyes szétszórt kutatói állásokra nem lehet komoly feladatot bízni. Erre az ilyen egyszemélyes tanszéki kutatóhelyeket megszüntették, elvették. Ennek azonban nemcsak az a kára lett számunkra, hogy a kutató által addig tartott órákat is a többi oktatónak kellett ellátnia, hanem sokkal nagyobb. Megszűnt az a lehetőség, hogy egy-egy oktatót bizonyos időre mentesítsünk a mindennapos oktatói terhek alól, hogy megírhasa fokozatszerző értekezését; mert nincs kutató, aki átvállalhatná feladatait időlegesen. Aki tudja, mit jelent egy egyetemi oktatónak állandóan 3–4 tudományos diszciplínát előadni, annak irodalmát követni – kis egyetemen szinte lehetetlen az oktatók egyetlen területre való specializálódása –, az megértheti, miért vannak az oktatási intézetek lemaradásban a tudományos fokozatok megszerzésében. Sajnos ebben a tekintetben nem hozott változást a vidéki kutatásokat segíteni kívánó tudománypolitikai irányelvek megvalósítása sem.

Ismétlem: én abban látnám a nyelvjáráskutatás fellendítésének lehetőségét is, hogy hozzunk létre a pedagógusképző intézmények magyar nyelvészeti tanszékei mellett kis kutatóegységeket, hangoljuk össze tevékenységüket, bizzuk rájuk a gyűjtés és feldolgozás végzését, szervezését, koordinálását, a leendő falusi munkatársak kiképzését, továbbképzését. Ezt a fontos és sürgős munkát nem lehet képzetlen laikusokra bízni – és sajnos, ilyennek kell tekinteni a magyar szakos pedagógusgárda nagy többségét is.

A jövő káderutánpótlása ezek mellett is komoly felelősséget ró ránk. Az új tantervi reformok során el kell érnünk, hogy a nyelvjárást az eddigieknél tágabb keretek közt, jó tantervi helyen, kellő gyakorlatok (nyári gyűjtőutak) beiktatásával bonyolítsuk le, összhangban a hangtani képzés megerősítésével, a nyelv rétegződésének stúdiumaival, a szociolingvisztika egyéb vonatkozásaival.

SIMA FERENC

**TÁJÉKOZTATÓ BESZÁMOLÓ A POZSONYI COMENIUS EGYETEM
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉN GYŰJTÉSBE LEVŐ
NYELVJÁRÁSI ARCHÍVUMRÓL**

1. Már a múlt század első felében tettek figyelmeztető megállapításokat, hogy a magyar nyelvjárások sajátságai pusztulnak.

Az iskolák, az adminisztráció közvetítette – nyelvjárési értékeket pusztító hatása miatt „könyvnyelv”-nek minősített – irodalmi nyelv a század vége felé egyre erőteljesebben a nyelvjárások fölé hatalmasodott. A nyelvjárások tanulmányozását sürgették; az irántuk való érdeklődés a század folyamán mind irodalmi, mind nyelvi és nyelvtudományi indítékokból fokozódott, majd a századforduló után a két világháború között – főként Csűry Bálint érdeméből – újból nagyobb lett. A felszabadulás után – hadd fejezzük be a rövid áttekintést – mind az MTA Nyelvtudományi Intézetének kollektívái, mind a debreceniek, a kolozsváriak, az újvidékiek és mások tekintélyes munkát végeztek a nyelvjárások vizsgálata terén. Mondanunk sem kell, hogy nem végeztek el mindent, mert nem is végezhettek el. Bőven maradt munka a következő nyelvészemzedékek számára is.

Természetesen: maradt, jobban mondva: marad. De arról, hogy tényleg maradjon, minekünk kell gondoskodnunk.

A II. világháború után bekövetkezett mély gazdasági és társadalmi változások ugyanis az eddig meglévők mellé új tényezőket hoztak létre, amelyek többszörösére növelték a nyelvjárásokra kedvezőtlen folyamatok erejét: a kistermelői viszonyok megszűntével megszűnt a falu társadalmának viszonylagos zártsága; a kenyérkereset túlnyomórészt a falu keretein kívül történik; állandósult az ingázás, és sok falusi dolgozó, hogy közel legyen a munkahelyéhez, a városba költözik; növekedett az exogám házasságok hányada; nemcsak a városi, hanem a falusi ifjúság is hosszabb

idejű iskoláztatásban részesül, ami túlnyomóan szintén városi környezetben történik, s mindez hatással van a falun elsajátított nyelvhasználatára, amely aztán a köznyelv irányában formálódik vagy egyszerűen a köznyelvre cserélődik. Csökken a falusi körülmények között élő lakosság és csökken a tisztán nyelvjárásban, sőt egyáltalán a nyelvjárásban beszélők száma. Több mint valószínű, hogy a gazdag változataiban ma még megfogható tájszólások történetének utolsó fejezetét vagy fejezeteit látjuk magunk előtt.

2. Szlovákiában nem sikerült még csak néhány személyből álló szakképzett dialektológus kutatógárdát is kinevelni, amely odaadással rendszeres gyűjtőmunkát végezne s eredményeit feldolgozná, majd rövidesen publikálná. A sovány személyi lehetőségeket tekintetbe véve más célokat kellene a hazai nyelvjárásokkal kapcsolatban kitűzni. Egyéni terveim keretén belül jómagam követek ugyan néhány nyelvjárási kutató célt is, de a komplex feladat az ismét vázolt helyzetelemzésből kifolyólag sokkal nagyobb, mintsem hogy elvégzésére egy ember erejéből és idejéből futna. Persze gyakran vannak végzős magyar szakosaink, akik szülőfalujuk nyelvjárásának a leírását vállalják szakdolgozatukul. Természetes, dolgozatukat szoros tanári vezetés és irányítás mellett készítik, hogy tudományos felhasználhatósága a legnagyobb lehessen. Elég szép számmal készült ilyen diplomamunka, de ezek a hazai nyelvjárások megismeréséhez távolról sem elegendők.

Szerencsére már elég régen kialakítottam egy gyakorlatot, amelynek révén minden magyar szakos hallgatót bekapcsolhatok legalább a sürgős anyaggyűjtésbe.

A nyelvjárástani kollégium szemináriumi gyakorlat jellegű, ami azt jelenti, hogy abszolválása szemináriumi munkával jár. Nos a falusi, nyelvjárási környezetből feljött diákok szemináriumi munkául nyelvjárási szövegeket kötelesek rögzíteni szülőfalujukban.

A feladat viszonylag könnyűszerrel megoldható. A diákok a kollégium során megismerkednek a nyelvjárások mibenlétével, a nyelvjárási jelenségekkel, ezek területi megoszlásával, a nyelvjárások és az irodalmi meg a köznyelv kölcsönös viszonyával, a nyelvjárások genetikai elsőbbségével, a nyelvjárások tanulmányozásának fontosságával a különböző, főként humán tudományok s ezek között elsősorban a nyelvészeti diszciplínák számára, azzal, hogy bár manapság az irodalmi nyelv meghatározó módon és irányban hat a nyelvjárásokra, a nyelvjárások továbbra is egyik éltető forrása az irodalmi nyelv fejlődésének, ami bőven adatolható mind a szépirodalomból, mind a köznyelv és az irodalmi nyelv számos elemével.

A hallgatók megismerkednek a rájuk váró szöveggyűjtés elméleti és

gyakorlati kérdéseivel is. Azzal, hogy a jó magnófelvétel bőséges, komplex értékű és fontos információt rögzít az illető tájszólásról, tájékoztat a mondattanáról, a szókincséről, az alaktanáról, a morfológiájáról, a fonológiájáról, a fonetikájáról. Megismerkednek azzal, hogy az utóbbi jellegű információk a tájszólás hangszínbeli viszonyairól a műszakilag jó és nyelvjárással hiteles felvételek jobban és objektívebben tájékoztatnak, mint a futó szubjektív hallászervi megfigyelés. A felvételnek pedig megvan az az előnye, hogy számtalanszor visszahallgatható, és így a felmerült problémák megnyugtathatóan tisztázhatók.

A felvét elkészítéssel kapcsolatos tudnivalókhöz tartozik azoknak a körülményeknek az ismertetése is, amelyek kétségessé teszik vagy legalábbis csökkentik a felvétel nyelvjárási hitelességét. Ezeket itt nem részletezem. A továbbiakból úgyszólván kiviláglanak, amikor majd a felvét elkészítés kötelező szabályait ismertetem, mert azok a buktatók figyelembe vételével készültek.

Minden felvételt készítő diák a tanszéktől egy magnószalagot kap, azt köteles betölteni szövegfelvétellel. Régebben egy 12,5 cm átmérőjű orsó szalagja 270 m hosszú volt, több év óta azonban ugyanolyan orsóra hosszabbat gyártanak, 360 m-eset. Első felvételeink korában a magnók 2 nyomsávot tudtak felhasználni, jó idő óta a forgalomba került gépek 4 nyomsávúak. Kivétel nélkül 9,5-ös sebességgel készítjük a felvételeket, ami azt jelenti, hogy egy 360 m hosszú 4 nyomsávú szalagra 4x60 percnyi, azaz 4 órányi felvétel fér. Magnókészülék manapság általánosan elterjedt használati cikk, erről a diákok maguk gondoskodnak.

Irányleveink értelmében kizárólag olyan alanyoktól vétetünk fel szövegeket, akik az illető falu szülöttei, ott nevelkedtek, ott töltötték ifjúságukat, most is ott élnek, s beszédük nem tér el a falu tájszólásának általános normájától. Kísérő követelményként lehetőleg jól artikuláló, közérthető kiejtésű egyéneket kell megszólaltatni. A célból, hogy a falu nyelvjárásáról átfogó képet nyerhessünk, törekszünk mind a két nem és lehetőleg mind a három alapkorszály képviselőit megszólaltatni. Szülőfalujában vagy esetleg a szűkebb környék más falujában, ahonnan szintén módjában van szöveget beszerezni, a diák köteles az alanyokkal anyanyelvjárásában közlekedni és a felvét elkészítést is abban lebonyolítani. Ezzel ki akarjuk küszöbölni vagy legalább a minimálisra csökkenteni a mikrofon kiváltotta szereplési komplexus köznyelvi alakokat kiváltó hatását. Persze egyébként is az iránylevek értelmében meg kell kérni az adatközlőket, hogy szalagra is úgy beszéljenek, ahogy egymás között beszélnek a faluban.

A témát illetően nagyon tágak a korlátok. Az adatközlő beszélhet akármiről, amiről akar, csak ne arról, hogy mit olvasott, mit halott a rádió-

ban vagy mit látott a tévében, hanem bármi olyasmiről, amihez egyéni élménye fűződik vagy a falusi társadalom életével kapcsolatos témákról. Az irányelvek értelmében olykor énekelt folklóranyagot is fel lehet venni; ezzel kapcsolatban csak annyit, hogy tapasztalatunk szerint az énekelt folklóranyag bátorítólag hat a prózamondókra is.

Magára a szalagra szükséges bemondani a tájékoztató tudnivalókat. Mindjárt az elején a fölvételeket készítő bemondja, hogy a fölvételeket ez meg ez a magyar és más valamilyen szakos hallgató készítette ebben meg ebben a faluban (itt a falu neve magyarul és szlovákul) és az aznapi dátumot. Más alkalommal készült felvételek elé az illető napi dátum kerül. A szöveg után maga az alany modja be a nevét és a születési évét.

A fölvételekről a hallgató tartalomjegyzéket készít, melyben feltünteti a nyomsávot, a számolókorongnak a szöveg elején és végén mutatta számait, a kiszámított óra szerinti időtartamot, a témaegység címszerű szabatos megjelölését, az alany nevét, születési évét és életkorát a felvétel idején, továbbá milyen a felvétel műszakilag, milyen nyelvjárásiilag.

Minden egyes alanyról rövid, de kimerítő jellemzést kell a fölvételek készítőjének összeállítani, melyben szó van az alany életkörülményeiről, továbbá arról, milyen a nyelvhasználata normális körülmények között, amikor a falubeliekkel beszél, milyen a mikrofon hatására.

A fölvett szövegek egy negyedrészt, azaz egy órányit a fölvételkészítő lejegyez. A lejegyzendő szövegeket legalább négy alanytól válogatja össze, hogy a nyelvjárásról minél megalapozottabb képet nyerhessünk. – A nyelvjárást anyanyelvjárásként beszélőnek a lejegyzésére azért van szükség, mert ő az agyán keresztül, a nyelvjárási rendszerének, normájának a szűrőjén keresztül is hallja a fölvételeket, s ezzel segítségére van a „nyelvjárásidegennek” a többi rész jelenségeinek helyes értékelésében és lejegyzésében. A 60 perces kötelező penzumot az anyanyelvjárási fölvételkészítő köteles minden szükséges esetben megjegyzéssel ellátni; ezek a megjegyzések általában a becsúszott köznyelviességek helyi norma szerinti alakjának a feltüntetésére vonatkoznak.

3. Az archívum első szalagja 1964-ben telt meg nyelvjárási szöveggel. Az első években csak a nyelvjárási diplomamunkák készítői kaptak mintegy kiegészítő anyag beszerzésére szalagot, később – a gyakorlatban 1972 óta – a beszámoló elején említett módon minden falusi származású magyar szakos bekapcsolódik az archívum gyarapításába.

Jelenleg 83 szlovákiai magyar településből vannak nyelvjárási fölvételek az archívumban. Ezek a települések 6 részterületen sűrűsödnek: a Csallóközben, a Mátyusföldön, a Nyitra vidékén, a Garam és az Ipoly térségében,

a Losonc és Rozsnyó közti térségben, a Bodrogközben. A legtöbb községből a Csallóközből van eddig föl vétel (22-ből), aztán következik a szomszédos Mátyusföld (16), majd a Garamtól keletre eső két középső térség (mintegy 15-ösével), a Bodrogköz (9) s végül Nyitra vidéke (5).

BACHÁT LÁSZLÓ

A NYELVJÁRÁSTAN TANÍTÁSA FŐISKOLÁNKON

A nyíregyházi főiskolán a nyelvészeti tanszék vezetője vagyok. Ezt nem bemutatkozásnak szántam, hiszen a jelenlevők ismernek. E mondattal a főiskolámon folyó nyelvészeti oktató- és nevelő munkáért a felelősségemet akartam kiemelni. Felelős vagyok azért, hogy a nyelvészetből jól képzett tanárok kerüljenek ki, olyan tanárok, akik jól ismerik anyanyelvünket, a nyelv jelenségeit, s azokat meg tudják magyarázni tanulóiknak, s meg is tudják tanítani.

Az általános iskola tananyaga jórészt a leíró nyelvtanból és nyelvművelésből áll. Ennek megfelelően a főiskolán is magas óraszámot kap az első 5 félévben a leíró nyelvtan és a nyelvművelés. Szabó Géza kollégám a főiskolai hallgatók dialektológiai képzésében kevésnek tartja a hetedik félévben a fakultatíve választható nyelvjárástan oktatását. Nem az a baj, hogy kevés a hetedik félévben a heti 3 óra. A baj az, hogy csak kevesen részesülnek ebben a képzésben. Az én főiskolámon e tanévben 23 hallgató választotta a három fakultatív tárgy (nyelvtörténet, az irodalmi nyelv és a nyelvjárások) közül a nyelvjárásokat. S ráadásul sok esetben nem is az érdeklődési kör dönti el a választást, hanem a tanító tanár személye. Hol a többi hallgató (a mi esetünkben 70 fő) kiképzése a dialektológiából?

Nagyon fontosnak tartom én is azt, hogy a magyar szakos hallgatók megismerjék a nyelvjárásokat, azok legfontosabb jelenségeit. Hogyan akar köznyelvre tanítani, helyes és szép kiejtésre nevelni, nyelvhelyességi hibákat felismertetni az az általános iskolai tanár, aki nem ismeri munkahelyének és környékének nyelvjárását? Hallgatóink zöme olyan falvakban és községekben helyezkedik el, amelyekben a tanulók beszéde erősen nyelvjárásias, sőt egyik-másik kisváros regionális köznyelve is közelebb áll a nyelvjáráshoz, mint a köznyelvhez. Csak egy példát említenék, de a példa nagyon jellemző: még a hallgatóink nagy részének is nehézséget okoz annak

az eldöntése, hogy a kukorica és a tengeri szók közül melyik a kukorica köznyelvi és melyik a nyelvjárási megnevezése.

Szabó Géza kollégám a nyelvművelési órákból venne el órákat a nyelvjárástani képzésre. Ezzel én nem igen tudok egyetérteni. Sokkal jobbnak látom azt, éppen a tanszéki tapasztalatok alapján, hogy a leíró nyelvtan résztárgyaiban mutassuk meg a nyelvjárási jelenségeket, tehát a hangtanban a hangtani, a szókincstanban a nyelvjárási szókincs stb. jellemző vonásait megfelelő példatárral. S akik itt kedvet kapnak a nyelvjárási vizsgálódásokra, válasszák ők fakultatív tárggyul a hetedik félévben a nyelvjárástant. A jelenlegi körülmények között, a mai tanterv mellett ez látszik a legjárhatóbb útnak.

Tanári szemlélet kérdése a leíró nyelvtannak és a többi tárgynak a tanítása. Nagyon régi és megszokott dolog az, hogy az oktató nagyon részletesen foglalkozik azzal a témakörrel előadásaiban, a szemináriumi óráin, amelyben kutatómunkát végez. Ez rendben is van így, hiszen ezek általában a felsőoktatásban a leghatásosabb és legsikerültebb órák. A szakdolgozati téma-választások pontosan igazolják ezt. Ez a tanári szokás azonban nagyon egyoldalúvá válhat, ha az oktató nincs tekintettel – a mi esetünkben – az általános iskolai feladatokra, s ezzel kapcsolatosan azokra a témakörökre, amelyeket más tantárgy keretében nem kaphat meg a hallgató. A nyelvjárástán ilyen a főiskolai oktatási rendszerben.

Jó oktatási forma és lehetőség a tudományos diákkör is. A mi diákkörünk nem nyelvjárási profilú, hanem névtani elsősorban. Amikor azonban a földrajzi nevek gyűjtéséhez előkészítő tanfolyamot rendez, s ezen az érdeklődő hallgatókat megtanítja a nevek lejegyzésére, a nyelvjárási szók és szövegek gyűjtésére is előkészíti a hallgatókat.

Eredményes volt-e a munkánk? Az elmúlt 6–7 évben született néhány kitűnő földrajzineves és nyelvjárással foglalkozó szakdolgozat és tudományos diákköri tanulmány. A legnagyobb baj az, hogy a hallgatóság legnagyobb részét a tanulmányi munka alig-alig érdekli, és örülnünk kell ma már annak, ha diákjaink a kötelező tananyagot úgy-ahogy elvégzik.

HAJDÚ MIHÁLY

NYELVJÁRÁSTAN-OKTATÁSUNK NEHÉZSÉGEIRŐL

Sebestyén Árpád professzor úr előadása után azon gondolkodtam, hogy visszalépek a hozzászólástól, amelyre előzőleg jelentkeztem. Nem szeretném ugyanis tovább rontani azt a képet, amely nyelvjárási kutatásainkról, de főképpen a felsőoktatásban való szerepéről eddig már úgymint eléggé kedvezőtlen színben tűnik föl előttünk. Mégis hozzászólok, s inkább a gyakorlat oldaláról, saját tapasztalataimról beszélek.

Néhány esztendővel ezelőtt, vidéki névtani gyűjtéseim során módomban állt közel kétszáz község általános iskolájában megfordulni, s lehetőségem volt több mint kétszáz tanárral, leginkább főiskolát végzett magyar tanárral beszélgetni. Mivel az egész napot, néha kettőt is ott töltöttem, sok mindentről szó került. Majdnem mindnyájan beszámoltak munkájukról, néhányan kérdezősködtek az enyém iránt – amiről egyébként akkor is szívesen szóltam volna, ha nem is kérdeznek. Ezeknek a beszélgetéseknek az eredményeként szomorúan állapítottam meg, hogy a magyar tanárok nagyon nagy többségének fogalma sincs az őt körülvevő nyelvjárási környezetről, tanulói nyelvjárási beszédéről. Legtöbbször nyelvi pongyolaságnak, ha nem éppen beszédhibának tekintik a nyelvjárásiasságot, s rendszerint szorgalmasan nyesegetik, mert „csúnya beszéd”-nek tartják. Sokan még a nyelvjárások létét is tagadták már, s nem voltak még fölületes ismereteik sem a magyar dialektológiáról. A nyelvjáráskutatásról, a nyelvjárási jelenségek megfigyeléséről, értékükről, megmentésük szükségességéről pedig már csak néhányukkal sikerült eszmecsere-t folytatni. Ezek közül is legtöbben – amint *Sebestyén* professzor úr fogalmazta – a „fényes szelek” nemzedékéhez tartoztak, vagy még korábban, a 30-as évek végén, 40-es évek elején, a népi írók szellemi áramlata által érintetten nevelkedtek, nevelődtek, s még akkor szedték föl magukba a nyelvjárásokról szerzett ismereteiket. Mondanom sem kell, hogy ezek a tanárok már szinte kivétel nélkül a nyugdíjkor felé közeledtek, s azóta nyilván sokan már nem is aktív tanárok.

A másik tapasztalatom kissé későbbi, és mindenképpen fiatalabb nemzedéket érint. Évek óta fölvételiztetek olyan, főiskolákról kikerült általános iskolai magyartanárokat, akik két esztendei levelező oktatás alatt az egyetemi végzettséget szeretnék megszerezni (s féléves fonetikai gyakorlat, két féléves nyelvtörténeti stúdium meg a kötelező irodalmi kollégiumok után meg is kapják a középiskolai tanári oklevelet). A jelentkezőknek több mint 90%-a 2–3 éve végezte el a főiskola magyar szakát (ha régebben végzett öt esztendőnél, már csak hároméves kiegészítő képzésre jelentkezhet), tehát a legfiatalabb generációnak ha nem is a legtehetségeesebb, de mindenképpen a legambiciózusabb része kerül fölvételi vizsgára, pontosabban: beszélgetésre, mert szerencsére nem szabályos vizsgáról van szó az ő esetükben. Velük kapcsolatban is az volt a tapasztalatom, ami tíz-tizenöt esztendővel ezelőtt: az általános iskolában tanító magyartanárok túlnyomó többsége nem is hallott a tanárképző főiskolákban a nyelvjárásokról, a nyelvjárás kutatásról, s leginkább arra nincs sem képzettsége, sem elképzelése (de a lelkesedésében sem vagyok nagyon biztos), hogy tegyen valamit a nyelvjárási értékek megmentéséért.

Mindennek elsődleges okát abban látom, hogy a főiskolákon csupán fakultatív tantárgy egy féléven keresztül a dialektológia, s olyan – hasonlóképp fontos – tárgyakkal áll párhuzamban, mint a nyelvtörténet és az irodalmi nyelv. A tanterv a hallgató szabad döntésére bízta, hogy a három tárgy közül melyikkel akar foglalkozni, helyesebben: egy félév folyamán melyikről akar hallani. Ennek a fakultációnak jóval nagyobb az ártalma, mint a haszna, hiszen két tárgy mindenképpen kiesik az általános iskolai magyartanár tudásanyagából, az ugyanis közhely, hogy ha valami nem kötelező, akkor azzal a nagy többség nem is foglalkozik. Még ha igen kevés óraszámban is, de mindhárom tantárggyal (tudományággal) tantervi előírások alapján foglalkoznának a képzési időben a hallgatók, minden bizonnyal több eredménye lenne. Hiszen eddig – mint Bachát László tanár úr is mondom – általában a hallgatóknak csak egyharmada került kapcsolatba a dialektológiával, de még ez sem minden főiskolára vonatkozik így, van, ahol rosszabb a helyzet. A fakultációnak ugyanis igen jellemző sajátsága, hogy a hallgató nemcsak tantárgyat választ, hanem tanárt is! Ha tehát népszerűtlen a nyelvjárásoktatás előadója, a hallgatóknak még egyharmada sem jelentkezik erre a kollégiumra. Így azután hivatalosan és szükségszerűen a túlnyomó többség semmit sem hoz magával az életbe, a nyelvjárási környezetbe a nyelvjárási ismeretekből, tehát érthető a közömbösség az általános iskolai tanulók szép nyelvjárásiassága iránt. Legföljebb a beszédművelésben szerzett és rosszul értelmezett ismeretei alapján a számára

egyedül helyesnek vélt köznyelv érdekében veszi föl a harcot a tanárok zöme. Még az is megnyugtató lenne, ha valamelyik nagyobb tárgy (mai magyar nyelv) kereteibe illesztené be 8–10 órára a tanterv a mai magyar nyelvjárásokat, azok kutatási eredményeinek és módszereinek ismertetését.

Felsőoktatásunk másik nagy területéről, a magyarországi – hangsúlyozom: magyarországi – egyetemi képzés nyelvjárástani oktatásával sem lehetünk sokkal elégedettebbek. Azért hangsúlyoztam, hogy a magyarországi egyetemi oktatásról szeretnék szólni, mert irigykedve és nagy elismeréssel hallgattam Penavin Olga professzornőnek és Sima Ferenc professzor úrnak azt a beszámolóját, amely az újvidéki és a pozsonyi egyetemek magyar dialektológiai képzéséről szólt. Igen szépek, elismerésre méltók a módszereik és az eredményeik! Határainkon belül ilyenekkel nem dicsekedhetünk, s ennek elsősorban tanterveink az okai. Amikor ezek a tantervek készültek, örültünk annak, hogy egyáltalában szó eshet az egyetemeken nyelvjárásokról is, hiszen a nyelvtörténet oktatása is veszélyben volt egy időben. Ma még ezek szerint a tantervek szerint dolgozunk, s mivel csupán egy féléven keresztül heti egy órában kerülhet csak sor a dialektológia oktatására, alig van lehetőségünk az alapismeretek megadásán túl többre. Ráadásul ez a heti egy óra csupán elmélet, még akkor is, ha gyakorlati jegyet kell a félév végén belőle adni. Néhány nyelvjárási szöveg hangfölvételének és lejegyzésének, valamint a nyelvatlasz használatának a bemutatásán kívül semmi gyakorlati tevékenységre nincs lehetőségünk. Csupán a speciális kollégistákat, 25–30 hallgatót tudunk évente egyszer-kétszer terepre vinni. Kísérletet tettünk már arra, hogy alapos (már amennyire 5–6 óra alatt lehet alapos) elméleti–módszertani fölkészítés után a hallgatókat kötelezzük önálló helyszíni gyűjtésre és legalább félórás szövegfölvétel beadására. Mivel azonban hallgatóink túlnyomó többsége budapesti lakos, semmi gyakorlata a falusi emberekkel való érintkezésben, kapcsolatteremtésben, beszélgetésben, néhány (elsősorban vidéki, kollégista által készített) szép fölvétel készítése ellenére abbamaradt ez a kísérlet.

Most talán nem hiába beszélünk erről a problémáról, hiszen a közeljövőben lehetőség lesz a helyzet megváltoztatására. Mint közismert, egyetemeink bölcsészkarai most dolgozzák ki új tantervi elképzeléseiket, s ez remélhetőleg hamarosan végleges összeállításra és jóváhagyásra kerül. Már ezekben a tervekben jóval nagyobb súlyt kapott a mai magyar nyelv struktúrájának, a nyelv rétegződésének, nyelvi csoportjainak s természetesen a nyelvjárásoknak az oktatása. Egy féléven keresztül heti három órában óhajtja ez az új tanterv mindezt a leendő magyar szakos tanárokkal megtanítani. Ez így igen szép és ígéretes dolog! Mindemellett azonban szükség lenne arra

is gondolni, hogy a néprajz, régészet és egyéb terepmunkát igénylő tudományágak tanításához hasonlóan a nyelvjárásoktatás is részesüljön valamilyen módon kötelező terepgyakorlatban. Tudom, hogy ezt a magyar szakosok jóval nagyobb száma miatt sokkal nehezebb megoldani. Nem lehet, vagy nagyon nehéz megfelelő számú magnetofonnal felszerelni minden csoportot. Nem lehet egy oktatót megterhelni 2–3 csoport terepgyakorlatának vezetésével. Egy oktató nem is vezethet egyszerre 10–15 hallgatót, négy–öt fős csoportoknál nem lenne célszerűbb nagyobb egységekkel dolgozni. Több és fiatalabb oktatóra lenne szükség ehhez a munkához! A legnehezebb azonban mégis a terepmunkához szükséges idő megszerzése és megszervezése. A szorgalmi időszakon kívül, esetleg azon belül egy-egy hét vidéki kiküldetésről lenne szó minden egyes magyar szakos hallgató és az őket kísérő oktató vagy felsőbbéves hallgató számára. Ennek olyan pénzügyi kihatásai lennének (szállás, utazás, étkezés), amelyeket most aligha lehetne elfogadtatni. Mindaddig pedig, ameddig általánosan kötelezően legalább egy heti nyelvjárásgyűjtő terepmunka nem szerepel az egyetemi magyartanárképzésben, nem lehet várni a végzett tanároktól a nyelvjárás kutatás megbecsülését és munkahelyükön való végzését, a nyelvjárás jelenségek értékelését és megmentésükre irányuló munkát. Pedig ez lenne a magyartanárok képzésének egyik legfontosabb célja és föladata!

KISS JENŐ

HOZZÁSZÓLÁS „A NYELVJÁRÁSTAN A FELSŐOKTATÁSBAN”
CÍMŰ NAPIRENDI PONTHOZ

A dialektológia és a felsőoktatás kérdéseiről szólva így csoportosíthatjuk mondanivalónkat: 1. mit és hogyan tanulnak a magyar szakosok dialektológiából tanulmányi éveik alatt; 2. produkálhatnak-e a dialektológia számára hasznosíthatót a hallgatók egyetemi, főiskolai tanulmányaik idején; 3. a dialektológus-utánpótlás nevelésének és a felsőoktatásnak a kapcsolata.

Az 1. ponthoz két megjegyzésem van. Az egyik: helytelennek tartom, hogy a tanárképző főiskolákon – amely intézményekből a legtöbb végzős vidékre kerül – a nyelvjárástan fakultatív tárggyá degradálódott. A magyar szakos tanárok többsége többé-kevésbé nyelvjárási, illetőleg regionális köznyelvi közegben dolgozik. Hogy a nyelvjárásokról egyáltalán nem hallanak vagy csak véletlenül, ez mielőbb kijavítandó tanrendi hiba. – A másik: dialektológiai tárgyú szakdolgozat több is készülhetne. Van valami, ami a hallgatók egy része számára motiváció lehet. Az tudniillik, hogy a nyelvjárási témájú dolgozatban a hallgató maga gyűjtötte *új* anyaggal dolgozhat, s *fölfedezhet* valamit. Agyoncsépell leíró és történeti témák – köznyelvek – újraírása helyett az értelmesebb hallgatók szívesen vállalkoznak olyasmire, amiben ők is adhatnak újat.

Produkálhatnak-e az egyetemi és főiskolai hallgatók tanulmányi éveik alatt a dialektológia számára is hasznosíthatót? Természetesen igen. A hallgatók – ha szabad így fogalmaznom – átmenet a laikusok és a dialektológusok között, s ha laikusok már nálunk is jó két évszázada számottevő és értékes anyaggal gazdagították a nyelvjárást, mennyivel inkább tehetik ezt hallgatóink. E téren a vidéki egyetemeknek és főiskoláknak kiemelten fontos szerepe kellene, hogy legyen. Baj azonban, hogy a jobb szakdolgozat, sőt a doktori disszertációk egy része is megmarad íróinak és bírálóinak az író-

asztalfiókjában. Arról nincs tudomásunk általában, hogy saját portánkon milyen dialektológiai szakdolgozatok készülnek, arról pedig sejtelmünk sincs, mit csinálnak a többi egyetemen és főiskolán. Külföldi példák is megerősítenek abban a véleményben, hogy ezen lehetne változtatni. A budapesti tudományegyetem dialektológiai speciális kollégiumának hallgatóival a szóban forgó doktori értekezések és szakdolgozatok annotált bibliográfiai összeállítását szeretnénk elkészíteni. Ehhez előre is kérjük valamennyi társintézmény illetékeseinek a segítségét.

A harmadik témakör: a dialektológus-utánpótlás és az egyetemek, főiskolák. Ehhez röviden a következőket jegyzem meg. Megítélésem szerint a jövő dialektológusai így vagy úgy, de szinte kivétel nélkül egyetemeken, főiskolákon verbuválódnak, illetőleg ott kapnak-kaphatnak indíttatást arra, hogy tanulmányaik elvégzése után is foglalkozzanak, vagy akkor foglalkozzanak nyelvjárásvizsgálattal. Mindebből természetesen következik, hogy az egyetemek és a főiskolák magyar tanszékeinek mekkora a felelőssége e téren. Szakember-utánpótlást legeredményesebben a speciális kollégiumok keretében lehet nyelvjárásstanból is előkészíteni. Hangsúlyoznám az elméleti ismeretek és a terepmunka egymást kiegészítő voltának a fontosságát.

Annak idején *Balassa* és *Erdélyi Lajos* egy szóval sem említette dialektológiai munkáiban, hogy kell, s hogy hogyan kell dialektológus-utánpótlást kiképezni. Volt elég nyelvjárásgyűjtő. *Csúry* egyik óriási érdeme, hogy az e szempontból rosszra fordult sorson változtatott: tanítványokat nevelt, iskolát teremtett. Elgondolni is rossz, mi lett volna *Csúry* és a *Csúry*-tanítványok nélkül. 1945 után több terv is született a dialektológus-utánpótlás képzésre (*Deme László*, *Végh József*), az 1954-es konferencia – azóta sem volt egy sem! – egyik fontos témája is ez volt. S az eredmény? Eufemisztikusan szólva is minimális. *Deme László* 1973-ban készített elemzésében sem festhetett rózsás képet, és sorai – sajnos – ma is maradéktalanul érvényesek: „foglalkozni kellene a dialektológusok képzésének problémáival is. A felsőoktatás e téren nehézségekkel küzd, habár szintenként más és más természetűekkel. De a nyelvjárási anyaggyűjtés fellendülése egyre sürgetőbbé válik, s ezért az utánpótlás kinevelésének vajúdo kérdéseit jó volna mihamarabb megnyugtatóan megoldani” (MNYTK. 137. sz. 31–32). Amit lehetőségeink megengednek, tegyük meg. Összefogással is, ski-ki a maga posztján!

GÁLFFY MÓZES

A ROMÁNIAI MAGYAR NYELVJÁRÁSTANRÓL

Néhány szóban igyekszem összefoglalni, ami nálunk Romániában történt, illetőleg történik ma a nyelvjáráskutatás szempontjából. Abból indulnék ki, hogy a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék programja teljes másolata a hivatalos román programnak. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan óraszámban adunk elő (illetőleg adnak elő a kollégák, mert én már nem adok elő) bizonyos diszciplínákat magyar nyelven, mint amilyen óraszámban a románok előadják. Tekintettel arra, hogy a román nyelvben vagy a román nyelvtudományban a nyelvjárástan nyelvtörténeti diszciplína, mert a dá-kóromán elméletnek a keretébe tartozik, éppen ezért korai időre, tehát a másodév első félévére kerül a nyelvjárástannak az előadása. Ez bizonyos mértékig segíti a hallgatóságot abban, hogy korábban fölkészüljön, vagy tájékozódjék legalábbis bizonyos nyelvjárástani kérdésekben.

Talán ezzel is magyarázható az, hogy nálunk a múltban eléggé erős nyelvjáráskutató gárda alakult ki. Talán a jelenlevők nagy része tudja is, hogy a nyelvföldrajzi munkálatok nálunk eléggé előrehaladtak, az országos nyelvatlasz anyaga teljesen egybeáll több gyűjtőnek a segítségével, közreműködésével; a tájnyelvi atlaszoknak a gyűjtése is eléggé előrehaladt. Két olyan területünk van, amelyről még nincs tájnyelvi térképünk: a Mezőség és Szatmártól északra a Máramaros-környék, ahol a magyar lakosság viszonylag kisebb létszámban van. Az összes többi erdélyi és partiumi területről vagy elkészült már munkatérképekre vetítve az anyag kezdve a Moldvától egészen Szalontáig, vagy pedig most kerül munkatérképekre. Ez azt jelenti nagyjából, hogy egy olyan munkaközösséget sikerült hosszú ideig összetartani, főként addig, amíg szegény Márton Gyula kollegám volt az összetartója kemény kézzel a munkaközösségnek, amely időt és energiát nem kímélve minden áldozatot meghozott ennek a munkának az érdekében. Állami támogatást is kaptunk hosszú ideig.

A helyzet ma már, sajnos, nem ilyen rózsás, egyik szempontból sem. Az idősebbek kilépése vagy kihalása után a munkaközösség nagyrészt egyéni munkák vállalására állt rá, ami azt jelenti, hogy a tervbevett munkálatok, sajnos, abbamaradtak. (Talán a jövőben mégis sikerülni fog befejezni a tájnyelvi atlaszok gyűjtését.) Tehát szétesett nagyrészt ez a munkaközösség azért is, mert nyelvjárástani munkák gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozók is kerültek át Szabó professzor történeti tárának munkaközösségébe. Ez szintén olyan jelentős munkálat, amelyet nem lehetett semmiképpen figyelmen kívül hagyni. Valamelyik oldalról le kellett lépni – hogy így mondjam –, hogy a másikon dolgozni lehessen.

A másik ok pedig: bizonyos gazdasági nehézségek miatt, ami, gondolom, itt is nagyrészt főnnáll, az ellátmány a kiszállásokra oly mértékben csökkent le, hogy a gyűjtőmunka nagyrészt a gyűjtők saját költségét igényli. Ilyen körülmények között eléggé nehéz ezt a munkát végezni. Nem beszélve a tanszéki munkáról, amely eléggé megterhelő, mert heti 18 óra kötelező, ebből 12 didaktikai tevékenység, a többi különböző plusz.

Ami hallgatóinknak a számarány-megoszlását illeti, nálunk 25 fős a beiskolázási létszám, ebből körülbelül egyharmad nyelvtudományi érdeklődésű, és az egyharmadnak – mondjuk – fele tekinthető nyelvjárás iránt érdeklődőnek. Sajnos azonban, hallgatóink zöme egyre inkább városról kerül be, és a falusi gyerekek nagyrészt más pályára törekszenek, más pálya felé irányulnak. Emiatt az utánpótlás is eléggé nehéz. Nem beszélve arról, hogy a kutatóintézeteinkbe, sajnos, fiatal embereknek a behozatala egyre nehezebbé válik. Ez is akadályozza az új dialektológusok képzését.

Összegezőképpen röviden annyit mondhatnék, hogy mi is közeledünk ahhoz az állapothoz, amelyet Önök itt fölvázoltak a hazai körülményekről. Hogy így mondjam: irigylésre méltóak azok az eredmények, amelyeket a jugoszláviai és csehszlovákiai kollégáktól hallottunk, onnan, ahol még egyelőre nem éppen ennyire visszaesőfélben levő tudomány ez a nyelvjárás-tan.

SZATHMÁRI ISTVÁN

HOZZÁSZÓLÁS A SZOMBATHELYI DIÁLEKTOLÓGIAI SZIMPOZIONON

1: Először is néhány szót arról, hogy milyen címen tehetek észrevételt dialektológiai kérdésekben.

Magam egyetemista koromban, a negyvenes évek második felében a nyelvjárásgyűjtés, illetőleg -vizsgálat felől indultam, mint Debrecenben *Bárczi Géza* körül mindenki, akinek nyelvészeti ambíciói voltak, vagy egyáltalán „a nehezebb ellenállást kereste”, vagyis a szó teljesebb értelmében tanulni akart. Aztán az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (és néhány évig Szegeden is) nemcsak előadtam a nyelvjárást, hanem 1970-ig másfél évfolyamon át évenként kétszer vezettem a hallgatói nyelvjárásgyűjtő tanulmányutakat, ilyenformán bejárva, de legalábbis megízelve szinte minden fontos nyelvjáróterületet, elsősorban számos helyi nyelvjárás formájában. Természetesen a hasonló terepgyakorlatokon azóta is részt veszek, és állandóan figyelemmel kísérem az úgynevezett regionális köznyelvek alakulását (mindenekelőtt szűkebb pátriámban, Kisújszálláson). Végül a dialektológiával szinte folyamatos kapcsolatot biztosít az a tény, hogy – érdeklődéssel és élvezettel – lektorálom az Új Magyar Tájszótár szócikkeit.

Ilyenformán már korábban és a mostani előadások hallgatása közben is elgondolkoztam a nyelvjárás tan időszerű kérdéseiről, és sokban az előadókéhoz hasonló „eredményekre” jutottam, de több helyütt más hangsúlyokkal. Ezért jelentkeztem hozzászólásra.

2. Hadd hangsúlyozzam én is: nagyon ideje volt ezt a dialektológiai szimpoziont összehívni. Miért? Több okból.

Mindenekelőtt – mint többen is utaltak rá – azért, mert korábban (a két háború között és azután is úgy 1955–1960 tájáig) ez a diszciplína a nyelvtudomány vezető ágai közé tartozott, de a nagy „alanyagok” (a Magyar Nyelvatlasz, a regionális atlaszok, illetőleg tájszótárak) megjelenése

után megtorpant a joggal várt fejlődés: nemcsak hogy elmaradt – *Imre Samu* rendszerező monográfiáját nem tekintve – ezek elméleti stb. feldolgozása, hanem még a nyelvjárásgyűjtés (értsd: nagyon sürgető anyaggyűjtés) is nagyon lelassult, vagy szinte teljesen leállt.

De időszerű volt összehívni ezt a szimpoziumot azért is, mert a mai nyelvnek – ezen a ma nálunk beszélt valamennyi nyelvváltozatot értem! – igen lényeges részlege az úgynevezett regionális köznyelv, amelyet nem vizsgálhatunk a nyelvjárások nélkül, illetőleg, amelynek a vizsgálata maga is beletartozhat a dialektológia körébe. Persze, hogy jó-e a „regionális köznyelv” elnevezés, s hogy azt érti-e mindenki rajta, amit kell, az vitatható, de egy bizonyos, hogy csupán fedőnévnek tekinthetjük, amely mögött ott van egész mai nyelvünknek minden irányú mozgása (átrétegződése, az egyes rétegek alakulása stb.). Ebből – csak melleleg jegyzem meg – az is egyenesen következik, hogy a regionális köznyelvi adatközlők közül nemcsak hogy a tanítókat, tanárokat nem zárhatjuk ki, hanem még a „csupán” nyolc általános iskolát jártakat is bevinném közéjük, mivel ott zajlik a változás mindenkinek a nyelvében, beleértve természetesen immár a falvakat, a legkisebb településeket, sőt jószerivel a tanyákat is.

Végül e szimpozium aktualitását illetően arról sem feledkezhetünk meg, hogy a nyelvtudomány – szemléletében, elméletében és vizsgálati módszerében – nagyon sokat változott, tehát napjainkban nem lehet például úgy, olyan módszerrel bemutatni egy-egy nyelvjárást, nyelvjárási jelenséget stb., ahogy korábban. Igaz, a se szeri, se száma nyelvelmélet, kutatómódszer hatására bizonytalanság, sőt zűrzavar is támadt a nyelvtudományban (jól mutatja ezt az a tény, hogy például a szövegtan szinte elnyeléssel fenyeget számos diszciplínát, a szemiotika meg a nyelvtudományon kívül az irodalom és más tudományokra is igényt tart stb.), de a mai dialektológia semmiképpen sem mondhat le például az új szemantika (szemantikák?), a szövegtan, a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika, a kvantitatív nyelvészet stb., illetőleg az információ- és kommunikációelmélet stb. eredményeiről, hasznosítható tanulságairól.

3. Ami most már a „nyelvjárási monográfiák”-at illeti, én úgy látom, a legeredményesebben járható út a helyi nyelvjárások feldolgozása (ha a szerző szülőfalujáról van szó, az a legszerencsésebb), továbbá részmonográfiák írása.

A legnagyobb problémát azonban a „hogyan” kérdésében látom, abban, hogy nincs – vagy jobb esetben kevés – a mai tudományos igényeknek megfelelő koncepció, divatos szóval: (feldolgozási) modell – pedig ez már a gyűjtésnek, még inkább a feldolgozásnak és a „tálalás”-nak a módját is megszabja. Hogy csak egy példát említsek, 1977-ben, Nyíregyházán, a

magyar nyelvészek III. nemzetközi nyelvészkongresszusán magam nyolcféle leíró nyelvtani koncepció-lehetőséget soroltam fel (A magyar nyelv grammatikája. NytudÉrt. 104. sz. Szerk.: *Imre Samu, Szathmári István, Szűts László*. Bp., 1980. 112–3; 1. még *Rácz Endre* előadását: A magyar leíró kutatások helyzete és feladata. Uo. 61–75), de négy előkészítő kötetünk után (Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. 1974; Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. 1977.; Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. 1980., és Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből, 1981-ben leadva; mindegyikre vonatkozólag: szerk.: *Rácz és Szathmári István*, Bp., Tankönyvkiadó) ez év őszén terjeszti *Rácz Endre* professzor a tanszéki értekezlet elé az egyetemi magyar leíró nyelvtan végleges tervét, és úgy fogunk hozzá – az említett négy kötet felhasználásával – a kidolgozáshoz.

Viszonylag jobban állunk a hangtan és az alaktan, valamint a szókincs feldolgozásával. A szó teljes értelmében modern szempontú például *Kiss Jenő* kandidátusi dolgozata Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktani rendszeréről. Viszont mivel korábbi kutatásainkból – mind a magyar nyelvet általában, mind az egyes nyelvjárásokat tekintve – a mondat és a mondattan szinte teljesen kimaradt, valójában nincs nyelvjárási mondattani feldolgozásunk. Az már érthetőbb, hogy hiányzik a nyelvjárási stílusztika és szövegtan is. Ez utóbbiakra kellene korszerű minta (pillanatnyilag néhány részpróblálkozást nem tekintve valójában korszerűtlen sincs!), korántsem másolásra, csupán iránymutatás céljából!

4. Még valamit: baj van a nyelvjárások társadalmi szemléletével! Úgy, ahogy mindezt *Sebestyén Árpád* szinte drámai szavakkal ecsetelte. Nem tudtuk eléggé tudatosítani, hogy a nyelvjárás nem alsóbbrendű nyelvi réteg, hanem a nyelv egyedüli létezési formája volt az irodalmi nyelv megszilárdulásáig, s ezután is – napjainkban részben már regionális köznyelvvé alakulva – valós és a megfelelő beszédhelyzetben odailő kommunikációs eszköz. Nem is az a legnagyobb baj, hogy egyesek szégyellik többé vagy kevésbé nyelvjárásias beszédüket, hatásában sokkal riasztóbb az, amit *Sebestyén Árpád* mondott, hogy ti. középiskolai tanárok nem tudták megkülönböztetni a rossz kiejtést a nyelvjárásias kiejtéstől. Sőt a nagy körültekintéssel készült Nyelvünk állapota, anyanyelvi műveltségünk helyzete című dokumentumban is ezt olvashatjuk: „... szükség van a beszélt nyelv külön elemzésére, sajátosságainak leírására; részletező vizsgálatokkal kell feltárni a közéleti beszéd mai jellemzőit, kívánatos jobb megjelenítésének formáját, eszközeit; szembe kell néznie a regionális kiejtés jelenségével (a kiemelés tőlem, Sz. I.); ezzel kapcsolatban és általában foglalkozni kell a köznyelvi kiejtés normával.” (Társadalmi

Szemle 1980. júl. 119.) Én azt hiszem, *elsősorban* nem *azzal* kell szembenézni! Röviden: van mit tennünk a társadalmi szemlélet alakítását illetően!

5. Minthogy anyanyelvi nevelésünk immár nyelvhasználatközpontú lett, – pedagógusképzésünkben nagyobb súlyt kell kapnia a élő nyelvnek, a mai élő nyelvnek (ide értve természetesen a nyelvjárásokat és a regionális köznyelveket is). Nagyon fontos tehát, hogy mind a leendő tanárokbán, mind a tanulóknál, mind az óvónőknél reális, helyes szemlélet alakuljon ki az egyes nyelvi rétegek szerepéről, értékéről, és hogy szilárd elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezzenek az egyes nyelvjárásokról, a regionális köznyelvekről és természetesen az irodalmi, valamint a köznyelvről. Az óvónők és a tanítók szerepe e tekintetben is felbecsülhetetlen, ti. a gyerekek már az óvodában, illetőleg az első, második osztályban egy életre szóló indíttatást kapnak a helyhez és alkalomhoz illő hatásos és szép beszédre, a nyelvi rétegek helyes értékelésére.

Végül úgy gondolom, lényegesen nagyobb mértékben támaszkodhatnánk az önkéntes gyűjtőkre, a honismereti körökre mind a nyelvjárások, mind a regionális köznyelvek feltérképezésében.

Mindenki tegyen meg mindent a maga helyén, hogy a magyar dialektológia ismét elfoglalja méltó helyét, és hogy társadalmunk reálisan, helyesen szemlélje az egyes nyelvi rétegeket!

KÁROLY SÁNDOR

HOZZÁSZÓLÁS A NYELVJÁRÁSI MONOGRÁFIÁK KÉRDÉSÉHEZ

A nyelvjárások ügyét én is szívügyemnek tekintem, habár konkrét nyelvjárás-kutatással, terepmunkával nem foglalkoztam. Ennek van a nyelvjárás-kutatás hagyományaival összefüggő oka is, az tudniillik, hogy én általában a nyelv szellemibb oldalával: szókinccsével, mondattanával foglalkoztam; a hangtan, amely a jelnek a nemjelentés vonatkozásával foglalkozik, kevésbé érdekelt. Mivel a magyar nyelvjárás-kutatás a múltban elsősorban a nyelvjárások hangtanával foglalkozott, így ez az érdeklődésem-től is távol esett. Az, hogy a nyelvjárás-kutatás a múltban a szélesebb tömegeknek vagy pedig a szellemi élet különböző területein mozgó embereknek az érdeklődését kevésbé vonzotta, ennek oka volt ez a tárgyköri leszűkítés, amely összefügg az újgrammatikus hagyománnyal.

Ami a monográfiák kérdését illeti, nagyon fontosnak tartom azt, amit *Benkő Loránd* kiemelt, hogy milyen fontos az, hogy milyen szempontból dolgozom fel a nyelvjárást. A szempont mellett mindjárt egy másik szót is említenék, a célt. Mi nagyon sokszor emlegetjük a módszer fontosságát, de elfelejtjük, hogy a módszert tulajdonképpen a cél szabja meg. És annyi-féle módszerrel dolgozhatunk, ahányféle célt akarunk elérni. Hogy milyen szempontok szerint dolgozunk, és hogy ezek a szempontok kiknek a szempontjai, tehát hogy egy tudományos kutatást akarunk-e továbbvinni, vagy pedig közvetlenül gyakorlati területet akarunk-e szolgálni, ezt a cél határozza meg. És ha a cél szempontjából nézzük a monográfiákat, akkor már nem zűrzavaros a helyzet, mint ahogy ezt *Szathmári* barátom felvázolta. A helyzet valóban komplikált: minden területen fejlődik, bonyolódik a tudományág, de ha egy konkrét céllal leszűkítjük a feladatot, akkor mindjárt egy szelekciót is végzünk, amely számunkra lehetővé teszi, hogy ezt a konkrét célt egy konkrét módszerrel és konkrét munkával hozzuk közelebb magunkhoz. Jelen hozzászólásomban én egy szempontra hívnám fel a figyelmet, és ezzel összekötém ezt a konferenciát az anyanyelvi napokkal. A mai köz-

nyelvünk nem a legszerencsésebb állapotban van, ez nagyon erősen kidom-
borodott már több alkalomból. Ebben a tekintetben a nyelvjárásoknak s a
nyelvjárás kutatásnak egy olyan feladatát is látnám, amely a köznyelv meg-
színesítésével, felfrissítésével függ össze, mégpedig a következő területeken:
egyrészt a magyar szókincs, a magyar szóalkotás, az összetételek, képzések,
sőt a jelentésváltozások módjainak a területén. Meg vagyok győződve róla,
hogy a nyelvjárási szókincs elemzése a magyar köznyelv felfrissítése szem-
pontjából is jelentős. Ugyanilyen fontos másik terület a magyar mondat-
szerkesztés, a mondatok tagolásának módja, ahogy a nyelvjárási szövegek-
ben tapasztaljuk. És itt szeretném felhívni a figyelmet egy nagyon elha-
nyagolt dologra. A szövegeknek a ritmusára, a prózaritmusra, amelyet
rendkívül fontosnak tartok. Az, hogy egy szöveg első hallásra értelmetlen,
vagy értelmes, sokszor attól függ, hogy milyen ritmusban van elmondva,
hogy van tagolva az a szöveg. Ebből a szempontból a nyelvjárási szövegek
nagyon tanulságosak lehetnek számunkra. Ezzel függ össze a nyelvjárások
mondattanának hangtani oldala, tehát az intonáció, a hangsúlyozás, a
hanglejtés. Ezek a területeken a nyelvjárások hihetetlenül gazdagabb és
változatosabb képleteket mutatnak, mint amelyeket a köznyelv tartalmaz.
Az elmondottak, tehát mondjuk egy tágabb értelemben vett nyelvművelő
szempont, a köznyelv felfrissítésének a szempontja volna a monográfia-
írásnak egy olyan határozott célkitűzése, amely leszűkíti a vizsgálatot és
konkrét tartalmat ad neki.

Egy másik terület, amire szeretnék kitérni egy pillanatra: *Benkő* pro-
fesszor megint egy nagyon fontos dolgot említett, amikor az általános
véleménnyel nem teljesen egybehangzóan, de velem teljes egyetértésben
a regionális köznyelvekről beszélt, és azt mondta, hogy a regionális köz-
nyelvkutatásnak tulajdonképpen egy általános változáskutatásnak kellene
lennie. Ezt azért tartom az eddignél jobb keretnek, mert a regionális köz-
nyelvkutatásnak tulajdonképpen az a bibije, hogy a regionális köznyelv
mint olyan a nyelvjárások és a köznyelv között áll, tehát egy, a nyelvjá-
rások és a köznyelv között egy mindkét irányból középre irányuló nyíllal
lehetne ábrázolni, ugyanakkor se a nyelvjárások, se a köznyelv nincs olyan
pontosan leírva, hogy a változások rögzítésének alapjául szolgálhatna. Ne
felejtjük el ugyanis: a változások mindig hajszalereken folynak, egész finom
pontokon finom elemzéseket kívánnak. Amíg a köznyelv és a nyelvjárások
nincsenek elég alaposan leírva — és ne a hangtanra gondoljunk, mert a
hangtan még aránylag pontosan le van írva, de más területeken bizony na-
gyon hiányosak leírásaink — addig ezt a bizonyos regionális köznyelvet,
amely a kettőnek a szimbiózisa volna, nem tudjuk tulajdonképpen meg-

fogni. Ellenben, ha a regionális köznyelv kutatását úgy fogjuk fel, ahogy *Benkő Loránd* ajánlotta, egy általánosabb változáskörben, tehát vizsgáljuk a nyelvjárások történetét is ezzel párhuzamosan, sőt azt a mélyréteget is, amit *Benkő* említett, amely a legősibb, még kibányászható rétege a nyelvjáráshoz, és – tenném még hozzá – a köznyelvet is tovább vizsgálják, akkor sokkal realisabbak lesznek az eredményeink, tehát nem az lesz, hogy két ismeretlenből egy harmadik ismeretlenné az állapotát akarjuk.

Egy harmadik dolgot *Gálffy Mózes* professzornak a megjegyzéséhez fűznék. Ami megragadott, az a megállapítása, hogy a beszélt nyelvi formák az összes nyelvjárásokban előfordulnak. Kérdés persze, hogy mit ért azon, hogy ugyanazok a konkrét nyelvi formák az összes nyelvjárásokban, vagy általában előfordulnak, tudniillik itt fölmerül az általános népnyelvnek a problémája. *Imre Samu* az ő gondos hangtani elemzéseiben egyetlenegy olyan nyelvjárási hangtani jelenséget említ, amely tudomása szerint közös az összes nyelvjárásokban. Ez pedig az, amit úgy szoktak nevezni: az azonszótagú *l* kiesése, tehát az ilyenek: *vót, tanúta* stb. Mármost nagyon érdekes dolog, hogy *Móricz Zsigmond* a népnyelvet egy kicsit stilizálva utánózni akarván, szintén ezt a nyelvjárási jelenséget használja fel, mint a legáltalánosabb népnyelvi jellemzőt. Tulajdonképpen nagyon jó érzékkel ragadta meg ezt a legáltalánosabbat. Kérdés, hogy vajon a mondattan területén is vannak-e ilyen általános, minden nyelvjárásra jellemző közös sajátosságok, amelyek részben mint konkrét egyedi sajátosságok közösek, vagy ha nem is mint ilyenek, de mint kifejezés- vagy szerkezet típusok jellemzők volnának a népnyelvre. Tudniillik ez összefügg azzal a kérdéssel is, hogy a mi nyelvjárásunkat el kellene helyezni az egész kultúra vizsgálatában, és e tekintetben a nyelvjárásoktatást is jobban össze kellene kapcsolni a folklórral, a néprajz, sőt esetleg még a népzene oktatásával is. Így a nyelvjárás kutatás nem egyszerű adatoknak a gyűjtése volna – elsősorban a hangtanra és más területekre nézve – hanem a folklórral – sőt még bizonyos fokig a népzenevel, tehát a zenei anyanyelvünkkel is összefüggően egy bizonyos kulturális réteget alkotó terület volna, ami nem azonos se azzal a képpel, amit régen festettek a felső, középső, alsó kultúráról, amely értelemben a nyelvjárások egy alsó kultúra részei, és így tulajdonképpen elhanyagolhatók, se azzal a romantikus képpel, amit a két háború között a népi kultúrának az idealizált változata képviselt, hanem reális helyet foglalna el kulturális és tudományos programunkban, amelyet mai kommunikációs szemléletünk megkíván, amely szerint a nyelvjárás mint a lokalitásnak egyik konkrét realizálódása jelenik meg a számunkra, amely szerint tudniillik az általános és közös szabályok konkrét beszédformákban és speciális variációkban, kü-

lönböző nyelvi rétegekhez kötve jelennek meg. De a nyelvjárás nemcsak mint lokalitás jelenkezik, azt hiszem, hanem mint a kultúrának egy sajátos formája, amely a régi szemléletnek sem az egyik, sem a másik végétét nem képviseli.

A főiskolai, egyetemi oktatásra vonatkozólag arra hívnám fel a figyelmet, hogy az itt elhangzottak jámbor óhajok maradnak a nyelvjárás oktatására vonatkozólag, ezeket csak egy általános egyetemi, főiskolai reform keretében lehet megoldani. Ma tudniillik az a helyzet, hogy egy egyetemi hallgatóra óriási terhelés esik, — s ezt sajnos sokszor még mi, a szakemberek sem látjuk, mert nem egy hallgatót állítunk terveink közép-pontjába, hanem saját tárgyunkat, és kiderül — különösen az idegennyelv-
oktatási reformmal kapcsolatban, hogy több mint 30 kötelező órája van egy hallgatónak, ami úgy néz ki a gyakorlatban, hogy hétfőtől péntekig egyik óráról a másikra bukik be. Az órák között van egy-két szabad óra, de mit csináljon azzal, még arra sem jó, hogy elmenjen egy könyvtárba. Közben 3—4 hetenként egy szemináriumi dolgozatot kell elkészítenie, ami a hétvégéit is lefoglalja. Sokszor 4—5 tárgyon belül is kap házi feladatot egyik óráról a másikra. Azt mondhatnám, ez már nem is egyetem, hanem valamiféle középszerű mechanikus képzés. A nyelvjárásoktatás kérdését csak az egyetemi oktatási reform keretei között lehet megoldani.

Az egyetemi oktatás is felveti ezt a kérdést, amely már a középiskolai oktatás szintjén is reálisnak mutatkozott: mit kell az iskolának tanítania: szempontokat és módszert, vagy pedig adatokat. És az egyetemen még inkább előtérbe kerül ez a kérdés. Egy példát említek: ha valaki jól tudja, hogyan kell mondjuk Vörösmartyt vagy Adyt tanítani, az egész biztos, hogy tanítani tudja majd Goethét, vagy más német írókat is. Ugyanez áll természetesen sok tekintetben a nyelvészetre is: bizonyos anyagrészekben elmélyülünk, és a módszert s a szemléletet megtanítjuk, akkor ezt nem kell minden anyagrészben egyformán végigvinni, úgylis új anyagok kerülnek elő később, az egyetem után. Ez a hozzáállás lehetővé teszi, hogy egy esetleges mellékszak esetében a mellékszoknak korlátozott óraszámot adjunk. Ez a szemlélet reális alapja lehetne annak, hogy főszak — mellékszak rendszert honosítsunk meg, amely már sok külföldi országban is megvalósult. Ez — úgy gondolom — egy kicsit reálisabb elképzelés, mint az egyszakosság, amelynek sok anyagi és egyéb hátulütői is vannak, nem szólva arról, hogy mondjuk a következőes egyszakosság bizonyos fokig látószög-leszűkítést is jelent, amelyet a két szak a maga szerény keretei között megakadályoz. A főszak-mellékszak rendszer bevezetése a nyelvjárás-
oktatás számára is jobb lehetőségeket biztosítana a maiaknál.

VÁRKONYI IMRE

HOZZÁSZÓLÁS

Nem azért kértem szót, hogy szaporítsam a panaszoknak a számát, hanem egy fontos, eddig nem eléggé hangsúlyozott tényre szeretném ráirányítani a figyelmet.

A nyelvjárástan oktatásának a felsőoktatásban szerintem hármasszerű szerepet kell lennie. Az első az, hogy a nyelvtudomány komplexitását csak úgy lehet biztosítani, ha ebben fontos szerepet kap a nyelvjárástan is. Erről eddig sokan beszéltek. Arról is szó esett, hogy a nyelvjárástan tanításának olyan feladata is legyen, hogy szakembereket képezzünk a nyelvjáráskutatás számára, tehát legyenek képzett dialektológusok, akik végezni tudják nemcsak a gyűjtőmunkát, hanem szakszerű feldolgozásra is képesek.

A nyelvjárástan oktatásának azonban van egy harmadik – szerintem nagyon fontos – célja is, ami az oktatásban jelentkezik, a pedagógusok munkájában. Erről alig esett szó a mai tanácskozáson. Akik szóltak, azok is arról beszéltek, hogy az általános iskola *felső* tagozatában a pedagógus olyan nyelvjárási jelenségekkel találkozik, amiben neki valamilyen állásfoglalást kell tennie. Pedig nem a felső tagozatban kezdődik a pedagógus találkozási pontja a nyelvjárással, hanem jóval előbb. A 10–14 éves életkor már későn is van ahhoz, hogy helyes szemléletet alakítsunk ki a nyelvjárás használatával kapcsolatban vagy a nyelvi szokásokat eredményesen alakítani tudjuk. Ma már a pedagógus először jobbra az óvodában találkozik a nyelvjárási jelenségekkel. De ha az óvodában nem is mindig – mert még nem mindenki jár óvodába – az általános iskola alsó tagozatában mindenképpen szembe kell nézni a nyelvhasználat problémáival, s e korban már tudatos nyelvszokást is ki lehet alakítani. Az óvodában nem járt kislalusi gyermekeknek is kötelező az általános iskola, ide mindenkinek be kell iratkozni. Vagyis mindenképpen a *tanító* az a pedagógus, aki a legelső között találkozik a nyelvjárási jelenségekkel, hiszen csaknem minden faluban nyelvjárásiasan beszélnek a tanulók. De a tanító a nyelvjárási sajátosságokon kívül beszédhibáival is talál-

kozik. Először is el kell tudnia különíteni, hogy mi a beszédhiba, mi a nyelvhelyességel szembeni vétség és mi a nyelvjárási sajátosság. Ezt pedig csak akkor tudja megtenni, ha a főiskolán erre felkészítést kap, nem utolsó sorban nyelvjárást is tanul.

A nyelvjárás és a köznyelv helyes viszonyának kialakítása is az alsó tagozatban kezdődik. Ott kell megismertetni a tanulókat a köznyelvvvel, ott kell rászoktatni őket a köznyelv használatára is amellet, hogy ne felejtsek el a nyelvjárási sajátosságokat sem. A két nyelvi változat használata erény és szükséges. Szorgalmazzuk az emberek közéleti szereplését is. Ma már nem lehet felnőtt embernek lenni és a közéletben részt venni csak nyelvjárási sajátosságokkal. Mindenkinek ismernie kell a mai elfogadott köznyelvet is a nyelvjárás megtartása mellett. Az erre való nevelés is az alsó tagozatban kezdődik.

Vagyis a nyelvjárástan alkalmazása a pedagógiai munkában nem a felső tagozatban kezdődik, hanem sokkal előbb, mindenképpen a tanítói gyakorlatban, és ha van óvoda, akkor az óvodai munkában. Igen ám, de a tanítóképző főiskolára járó hallgatókat föl készítjük-e erre, adunk-e nekik megfelelő nyelvjárástani ismereteket? A válasz teljesen egyértelmű: nem. Tudniillik a tanítóképzőkben még arról sincs szó, hogy fakultatívan választható legyen a nyelvjárástan, mint a tanárképző főiskolákon. Igaz, hogy nálunk valamennyi hallgató (nem csak a magyar szakosok) hall valamit a nyelvjárásról, de ez rendkívül kevés. A négy féléven át tartó nyelvtanoktatás során mindössze egy vagy két óras előadást tartunk a magyar nyelvjárásokról, és ehhez egy vagy két óra gyakorlat kapcsolódik. (Nem beszélve most azokról a főiskolákról, ahol nyelvjárási szakkört vagy speciálkollégiumot szerveznek, mert azok más helyzetben vannak.)

Hogy mit lehet tenni, e tekintetben teljesen pesszimista vagyok. Amit elmondtam, azt is csak a jelenlevők tájékoztatására tettem: íme, ilyen mostoha a tanítóképző főiskolákon a nyelvjárás tanításának helyzete. Pesszimista vagyok, mert nem látom a lehetőségét sem annak, hogy a közeljövőben ezen lényegesen változtatni lehet. Legfőljebb azt tudjuk megtenni, hogy más tartalmú előadásokat elhagyunk, amiről úgy véljük, hogy nem túlságosan szükségesek, ha van ehhez megfelelő szakirodalom és jó tankönyv, jegyzet és egyéb hozzáférhető szakirodalom, és azt önálló feldolgozásra adhatjuk a hallgatóknak. Az így felszabaduló órákkal tudnánk növelni a nyelvjárástani ismeretek tanítását. Én ezt szorgalmazom a tanítóképző főiskolákon. Más tenni alig tudunk. Legfőljebb annyit, hogy nyelvjárástani szakkörök, speciálkollégiumok számát növeljük és munkájukat eredményesebbé tesszük. Ehhez persze szükség van arra is, hogy az egyetem olyan tanárokat bocsásson

ki, akik megfelelő gyakorlat után főiskolára bekerülve alkalmasak a dialektológia aktív művelésére. Nagyon szükséges ez a tényező, mert a tanítóképző főiskolák most következő 5 éves tudományos tervében bizony kevés a nyelvjárástani téma, ami arra utal, hogy alig van e főiskolákon a nyelvjárásokat mélyebben ismerő és kutató szakember.

SZABÓ JÓZSEF

HOZZÁSZÓLÁS

Elnézést kérek egyrészt amiatt, hogy másodszor is szóhoz jutok ma délelőtt, másrészt azért is, mert olyan kérdést érintek, amelyről már ketten is beszéltek – ez a nyelvjárások szemlélete. *Szathmári* professzor úr szolt erről, s az imént *Várkonyi Imre* is megemlítette ezt a problémát. Nemrégiben magam is foglalkoztam ezzel, ugyanis amikor a magyar nyelv hete keretében hétfőn Szabadszálláson jártam, az ott tartott előadásomnak azt a címet adtam: Kell-e szégyellnünk anyanyelvjárásunkat?

Azt hiszem, hogy erre a kérdésre, ha itt megszavaztatnánk, a válasz egyértelműen *nem* lenne. Gondolom, a jelenlevők erre szavaznának, én mindenképpen. Amiről ott beszéltem, azt szeretném most itt is nagyon röviden elmondani.

A nyelvjárások szemléletét, ha történetileg nézzük, kétféle felfogásmód jellemzi szellemi-társadalmi közgondolkodásunkban. Az egyik föltétlenül pozitív jellegű. Csak a XVIII. századig visszatekintve – *Faludi Ferenctől Csokonain, Petőfin, Aranyon, Tömörkényen, Adyn, Móriczon át mondjuk Veres Péterig, Illyés Gyuláig* – a legjobb íróink színe-javát az jellemezte, hogy tudatukban és írói gyakorlatukban egyaránt fölismerték és fölhasználták a nyelvjárások értékeit. Ugyanakkor azonban egy negatívnak minősíthető szemléletmóddal is találkozhatunk: bizonyos rétegekre, csoportokra régóta jellemző a nyelvjárások, a nyelvjárasiasság lenézése, megvetése.

Nem mondom, hogy nagyon gyakori jelenség, de már a parasztemberek között is lehet találni nem egy olyan adatközlőt, aki nemigen mer nyelvjárásban beszélni. Egyébként minden szempontból megfelelne a nyelvjárasi fölvételek készítésének, csupán a nyelvjárasiasság szégyellése miatt bizonyul az ilyen beszélő alkalmatlannak nyelvjárasi anyaggyűjtés céljaira. *Márton Gyula* megírta már például, és én is nagyon fontos föltételnek tartom azt,

hogy az adatközlő ne szégyellje anyanyelvjárását. Aki szégyelli a nyelvjárását, amikor magnetofonra meg akarom szólaltatni, az tulajdonképpen félrevezet, akarva-akaratlan is hamis képet fest nyelvjárásáról.

Van egy másik csoport, a faluról városra kerültek rétege, amely szinte megvetéssel tekint nyelvjárására. Ezeknek egy része olyan nyelvváltozatot használ, amely se nem nyelvjárási, se nem köznyelvi, se nem regionális köznyelvi forma, hanem valamiféle „senyelv”, amely – tapasztalataim szerint – a várostól átvett legigénytelenebb, legszínvonalalacsonyabb nyelvhasználatot jelenti. Ez nemcsak a fiatalabb generációt jellemzi, bár – megfigyeléseim szerint – elsősorban őket. Emögött én egy magatartásformát látok. Elhagyja a nyelvjárását, és a várostól többnyire a külsőséget, a felszínt, a negatívabb jelenségeket, szokásokat veszi át szinte minden téren.

Sajnos még az érettségizettek, sőt a diplomások körében is lehet tapasztalni a nyelvjárások megvetését vagy legalábbis a nyelvjárásiasság szelíd megmosolygását. Talán a magyar szakosok körében – nem vagyok benne egészen biztos! – alakult ki olyan szemlélet, amely szerint a nyelvjárási jelenségeket a diákok beszédében el lehet fogadni, nem kell irtani, hiszen úgyis szinte minden hatás (pl. a televízióé, rádióé, az iskolázottságé stb.) a köznyelv irányába mutat, a nyelvjárásiasság ellen munkál nap mint nap. Sajnos azonban van olyan pedagógus is, aki szinte tűzzel-vassal irtja a nyelvjárási jelenségeket, pedig – mint itt is hallottuk – erről nem lehet egykettőre leszoktatni a diákot (például arról sem, ha a nagyon nyílt *g*-ket ejti valaki).

Van azért mintaszerű nyelvhasználati forma is, például *Bálint Sándor* egykori professzoromé, a kiváló néprajztudósé ilyen volt. Ő nem szégyellte az alsóvárosi parasztság nyelvét, hanem azt használta akár előadáson is, valami csodálatos regionális köznyelvi változattá emelve, alakítva. Öröm, boldogság volt hallgatni az *e*-vel szembeni szép *ö*-zését, és emellett még más nyelvjárási jelenségeket bele-beleszótt beszédébe. Nem azt akartam ezzel mondani, hogy parlamenti fölszólalásban vagy egy nagygyűlésen föltétlenül a légarchaikusabb nyelvjárást kell használnunk. De ha enyhén színezi valakinek a beszédét nyelvjárásiasság, azt el lehet, el kell fogadnunk. Bár részleteiben nincs még föltárva, csak bizonyos munkálatok vannak, mégis tudjuk, tapasztaljuk, hogy nyelvjárásaink mennyire gazdagok hanglejtésformákban (és természetesen tájszavakban is). Hogy ne hazabeszéljek – bár a dunántúli nyelvjárás ezen a téren nekem nem is annyira tetszik –, a keleti nyelvjárásokat említtem példának (milyen ízes volt például *Váci Mihály* hanglejtése is). Általában a szabolcs-szatmári nyelvjárások hanglejtésformái szépek, változatosak. Az sem hiba továbbá, ha enyhén diftongusos ejtőmód

színezi beszédünket. Egyszóval nyelvjárásaink nem egy sajátságát alkalmazni lehetne a mindennapi érintkezésben; általában a nyelvjárásiaságot nem kellene ledorongolni, netán üldözni, hanem inkább fölkarolni.

Csák Gyula az 1945 előtti időkről szólva azt írta például, hogy akkoriban mindenféle társadalmi fölemelkedésnek az volt a föltétele, hogy a nyelvjárástól minél előbb szabaduljon meg az ember. Még ha cselédnek állt is valaki Debrecenbe vagy Pestre, előbb vetkőzte nyelvjárását, mint falusias öltözékét és szokásait. Bár azóta sok minden megváltozott, egészen más társadalmi körülmények vannak, attól tartok, hogy ez a szemlélet, a nyelvjárásiaság szégyellése ma is él. S ha ez igaz, a tennivalónk e téren sem kevés!

DEME LÁSZLÓ

HOZZÁSZÓLÁS A DIALEKTOLÓGIA FELSŐOKTATÁSBELI HELYZETÉRŐL

Rá kell mutatnom, röviden: a dialektológia a felsőoktatásban eléggé mostoha – azt is mondhatom: periferikus – helyzetben van. Ez egy jóval általánosabb, de eléggé ferde szemléletre vezethető vissza.

Akárhova nézünk mostanában – legújabbként talán azokat az iratokat említhetem, amelyek az oktatói munka hallgatói minősítésének szempontjait adják meg –, ezt a kérdésfeltevést találjuk az oktató, a tanszék, az egyetem minősítésének alapjaként: „Mennyire segítette az előadás, a szeminárium, illetőleg a kérdéses oktató vagy éppen tanszék – a vizsgára való felkészülést”. S ez nem csupán a hallgatók szemlélete most már, hanem a magas egyetemi vezető köröké, sőt az egész oktatáspolitikáé.

Mit sugall ez? Annak a ferde elképzelésnek a szentesítését, hogy az egyetem fő feladata az, hogy diplomát adjon, a diáké ennek megfelelően az, hogy a vizsgákat letegye, az oktatóé pedig, hogy a diákot a diploma megszerzése érdekében a vizsgára kellően – és minél praktikusabb közvetlenséggel – előkészítse.

Mi marad ki közben ebből a szemléletből? Csak a lényeg: a pályára való felkészítés, az embernevelés, a pedagógussá nevelés követelménye. Annak igénye, hogy a leendő nevelő megtanuljon gondolkodni, és – főleg – hamarosan elavuló ismereteit állandóan továbbfejleszteni, felfrissíteni; hogy megismerje az erre képessé tevő alapokat és az ezt segítő forrásokat.

Hogy ennyire ez a „direkt vizsgaszemlélet” uralkodik, arra jó példa egyik kollégámé, aki azzal tudta csak rávenni a hallgatókat, hogy némileg foglalkozzanak a nyelvjárástannal is, hogy olyasfélét sejtetett velük: esetleg a szigorlaton is előkerülhet majd dialektológiai kérdés. Nos, szemére is hányták azután – minthogy a szigorlatnak ez nem anyaga –, hogy becsapta őket, s hogy íme, „potyára” tanulták a nyelvjárásokról még azt a heti egyetlen órába egy féléven át belezsúfolható minimumot is.

Fontos ezzel a szemlélettel – és veszélyeivel – szembenéznünk most, amikor ismét tantervi reform előtt állunk, talán radikálisabb előtt az elmúlt évtizedekben szokásosaknál. Magam erről a reformról úgy érzem – néhányakkal szemben –: nem az a legfontosabb, hogy minél hamarabb döntést hozzunk az ügyében, hanem, hogy minél jobb döntést hozzunk, alapos megfontolások és megbeszélések, széles körű tapasztalatcsere eredményeként.

Mint az egész képzésben, a dialektológiában s az ezt magában foglaló nyelvészeti stúdiumegyüttesben is, magam a pályára irányító szemléleti nevelést tartanám a legfőbb célnak. Konkrét anyagon persze, mert anélkül nincs szemlélet; de ezen a konkrét anyagon messze túlmenően. Nem „mindent” vagy „minél többet” megtanítani, hanem gondolkodni és tájékozódni tanítani. A grammatikából a nyelv használatát és a nyelvhasználatra nevelést; egyebekből is elsősorban a látásmódot és a forráshasználatot. A végzőstől ne azt várjuk el, hogy keményre tömött enciklopédiát vigyen magával a fejében – ez a fajta anyag a könyvespolcra való –, hanem problémát és problémamegoldási készséget.

Jó volna, ha ez a reform régi álmainkat valósíthatná meg. Például, ha lehetővé tenné, hogy az előadások ne a részleteknek a végigmondását jelentsék – arra jó, testre szabott tanári kézikönyvek valók; nem egyetemi tankönyvek, hanem tanári kézikönyvek, amelyek tovább kísérnek az életben, a pályán. Az előadások célja és értelme a nyelv rendszerének, szerkezetének, működésének a bemutatása lehetne akkor; jellemző részletkérdések tanulságos apróra boncolása, ami közben – uram bocsá – egy csomó enciklopedikus ismeretanyag akár említetlenül maradhatna.

Ehhez persze a sok jó tapasztalatnak széles körből és alkotóan össze kell jönnie. Azaz meg kellene törni azt a kialakult menetet, hogy a tantárgyi ügyekre – mint egyéb ügyekre is – adva van egy illetékes grémium, az önmagán belül tárgyal és tesz előterjesztést; amelynek alapján – de nem egyszer nem is annak alapján, hanem tőle eléggé függetlenül – végül is egy még szűkebbre szabott hivatali szerv hoz intézkedéseket. Az „illetékeség” fogalmát itt nem a felkentséggel kellene mérni, hanem a valóságos hozzáértéssel. S így a magyar szakos tanárok képzésének újrafontolásából aligha volna kihagyható például egy olyan akadémiai bizottság, amely épp a felsőoktatási magyar tanszékek vezetőiből áll elég nagy hányadában; de egyéb szakmai közösségek sem.

Ennyit a szakképzés dolgáról. S valamit a másik témáról, amelyről szó esett a vita során: a regionális köznyelviségről! Így mondom: „*regionális köznyelv*”, mert a szokásos kifejezés, a „regionális köznyelv” vagy

„regionális köznyelvek”, szerintem zavaró, sőt megtévesztő. Ez utóbbiak létezésében nem hiszek: az én kifejezésemben az „-iség” az átmeneti jellegre kíván utalni. Arra, hogy az a nyelvhasználati forma, amely ma a kisebb-nagyobb vidéki városok, sőt immár a falvak, középszintű vagy annál magasabb műveltséggel bíró beszélőinek ajkán megjelenik, az térben-presztízs-igényben átmenetet jelent a nyelvjárásosságból a köznyelviség felé; de időben is átmeneti, hiszen a „még” és a „már” között lebegő bomlási termék. Ezért mondom azt, hogy „megjelenik” nem pedig azt, hogy „él” mert a regionális köznyelviség jelenségeként létezik, de „regionális köznyelvek” entitásként nem.

Érdekes, bár korántsem véletlen: kérdésüket a kiejtési norma keresése vetette föl és helyezte előtérbe. Amikor – Bárczi Géza mögé felcsatlakozva, 1965-ben, az egri kiejtési konferencián – első megközelítésben elképzeltük a művelt köznyelvi kiejtés normáját, két réteget láttunk csak: köznyelvet és nyelvjárást; közülük az elsőt terjedőnek, a másodikat területi érvényében erősen beszűkültnak s egyre erősebben tovább szűkülőnek. (Az sem lehetetlen, hogy ez az optikai csalódás magában az akkori valóságban lelhetné magyarázatát.)

A normalizálási kísérletek azonban hamarosan rámutattak: ha magát a normát nem tekintjük eléggé rétegzettnek, könnyen olyan „ideált” találunk körvonalazni, amelynek a realitáshoz kevés köze van; azaz olyan „normát” találunk felállítani, amelyhez mérve (most csak a határainkon belüli létszámot véve) tíz millió ember rosszul beszél, s a maradék is épp csak tanulja a helyeset. Mert „köznyelv” az is, amit Debrecenben, Szombathelyen, vagy akár Kolozsváron, Újvidéken és Pozsonyban hallunk a műveltektől. Csakhogy ezek – felülről nézve a dolgot – színéződnek és megtermékenyülnek a helyi nyelvjárásoknak (nem szélsőséges) jellemzőivel; ami – alulról nézve ugyanezt – azt jelenti: a nyelvjárásoknak ezek a jelenségei lehetőséget kapnak arra, hogy a regionális köznyelvi használaton keresztül felemelkedjenek és felszívódjanak a standardba, s azon át akár a normába is.

x

Látszólag három kérdésről szóltam; a dialektológiáról, az anyanyelvszakos képzés reformjáról és a regionális köznyelviség vizsgálatáról. De ez a három valójában egy; mert leendő tanárainknak olyan képzést kell kapniuk, amely megismerteti őket a bázissal (a nyelvjárással), amelyre munkájuk épül, másrészt a normával (a köznyelvvvel), amelynek elsajátíttatására

munkájukban törekedniük kell, és megadja nekik azt a szemléleti indítást, amely biztosítja számukra, hogy kiismerjék magukat a mozgó-változó valóság átmeneti értékű tényei között is.

BALOGH LAJOS

HOZZÁSZÓLÁSA SZABÓ GÉZA ELŐADÁSÁHOZ

Csak hevenyészve szeretnék hozzátenni néhány gondolatot a tegnapi és a mai ülésünkön elhangzottakhoz. Először a nyelvjárásban egyetemi és főiskolai oktatásának kérdését említem én is.

Többen mondták, hogy az egyetemeken az a heti egy óra, amely rendelkezésünkre áll ahhoz, hogy a magyar nyelvjárásokkal megismertessük a magyar szakos hallgatókat, borzasztóan kevés. Megmondom őszintén, én is az óráimon malomkövek között őrlődök, hogy mit is lehetne csinálni ez alatt a rövid idő alatt. Tudniillik alapvető elméleti dolgokat is meg kellene tanítani, például a nyelvváltozatok problémáit, szót kell ejteni a nyelvjárási jelenségek jellegéről, a változás módjáról és problémáiról stb. Ugyanakkor a nyelvjárások alapvető hangtani, alaktani, mondattani és egyéb jelenségeivel is meg kellene ismertetni a hallgatókat. Ez alatt az idő alatt módszertant is kellene tanítani, hogy hogyan gyűjtsünk nyelvjárási anyagot, az adatközlőkkel való bánásmód problémáit stb. Sőt még esetleg a nyelvjárási anyag feldolgozása, rendszerezése is szóba kerülhetne. Ugyanakkor szöveg-lejegyzésre is időt kellene szakítani, hogy elsajátítsák a hangjelölést, és egyúttal a szövegek segítségével élőben is megismerkedjenek a nyelvjárásokkal.

Azt hiszem, ennyi mindent nem tudunk megtanítani heti egy óra alatt. Addig, amíg ez az egy óra áll rendelkezésünkre, addig is le kellene ülnünk, ha nem is ilyen országos szinten, de legalább tanszékenként, hogy eldöntsük, mi a fontosabb, melyik témakörre helyezük inkább a hangsúlyt, mert ha ennyi mindent akarunk adni, akkor valójában csak nagyon kevés ismeretet tudunk nyújtani a hallgatóknak. Valahogy előtérbe kellene helyezni néhány fontosabb kérdést, és azokat alaposan megtárgyalni ez alatt a rövid idő alatt.

Szabó Géza említette bevezető előadásában a segédletek kérdését, és azt szorgalmazta, hogy jó lenne olyan hangfelvétel-gyűjtemény, amely az

egész magyar nyelvjárasterületről segédanyagot ad az egyetemi és a főiskolai oktatáshoz. Ma jelenleg Magyarországon csak a Nyelvtudományi Intézetnek van olyan hangarchívuma, amely aránylag egységes szórásban az egész nyelvterületről tartalmaz nyelvjárasi hangfelvételeket. Ezek is elég régiek, az 1960-as évek elején készültek, a nyelvatlasz ellenőrzésének idején. Én a 60-as évek végén ezekből a hangfelvételekből készítettem egy szalagnyi összeállítást. 8 nyelvjárasterületről. Ez az összeállítás eljutott néhány egyetemre, a pesti Bölcsészkaron is használjuk. Itt most felajánlom a többi főiskolának és egyetemnek is, hogyha szükségük van rá, le tudjuk másolni ezt az összeállítást. Persze ez nem a mai magyar nyelvjárásokat tükrözi, hanem az 1960-as évek elejének nyelvjárásait, és nemcsak a nyelvjárásokat, hanem az akkori technikai színvonalat is, mert bizony még nagyon rossz magnetofonokkal készítettük a felvételeket. Technikai szempontból nem a legjobb, de azért oktatási célokra használható ez az összeállítás.

Szabó Géza arról is szólt, hogy *Imre Samu* új nyelvjárasi hangfelvételek készítését szorgalmazza. Akik jártasak akadémiai berkekben, azok tudják, hogy indul egy új kutatási irány, amelynek célja a nemzeti hagyományok ápolása, megmentése. Ennek a 8-as számú főiránynak a keretében lehetőség nyílik arra, hogy nyelvjárasi szövegeket is gyűjtsünk. Bizonyos anyagi fedezet is lesz talán erre. Arra kért engem Imre Samu, hogy az itt jelenlevő szakemberekkel beszélgessek arról, hogy hogyan lehetne megszervezni egy ilyen országos nyelvjárasi, regionális köznyelvi szöveggyűjtést, hangfelvételes gyűjtést. Persze tudom – mindannyian tudjuk –, hogy a szakemberek elfoglaltak a főiskolákon, egyetemeken és nálunk a kutatóintézetben is. Kevés idejük jut arra, hogy kimenjenek anyagot gyűjteni. De a példák azt mutatják, *Penavin Olga* és *Sima Ferenc* is megerősítette ezt, hogy hallgatókkal is lehet nyelvjárasi szöveget gyűjtetni. Beszélgetnünk kellene arról, hogy hogyan lehetne ebbe az Imre Samu által javasolt gyűjtési mozgalomba egyetemi hallgatókat, főiskolai hallgatókat is bekapcsolni, mert azért ők is eredményes munkát tudnának végezni.

Pláne hogyha sikerülne megvalósítani azt, amiről *Hajdú Mihály* beszélt, hogy terepmunkára lehetne küldeni a hallgatókat. Tudom, sokan mondták, *Károly Sándor* is, és én is látom, hogy az egyetemen nagyon be vannak fogva a hallgatók. A rendes évi oktatás keretében nincs lehetőség az alapos terepmunkára, ha egy napra kimegyünk, az nem sokat ér. De például Finnországban minden finn szakos hallgatónak egy hónapos terepmunkát kell végeznie, amelynek során többek között nyelvjárasi szöveget is gyűjtenek magnetofonnal. Ha valami ilyesfélének sikerülne nálunk is elérni, akkor a kötelező szakmai gyakorlatnak a tudomány is hasznát látná.

Még egy témához szeretnék röviden néhány gondolatot hozzátenni. A tanácskozás során több ízben is felmerült a köznyelvi norma kérdése, ez a standard nyelvváltozaté, amelyhez a nyelvjárások is idomulnak, amelynek terjesztése az iskola, az oktatás elsődrendű kötelessége, amely beszédművelésünk révén egyre inkább a magyar nyelv meghatározó tényezőjévé válik. 1981. november 11-én részt vettem az ELTE Bölcsészettudományi Karán megrendezett beszédművelő tanácskozáson. Félreértés ne essék, egy percig sem akarom ennek az alapjában véve nagyon hasznos és időszerű eszmecserének az érdemeit kisebbiteni. Azonban mégis olyan érzésem volt a mai beszédművelésünk fő törekvését illetően, hogy talán szeretnénk a beszélt nyelvet is minél inkább egy vágányra terelni, egységesíteni; uniformizálni.

Ha történeti visszatekintésben vizsgáljuk a nyelv egységesítésének folyamatát, akkor azt látjuk, hogy írott nyelvünkben az elmúlt másfél évszázad során valóban sikerült ezt az egységet megvalósítanunk a helyesírás szabályozottsága révén. Ma már ugyanazon szabályrendszer szerint írják az újságot Debrecenben, mint Szombathelyen, az írás oktatása is egységes, tehát írott nyelvünkben nincsenek számottevő táji különbségek legalábbis hangtani vonatkozásban.

Nem tartom valószínűnek, hogy ugyanazt az egységet valaha is sikerül megvalósítanunk a beszélt nyelv szintjén, tehát azt, hogy a beszédünk is hangtani vonatkozásban olyan egységes és mentes legyen minden táji vonatkozástól, mint az írott nyelv. Úgy tudom, a világon még sehol sem sikerült elérni azt, hogy a nyelv hangos megjelenése tökéletesen egységes legyen, és mindenki egy norma szerint, egy szabályrendszer szerint beszéljen. Tudomásul kellene vennünk, hogy nem egy nyelvi norma van, hanem több is létezik. Van köznyelvi norma, vannak regionális köznyelvi normák és vannak nyelvjárási normák. Ebből következően bizonyos dolgok elfogadhatók és helyesek a regionális köznyelvi norma szintjén, mások pedig elfogadhatók és helyesek a nyelvjárási norma szintjén. Ezeket a normákat a beszédművelésnek, a nyelvművelésnek is tisztelnie kellene. Másképpen kellene megítélnünk például a nyelvhelyességi hibákat, azokat a jelenségeket, amelyek egyetlen nyelvváltozat rendszerében sincsenek meg, többek között a raccsolást, a *-suk*, *-sük*-özést stb., és megint másképpen azokat, amelyek szervesen illeszkednek bele egy adott változat rendszerébe. A fentiekből eléggé egyértelműen következik, hogy például az illabiális *á*-nak az ejtése a palóc nyelvjárást beszélők szintjén semmiképpen sem nyelvi vagy nyelvhelyességi hiba, mert ennek a nyelvjárásnak a normái megengedik a használatát, ez a hang szerves része a palóc nyelvjárás rendszerének.

Befejezésül még egyszer szeretném hangsúlyozni, hogy beszédművelésünknek, nyelvművelésünknek ezeket a különféle szinteket és normákat jobban figyelembe kellene vennie.

JUHÁSZ-DEZSŐ

A NYELVJÁRÁSTÖRTÉNETI KUTATÁSOK KÉRDÉSÉHEZ

A nyelvjárástörténeti kutatások ügyéhez kívánok hozzászólni. Jelenlegi feladataink között ez a kérdés természetesen csak másodrendű szerepet játszhat, mivel az élőnyelvi gyűjtés és feldolgozás a rohamos nyelvi változások miatt halasztást nem tűrő munkákat ró ránk. Mégis, úgy gondolom, nem lenne jó, ha a nyelvjárástörténet teljesen háttérbe szorulna, és kikerülne a tudományos köztudatból. Az ötvenes évek második felében, a hatvanas években kitűnő nyelvjárástörténeti monográfiák meg részlettanulmányok születtek; megindult egy olyan folyamat, amely sok biztatót ígért. Később ez a lendület megtört, és azok a kutatók, akik nyelvjárástörténettel foglalkoztak, más fontos területre álltak át. Természetesen a szakfolyóiratok továbbra is közöltek – és ma is közölnek – ilyen témájú vagy vonatkozású dolgozatokat, de a visszaesés szemmel látható. Lehetőségeinkhez képest ez a termés kevés.

Mit lehetne tenni ebben az ügyben? Mindenképpen hasznos volna, ha továbbra is lenne néhány olyan ember, aki elsősorban nyelvjárástörténettel foglalkozna. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében vagy az egyetemek nyelvészeti tanszékein egy-két fiatal szakembert erre talán mozgósítani lehetne. – Hiányoznak a monográfiák, a részlettanulmányok, de hiányoznak a megfelelő segédeszközök, forráskiadványok is. Leginkább talán egy nyelvjárástörténeti szöveggyűjtemény kellene. Minden bizonynyal serkentené a további kutatásokat. Bennem ez a gondolat a tanszékünkön^x folyó munkaértekezletek^{xx} során merült föl, amikor is kiderült, hogy

^x ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék

^{xx} A magyar nyelv történeti nyelvtanának munkálatai

számos fontos kérdés nem oldható meg a nyelvjárástörténeti háttér ismerete nélkül, enélkül tulajdonképpen történeti nyelvtan sem írható. (A munkálat résztvevői el is határozták, hogy az ómagyar korra vonatkozó, elsősorban egyes nyelvemlékekkel kapcsolatos nyelvjárástörténeti megfigyeléseiket összeadják, és egy közös dossziéba teszik, hogy minden érdekelt hozzáférhesen.) – Ami az oktatást illeti. Ezen a téren is vannak tennivalók, kihasználatlan lehetőségek. Nálunk az ELTÉ-n többen tartanak nyelvjárási speciálkollégiumokat pl. *Hajdú Mihály*, *Kiss Jenő*, *Fodor Katalin* és a regionális köznyelvi kutatásokról *G. Varga Györgyi*. A választék igen bő, aki tehát a nyelvjárással, a beszélt nyelvvel kíván foglalkozni, továbbképezheti magát. Nem tudom, ezek mellett milyen esélye lenne egy külön nyelvjárástörténeti kollégiumnak, mindenesetre először meg lehetne próbálni egy már meglévő speciálkollégium keretei között 4–5 egybefüggő nyelvjárástörténeti órát tartani. Azt hiszem, érdektelenségtől nem kell tartani. (Amikor én Hajdú tanár úr óráira jártam, nagy érdeklődéssel vártam a kilátásba helyezett egy-két nyelvjárástörténeti előadást. Kár, hogy ezek akkor – rajta kívül álló okok miatt – elmaradtak.)

Az elmondottakon kívül nyilván még sok tennivalónk van ezen a téren, de talán a többi hozzászóló is elmondja majd a véleményét.

JAKAB ISTVÁN

A DIALEKTOLÓGIA ÉS A NYELVMŰVELÉS

Nem vagyok nyelvjárásellenes, mégis egy kicsit úgy érzem, „osztályidegenként” ülöm végig ezt a konferenciát, mivel nyelvművelő volnék. A helyzet erre kényszerített, de ma is él bennem a vágy, a nosztalgia, hogy egyszer majd kutassak magam is. Tulajdonképpen ellentét van itt, és ez az ellentét meg is nyilvánul: a dialektológusok vannak az egyik táborban, a másikon, mint itt többször elhangzott, a nyelvművelők. Mindnyájan tudjuk, hogy mi a helyzet. Az iskola az a pont, ahol ez a két nézet összeütközik. Mert az, hogy Sajómurányröcsögén János bácsi hogyan beszél, tényleg az ő dolga, de aki a fórumra odaáll, annak illik a köznyelvet megfelelő szinten használnia. Ezt mindnyájan elismerjük, tudják a dialektológusok is, tudják a nyelvművelők is.

Az iskola nyelvhasználatával kapcsolatban azonban mindig fölmerül bizonyos ellentét. Itt elhangzott az, hogy norma. Valóban van ilyen norma? Mert szerintem itt az ellentét, hogy meg kell tanítanunk a köznyelvet. Félreértés ne essék, én se képzelem a köznyelvet valami steril köznyelvnek, nem is lenne jó, és az a nézetem, hogy itt mindenki, nemcsak az egyéni, hanem a nyelvjárási színezeteit is beleviszi egy kicsit a köznyelvbe. Aztán beszélünk regionális köznyelvekről. Szeretném, ha választ kapnék a következő kérdésre. Tényleg vannak már normák erre nézve? Tehát megvan-e már szabva a határ, valami hozzávetőleges határ, mondjuk a köznyelv és a regionális köznyelv, a regionális köznyelv és a nyelvjárás között (amennyire megállapítható ez a határ természetesen)? Tudniillik nagyon jó lenne, mert talán nem lennének határvillongások.

A másik kérdés: magam is azon a nézeten vagyok, hogy frissíteni kellene a nyelvjárásokból a köznyelvet, tehát befogadni, amit be lehet fogadni. Ismétlem, nem vagyok nyelvjárásellenes, csak szeretnék már valahogy tisztán látni, vagy tiszta vizet önteni a pohárba. Minél több megfelelő és a köznyelvből valóban hiányzó elemet bevinni. A helyzet azonban eddig az

volt, hogy csak kapott a fejére az, aki nyelvjárási elemeket vitt a köznyelvbe vagy az irodalmi nyelvbe. Itt van például az *ártogat* ige. Hiányzik a köznyelvből. A keleti embernek természetes, és használja, sőt csodálkozik azon, hogy ez nyelvjárási szó. Ez azt jelenti, hogy 'lábatlankodik', 'útban van'. Sok mindent jelent, de nincs rá igény. Nem az *árt* igének a *-gat/-get* képzős alakja, mint ahogy a *mosogat* sem az már, hanem jelentésváltozásos. A keleti ember tudja, mit jelent ez, azt mondja a gyerekeknek: *menj innen, ne ártogass* 'ne lábatlakondj, ne légy útban'. A csehszlovákiai magyarság egy része, persze a nyelvi egy kicsit alacsonyabb szinten állók, egyenesen a *zavaddzál* igét használják, a szlovákból veszik át. Ne csodálkozzunk, mert én a magyar tévében is hallottam kétszer ezt az igét a közelmúltban. Először: valamilyen faluban kivágták a fákat, és a tévét hozatták a tanácsnyakára tulajdonképpen a falubeliek, és állították, hogy azok a fák márpedig nem *zavaddzáltak* ott. A második eset: amikor arról az orvosnőről, aki az öregek házának építését megszervezte, volt szó, a filmben hallottam a *zavaddzál* igét. Tehát, ha szükség van rá, miért ne vihetnénk mi be ezt az *ártogat*-ot meg hozzá hasonló más szavakat is a köznyelvbe, miért ne fogadhatnánk el.

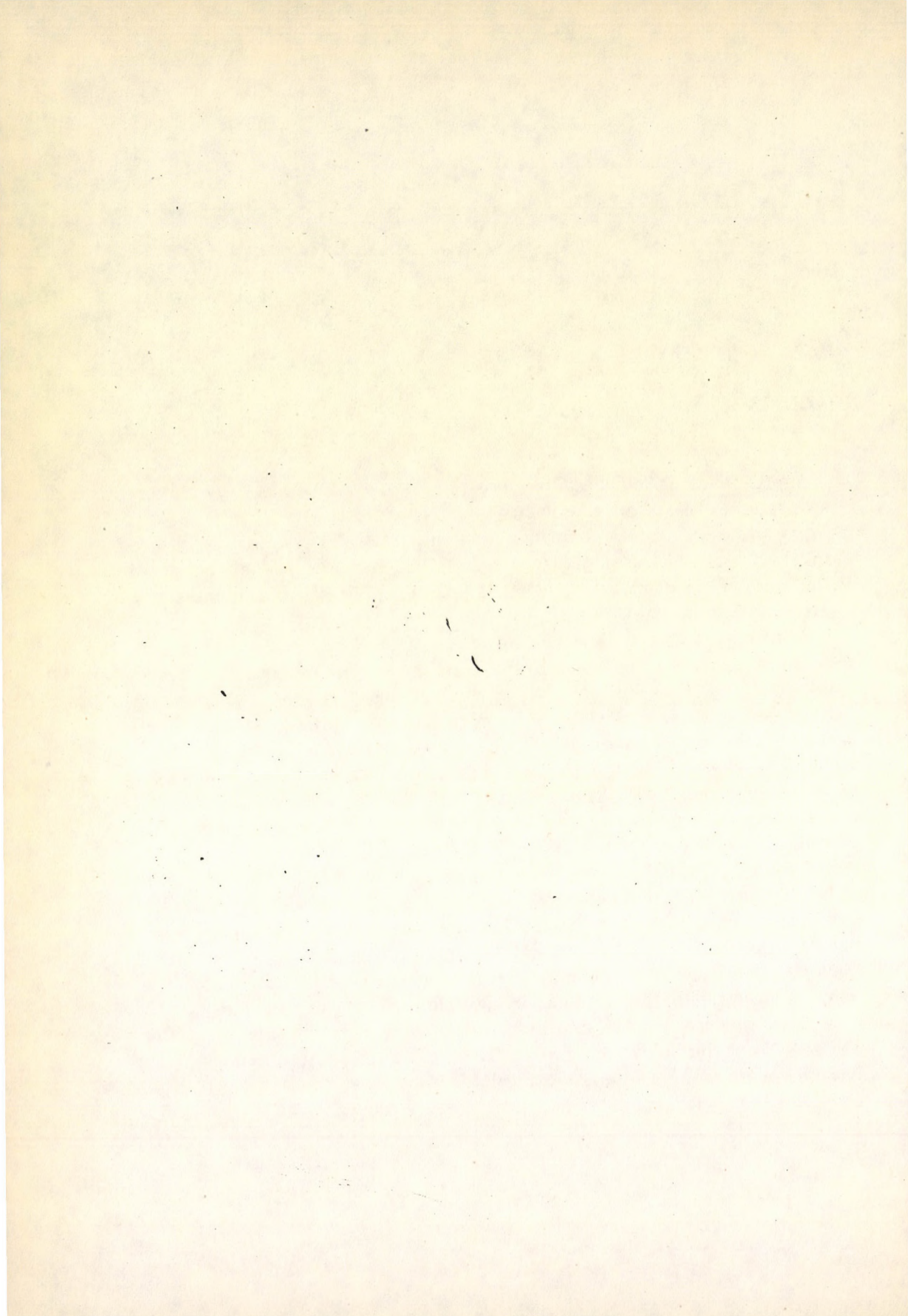
Nem tudom, hogy mit szólnak ehhez a tanácskozás résztvevői, túlmerészek-e a javaslataim, de mondom, ezzel is mintegy dokumentálni szeretném, igenis nem vagyok nyelvjárásellenes, valami normát viszont csak meg kell állapítani, hogy tudjuk magunkat mihez tartani, mindkét táborbeliek.

BUJTÁS LÁSZLÓ

HOZZÁSZÓLÁS

A szimpozion eddigi előadásaiból, hosszászólásaiból kitűnik, hogy a nyelvjáráskutatásnak még sok tennivalója van a szókészletten, az alaktan és a mondatn területén. Azt is sokan hangsúlyozták, hogy bizonyos gyűjtőmunkákat csak dialektológiailag képzett szakemberek tudnak elvégezni. Végül az a féltő aggodás is megmutatkozott, amely nyelvjárásaink sorsát kíséri.

Minthogy a Magyar Nyelvjárások Atlaszáéhoz hasonló mértékű gyűjtésre nincs lehetőség, érdemes volna megfontolni, nem volna-e célszerű a szakképzett nyelvjáráskutatóknak és az önkéntes gyűjtőknek a munkáját összehangolni. Talán meg lehetne találni azt a koordináló szervet, amely az adott lehetőségek ismeretében meg tudná határozni azokat a szakterületeket, amelyeket inkább szakemberek művelhetnének, valamint azokat is, amelyeken megfelelő útmutatás alapján önkéntes gyűjtők is dolgozhatnának. Ahhoz azonban, hogy a gyűjtőmunkát ily módon koordinálni lehessen, átfogó képet kellene kapni arról, hogy melyek azok a témakörök, szakterületek, amelyeken még nem vagy csak a felszín érintve gyűjtöttek. Ehhez viszont az eddigi bibliográfiákba még be nem került tanulmányok, szakdolgozatok, diákköri dolgozatok, pályázatok anyagát is bibliográfiába kellene foglalni. Ezek után történhetne meg azoknak a témaköröknek a kijelölése, amelyeken belül akár pályázati témák kidolgozásával, akár az említett koordináló szerv ajánlásait figyelembe véve az önkéntes gyűjtők is dolgozhatnának. Az így összehangolt munkának, gyűjtésnek, az önkéntes gyűjtők gyűjtötkedve hatékony felhasználásának elsősorban a nyelvjárási szókincs további feltérképezése látna hasznát, amire még az Új Magyar Tájszótár szóanyaga mellett és után is igen nagy szükség volna.



BENKŐ LORÁND

HOZZÁSZÓLÁS

A hozzászólások végére értünk. Lehet, hogy csak félbeszakítottuk őket, és még lett volna mondanivaló. De hát az idő telik, lassan el is telik. Mégis szeretnék azért befejezésül, ennek a délelőttnek, sőt talán az előző napnak is a befejezésül néhány gondolatot még kifejteni.

Elsősorban a mai nap tárgyköréhez szeretnék hozzászólni, mivel azonban egyrészt tegnap a vita elmaradt, másrészt a mai hozzászólások néhány tegnapi kérdésre is visszanyúltak, hadd kezdjem rövid megjegyzéseimet a tegnapi problémafölvetésekkel.

Három dologra térnék ki. Az egyik az utolsó hozzászólónak a problémafölvetéséhez kapcsolódik, fiatal barátunkéhoz, Bujtás Lászlóéhoz, abban a vonatkozásban, hogy meg kellene határozni: a laikus gyűjtők és a képzettnek nevezhető nyelvjárásgyűjtők milyen feladatokat láthatnak el. Azt hiszem, hogy tulajdonképpen le lehetne ezt fektetni valamiféle megállapodásban. Nem biztos azonban, hogy érdemes. Gondolkodni mindenképpen kell rajta, de külön határozatot hozni talán azért nem, mert eléggé adva vannak azok a síkok, terepek, ahol a laikus gyűjtő munkája hasznosítható, és azok a terepek, ahol csak a szakképzett, nem is kezdő, hanem inkább már jóideje gyakorló, képzett nyelvészek működhetnek. Tegnap a nyelvjárási monográfiákkal kapcsolatban eléggé kizártam azt a lehetőséget, hogy laikus gyűjtőknek, tehát – mondjuk – az önkéntes nyelvjárásgyűjtőknek a köréből mai szinten, mai nyelvtudományi szemlélettel és módszerrel nyelvjárási monográfia készülhet. Ha tévedtem, akkor én örülnék neki a legjobban. Azt gondolom azonban, hogy sajnos igazam van. Ez persze nem jelenti azt, hogy az önkéntes nyelvjárásgyűjtésnek bizonyos területeken nem lehet igen nagy jelentőséget tulajdonítani. Éppen a szókinccsgyűjtésben és sok más egyébben az önkéntes nyelvjárási gyűjtők nem-

csak a múltban, hanem ma is, rendkívül hasznos tevékenységet folytathatnak. Egy szépséghibája azonban van a dolognak, mégpedig az — de ez már nem rajtuk múlik, hanem inkább rajtunk vagy a mi erőnknek a végeességén —, hogy nem mindig tudjuk ezt a hatalmas mennyiségű anyagot jól hasznosítani a tudomány számára. Ez tényleg olyan feladat, amivel szembe kellene nézni, meg kellene vele bírkozni. Summa summarum: igenis megvannak azok a sávok, területek, ahol a laikus gyűjtőkre is szükség van, munkájukra továbbra is feltétlenül számítunk; de vannak olyan területei a nyelvjáráskutatásnak, amelyeket csak szakképzett gyűjtők, nyelvjáráskutatók láthatnak el.

Egy másik problémához is néhány szót, a tegnapi kérdéskörből, de mai téma fölvetés alapján! Ez pedig az a bizonyos regionális köznyelvi kérdés. Tegnapi szavaimból is kiderült, hogy nem kis problémát látok ebben az ügyben. De ha Deme tanár úr ma a *regionális köznyelviség* szót használta, akkor már az én problémáim bizonyos mértékig enyhülnek, bár nem múlnak el teljesen. Én — ha már éppen terminológiáról beszélünk, vagy azzal játszadozunk — továbbmennék egy kicsit, és azt mondanám, hogy talán nem is *regionális köznyelviség*, hanem *regionális nyelviség*. Akkor már közelebb jutok ahhoz a szemlélethez, amelyet ebben a vonatkozásban képviselek vagy képviselnék. Tegnap is volt szó róla, és ma is többen fölvetették, hogy a regionális nyelviség vagy regionális köznyelviség voltaképpen egy változásnak valamilyen középső szintje, amelynek van két szélső pólusa. Erre — azt hiszem — talán Károly Sándor mutatott rá a legfrappánsabban, de mások is szóltak róla. Ezt a két pólust ismerni kell. Ismerni kell, hogy a nyelvi fejlődés honnan és hová megy: a dialektusok, a hagyományos értelemben vett nyelvjárások felől megy a köznyelv felé. Tegnap is problémaként vettem föl, hogy ezt az ügyet nem lehet, nem szabad a városokra koncentrálni. Mert ma ez a fejlődés a faluban legalább olyan intenzitással zajlik, ha nem nagyobb, mint a városban. De más egyéb problémákat is látok, és ezért térek vissza a kérdésre. Tudniillik olyan problémát — egyébként nem is egy utalás történt ma erre —, hogy voltaképpen nem ismerjük eléggé mai tudományos szinten, mai szemlélettel és módszerekkel földolgozva azt a nyelvjárási alaprétteget, amelyből a változás indult. Mit szoktak csinálni az úgynevezett regionális köznyelvi kutatók? Nem hibáztatom őket, mert mit csinálhatnak mást: azt, hogy megnézik, annak a bizonyos városnak a környéke milyen nyelvjárási szintet képvisel, és bizonyos mértékben ahhoz mérnek a köznyelv felé irányuló fejlődésben. Persze nemcsak ez az egyetlen szemléleti alapjuk, hiszen azt is akarják tudni és vizsgálni, hogy mi van. De, ha az ügyet változásvizsgálatnak

nevezzük, szemléljük, akkor mégis csak az alaprétegből kell kiindulni, mint ahogy erre többen rámutattak. Itt két kérdés is fölmerül. Az egyik az, hogy a várost környező alapnyelvjárásnak a problematikáját a legtöbb esetben nem ismerjük eléggé, mert ez a nyelvjárási problematika nincs mai szinten földolgozva, nincs minden olyan vonatkozásban feldolgozva, amely vonatkozás szükséges volna a változásvizsgálathoz: az alfától az omegáig, tehát a nyelvjárási alaprétegtől a mai köznyelvi szintig. De van egy másik nehézség is, mégpedig az, hogy nem biztos, sőt számos esetben akár konkrétan is bizonyítani lehet az ellenkezőjét, tudniillik, hogy a város – bármelyik városról legyen szó – a maga alapnyelvjárási rétegét föltétlenül a környezetből meríti. Természetesen a környezet óriási hatással van, onnan szívódik fel a városba a lakosság. De ma már a vidéki városok fejlődése is olyan – nem egy vidéki városé –, hogy a lakosság mindenfelől jön, és jött korábban is. Tehát nem biztos, hogy az a szint, az az alsó szint, amelyről indul a fejlődés a köznyelv felé, a változásvizsgálat szempontjából, vagyis amit a vizsgálat konstatál, megegyezik azzal, amit a város környezete képvisel. Település- és népiségtörténetileg sem egyezik meg. Ez a második olyan probléma, amely miatt – úgy érzem – a regionális köznyelvi ügyet, problémáit még sok mindenben vizsgálni kell, még tovább kell finomítani a módszereit, szemléletét, egész kutatási rendszerét. Mert akármennyi probléma-fölvétel hangzott is el ezzel kapcsolatban, nemcsak az én részemről, hanem a hozzászólók részéről is, azt azért meg kell állapítani – és ezt nem valami protokolláris udvariasságból mondom –, hogy ez a regionális köznyelvi vizsgálat mégis csak fejlődés a dialektológia korábbi állapotához képest. Szemléletében, módszerében, a mai nyelvi viszonyokhoz való igazodásban, társadalmi problematikájában okvetlenül fejlődés a régi kutatási felfogásokhoz képest. Amikor tehát arról beszélünk, hogy ezt még meg kell nézni különböző oldalokról, hogy finomítani kell, akkor jó ügy érdekében beszélünk, és nem azért, hogy a regionális köznyelvi kutatásokat úgy tekintsük, hogy ez vakvágány. Egyáltalán nem az! Sőt, mondom: a regionális köznyelvi kutatások a régi dialektológiai szemlélethez képest változást, pozitív változást jelentenek.

Harmadik megjegyzésem ahhoz kapcsolódik, amit Szathmári tanár úr mondott: a monográfiák és egyéb feldolgozások modellügyéhez. Lényegében egyetértek vele, azonban bizonyos finomításokkal. Nem hiszem tudniillik, hogy a séma, a modell – előre kidolgozva – egy szakember számára hasznos segítség. Csak azt hiszem, hogy egy ilyen modell vagy séma segítség lehet a laikus gyűjtő számára, annak igenis kell kapnia ilyeneket. De a szakértett gyűjtőnek a számára, aki az anyagát maga gyűjti, a dialektológia

módszertanával és elvi problematikájával tisztában van, – azt hiszem – inkább hátrány lehet. Mert ne próbáljuk nyelvi anyagunkat sohasem sémákba vagy modellekbe belesulykolni. Hiszen a nyelvi anyag más szemléletet, más módszert kívánhat aszerint, hogy milyen jellegű az a nyelvi anyag. Én tehát úgy finomítanám az egyébként alapjaiban helyes problémafölvétést, hogy differenciálnék. A laikus gyűjtő számára igenis szükségesek az ilyen, egészen a sémáig, modellig lemenő útmutatások; a képzett gyűjtők számára azonban inkább problémafölvetések, irányelvek, olyan típusú megnyilvánulások és észrevételek kellenek, mint amelyekre egyébként Szathmári István barátom is utalt, és Gálffy Mózes tette is a mondattani kutatásokkal kapcsolatban.

Attérve a mai ügyekre: a nyelvjáráskutatás abban az értelemben, amelyben tegnap beszélünk róla, tehát nem a hagyományos nyelvjáráskutatás, hanem egy magasabb szintje ma az egyetemi, főiskolai, sőt bármilyen oktatási szinten a leghetetlenebb, a legbeszorítottabb állapotban van, valószínűleg még más nyelvészeti diszciplínák rossz helyzetéhez képest is. Arra azonban persze ügyelni kell a jövő lehetőségeinek a vizsgálatára tekintve is, hogy a dialektológiának a helyzete önmagában nem oldható meg, hanem része sok mindennek. Része – hogy úgy mondjam, most egyetemi vonatkozásban gondolkozom, de úgy látszik, a főiskolára is vonatkozik – a magyar szak egészének, a felsőoktatás struktúrájának és tartalmának, része a magyar szakon belül a nyelvészeti képzés struktúrájának és tartalmának. Csak ebben az egészben lehet úgy elhelyezni, ahogy kellene. Mindenesetre mondhatom – más külföldi felsőoktatási tantervek ismeretében is –, hogy a dialektológiának vagy az ide kapcsolódó, esetleg más nevet (*szociolingvisztika* stb.) viselő más tudomány szaknak az olyan mértékű visszaszorulása, amely az egyetemen ma megvalósul – és a heti egy órát jelenti, máshol talán még ennyit sem, ahogy hallottuk –, magyar specialitás. Ez nincs meg egyetlen más országban sem, mert minden külföldi tantervben – annak idején hivatali kötelességem miatt sok ilyent megismertem, tehát nem levegőből beszélek – e kérdéskör a felsőoktatásban lényegesen nagyobb súllyal szerepel. Ez a visszaszorítottsági állapot magyar különlegesség, melynek a magyarázata igen messze vezetne: nyelvhasználati, társadalmi, társadalompolitikai és sok minden egyéb kérdést érintene, ezért ebbe most nem akarom beleártani magamat. Mindenesetre nem azért mondom, hogy a nyelvjáráskutatást ki kellene, ki is kell ebből a nyomorult helyzetből emelni, amelyben van, mert most itt sok a nyelvjáráskutató, és nekünk ez szívügyünk, hanem azért is, mert a nyelvjáráskutatásnak egy magasabb szintje, mint amelyet korábban képviselt, talán a legalkalmasabb

tantárgy arra, hogy társadalom és nyelv összefüggéseit, műveltség és nyelv összefüggéseit megmutassa. Rengeteg olyan téma adódik ebben a körben (olyan értelemben hangsúlyozom, ahogy tegnap is beszéltem a nyelvjárási problematika mai felfogásáról), amelyet nem is biztos, hogy *nyelvjáráskutatás*-nak kell nevezni, de amelyet az oktatásban: éppen ebben a stúdióban lehet kiemelni, a diákoknak az ismeretébe bevinni. Tehát okvetlenül változtatni kell ezen az egész ügyön, amely eddig a kezünket megkötötte. Hajdú tanár úr emlegetett egy optimális tervezetet. Azt hiszem, hogy ha e tekintetben a reális lehetőségeink nem is túlságosan nagyok, annyi bizonyos, hogy a nyelvjárási diszciplínának az óraszámát az oktatásban jelentékeny mértékben föl kell emelni. Természetesen nem az óraszámemelés önmagában a lényeg, hanem az, hogy – erre több utalás történt, erről tegnap én is viszonylag sokat beszéltem – a nyelvjárási diszciplínának a *tartalmát* meg kell újítani. A régi, hagyományos értelemben a nyelvjárási diszciplínát már nem lehet szemlélni. Abba beletartozik sok minden, beletartoznak a köznyelvi, regionális köznyelvi kutatások, beletartozik általában a szociolingvisztikának (vagy nevezzük inkább *szociális nyelvészet*-nek) igen tág kérdésköre. De, hogy minek nevezzük, az természetesen másodlagos kérdés: az a lényeges, hogy mit értünk rajta, hogy azt értsük rajta, amit ma érteni kell, és hogy ennek az oktatásban a helyét megtaláljuk. Nem olyan nyomorult értelemben, ahogy eddig volt, hanem sokkal magasabb szinten, az arányok szempontjából is. Ezt a magam részéről is ígérhetem, de azt hiszem, többen vagyunk itt, akik ezért felelősek (Sebestyén tanár úr hivatalból is sok mindenben felelős ezért). Tehát egészen egy véleményen vagyunk ebben az ügyben: nem fogjuk engedni azt, hogy bármilyen ürüggyel ezt a diszciplínát úgy leszorítsák, ahogy eddig leszorították, se azzal az ürüggyel, hogy régi sáncokat védelmeznek, se azzal az ürüggyel, hogy olyan „modern” tárgyakat kell behozni a tantervbe, amelyeknek esetleg még a körvonalai bontakoznak csak ki. Azokat is természetesen be lehet hozni, de a szociális nyelvészetet meg fogjuk védelmezni, ennek a súlyát meg fogjuk teremteni. Azt hiszem, ebben közös a törekvésünk.

Hadd szóljak még néhány szót (ma sok hozzászólás elhangzott róla) a nyelvjárási beszéd, megnyilatkozás ügyéről olyan szempontból, hogy kell-e tanítani az iskolában vagy nem, ellene kell-e szólni vagy nem, szégyellni kell-e vagy nem és így tovább. Megmondom, hogy nagyon differenciáltan ugyan, de ebben a kérdésben még talán némely erélyes hozzászólóknál is tovább mennék. Előjáróban persze leszögezve azt, hogy a nemzeti nyelv egységesülése nemzeti kérdés. Tehát az, hogy a magyar nyelv nemcsak írásban, hanem szóban is nemzeti nyelvvé, egységes irodalmi és köznyelvvé

vált, olyan nemzeti kérdés, amelyet a nyelvtudománynak és a nyelvészet minden részlegének tudomásul kell vennie. Tudomásul kell vennie a nyelvjáráskutatóknak is. A nyelvjárási beszéd vonatkozásában azonban én még annál is liberálisabb lennék, ahogy ez egyes hozzászólók szájából elhangzott. A beszélt nyelvben – nem az írott nyelvben – én nem tartanám hibának vagy nem szégyellném, hogy valaki nyelvjárási szinten, nyelvjárási jelleggel szólal meg, akár köztéren is (hangsúlyozom: köztéren is). Lehet, hogy éppen nem a parlamentben, mint ahogy ezt valaki említette, bár a parlamentet sem tartom éppen kivételnek ilyen szempontból. Szeretném vagy kívánatosnak tartanám azonban, hogy a mai nyelvnek azt a sablonosodás felé fejlődését, azt a teljes elszíntelenedését, amelyet nemcsak a magyar köznyelv egységesülése hoz létre, hanem sok más egyéb társadalmi probléma is ide mutat, visszafordíthatná bizonyos mértékig az, hogy a nyelvjárási ízek az emberek beszédében jelentkeznének. Nem arról van szó persze, hogy valaki olyan tájszavakat használjon közszíntéren, amelyeket senki sem ért meg. De hogyha beszédének, akár közszíntéren való beszédének is vannak bizonyos nyelvjárási ízei, ezzel *egyéni ízei* is vannak. Olyan egyéni ízei, amelyeket elvesztett a mai beszélő ember. Milyen sokszor kivetkőzik a mai beszélő a maga természetes valóságából, nyelvi-emberi valóságából! Tessék csak arra gondolni, hogy ha valakit, aki egyébként falujában, családjában, közvetlen környezetében teljesen normálisan, a maga szintjén és természetes beszédhelyzetben beszél, elvisznek a televízióba vagy a rádióba, akkor olyan iszonyatos nyelven próbál beszélni, amely hozzá egyáltalán nem illik. Akkor jönnek a nyelvi sablonok, a nyelvi klisék, a bürokratikus nyelv legkülönbözőbb fordulatai: mert hamis nyelvi eszményeket követ. Az ok az, hogy a mai magyar társadalomban nincsen meg az a nyelvi ismeretkör, az a nyelvi műveltség szint, amely megvan például a franciában, vagy sok más egyéb példát is mondhatok. Tehát még a mai „modern” világban sem kötelező, hogy valaki kivetkőzzék saját nyelviségéből, nyelvi tudatából, és egy teljesen más szinten akarjon megnyilatkozni. Ebből roppant humoros dolgok származnak azok számára, akik ezt a kérdést értően nézik, de sajnos nem származnak eléggé humoros dolgok a közvélemény számára, mert a közvélemény nagy része is azt gondolja, hogy úgy kell beszélni közszíntéren, azokkal a sablonokkal, azokkal a klisékkel, azokkal a semmitmondó frázisokkal és így tovább. Ez is beletartozik mai problematikánkba, úgy hiszem. Én magam is – megmondom őszintén – nagyon sajnálom, hogy valamikori, gyerekkori nyelvjárási beszédszínemet eléggé elvesztettem, ma már alig van egy-egy olyan jelenség, amelyben ezek a régi reminiscenciák előjönnek. „Elfajzottam már, sajnos” – mondhatnám játékosan, népiesen. Jobban sze-

retném magam is mai ésszel, fejjel, hogy ha több maradt volna abból a színességből, amit valamikor nyelvileg képviseltem. De ma már sajnos nincs meg, elmosta az idő. Életkörülmények is elmoshatják ezt, de az, hogy egy hamis nyelvi eszmény mossa el az egészet, az, hogy ki kell vetkőzni saját valónkból, hogy szégyellni kell, le kell vetni saját nyelviségünket – már tragikus. A nyelvjáráskutatásnak, oktatási szintjének is ebben az egész ügyben roppant nagyok a tennivalói. Mert többek között például romboló hatást fejt ki e téren a pedagógusok nagy része országosan, sőt még a felsőoktatásban is van olyan irányzat, hogy elmosni a nyelvjárásiasságot, csak a köznyelvet tanítani. Nehogy azt gondolja valaki, hogy én azt mondom, a köznyelvet nem kell megtanítani. Persze, hogy meg kell, de nem a nyelvjárások ellenében, hanem azok mellett.

Még egy kérdés röviden! Nagyon egyetértek azzal, hogy – tegnap is pedzettem – a nyelvjárási monográfiákban a diakrón szemléletnek is ott kellene lennie. Arra is utaltam, hogy itt milyen nehézségek vannak. Diakronikus nyelvjárási monográfia azért nincsen, mert ilyet nagyon nehéz csinálni. Éppen olyan ez, mint hogy miért van több hangtan, és miért van olyan kevés mondattan. Azért, mert hangtant könnyű csinálni, mondattant nehezebb. És így tovább! Mindenesetre annak a problémafölvetésnek, amelyet Juhász Dezső tett, vagyis: nemcsak mai nyelvi segédleteket kellene adni nyelvjárási szinten, hanem történetieket is, megvan a szükségessége, igénye. A leendő 8-as főirány keretébe egyébként bele is illesztettük ezt, tehát ilyen típusú régi szövegeket nemcsak gyűjteni, hanem kiadni is szándékozunk.

Summa summarum: mai ülésünket most már tényleg befejezve, én természetesen részben osztom azt a pesszimizmust, amely itt megnyilatkozott abban a vonatkozásban, hogy nagyon sok akadályt kell legyőzni, és nem biztos, hogy minden akadályt le tudunk győzni. Nem biztos például, hogy annak a diszciplínának érdekében, amelyről most tárgyalunk, és amelyet az oktatásban is képviselni akarunk, kívánunk, fejlettebb szinten, nagyobb lehetőségekkel, mint eddig, mindent meg tudunk valósítani úgy, ahogy szeretnénk. Ebben tehát nem vagyok teljesen optimista, megint olyan okokból, amelyeket nem szeretnék itt részletezni. Mindenesetre – hogy finoman fogalmazzak – a makroklíma szempontjából nem vagyok mindenben optimista. A mikroklíma szempontjából azonban igenis optimista vagyok. Mikroklímán értem ezt az itt levő grémiumot, amelynek a legnagyobb része a felsőoktatásban is tevékenykedik. Hiszen mitőlünk is sok minden függ. Mitőlünk is függ ezen a területen, hogy ki tudjuk-e emelni egy kicsit jobban ezt a diszciplínát a nyelvészeti oktatás egész rendszeré-

ben abból a helyzetből, amelyet eddig mutatott. Ki kell emeljük! Ebben azért vagyok optimista, mert – úgy látszik – mindnyájan akarjuk. Hogy ha pedig mindnyájan akarjuk, akkor minden más negatív hatással vagy tényezővel vagy befolyással szemben is tudjuk érvényesíteni bizonyos mértékig az akaratunkat.

Ebben a reményben, a mikroklíma szempontjából mindenképpen optimista hanggal zárnám délelőtti megbeszélésünket.

A REGIONÁLIS TÁJSZÓTÁRAK, A SZÓKÉSZLETI GYŰJTÉS ÉS FELDOLGOZÁS KÉRDÉSEI

HAJDÚ MIHÁLY

REGIONÁLIS SZÓTÁRAK, SZAKSZÓTÁRAK, TÁJSZÓTÁRAK

Köztudomású, hogy a tudatos nyelvjáráskutatás a szókincs területén kezdődött el. Az osztályozásrendszeréről híres angol természettudós Ray 1674-ben egy közmondásgyűjteményhez csatolva adta ki az első népnyelvi szókinccs-gyűjteményt *Collection of English Words not generally used* címmel. Népszerűségére jellemző volt, hogy 1691-ben új, bővített kiadásban jelent meg. Angol nyelvterületen a XVII–XVIII. században tucatjával jelentek meg a tájszótárak, s hamarosan követték ezeket a francia és észak-németországi gyűjtemények a XVIII. század folyamán. Részletesebben róluk nem szólok, mert *Végh József* kiváló összefoglalást jelentetett meg róluk 1964-ben (MNYTK. 109. sz.).

Magyarországra a XVIII. század végén jutott el a népnyelvi szókincs iránti érdeklődés – miután az irodalmi népiesség már megfutotta a maga útját Faluditól Dugonicsig – és Baróti Szabó Dávid Kisded szótára két kiadásban is megjelent (1784 és 1792-ben) gyors egymásutánban. 1788-ban pedig *Máriafi István* (valódi nevén Szeitz Leó) Kis magyar frazeológiájának Toldalékában Sopron és Vas, valamint Heves és Borsod megyéből közölt értékes tájszógyűjtés azonban a Tudományos Gyűjtemény megindulásához, 1817-hez köthető, s nem véletlen, hogy *Benkő Loránd* és *Lőrincze Lajos* magyar nyelvjárási bibliográfiája éppen ettől az időtől kezdte meg a magyar dialektológia anyagának az összegyűjtését.

A Magyar Tudományos Akadémia megalakulásakor (1831-ben) elhatározta egy teljes szótár kiadását, amelyben a korabeli köznyelvi szavakon kívül a régi, a tudományos és mesterségbeli szavak mellett helyet kaptak volna a tájszavak is. Ennek a szótárnak a módszereit *Teleki József* fejtette ki még 1821-ben készült pályamunkájában: *Egy Tökéletes Magyar Szótár*, Elrendeltetése, készítése módja címmel. Amikor azonban kiderült, hogy ilyen teljes szótár megalkotása lehetetlen, 1834-ben olyan döntés született,

amely szerint a régi szavak, mesterségnevek és tájszavak külön-külön jelenjenek meg. Ennek értelmében adták ki 1838-ban a Tájszótárt, amelyet még Laziczius Döbrentei nevéhez kapcsolt, *Lőrinczy Éva* újabb kutatásai (ÚMTSz. I. 7) szerint azonban Vörösmarty tevékenységéhez és nevéhez köthető. Ez a kötet nyitotta meg a magyar társzótáraknak azt az értékes sorozatát, amelynek immár harmadik nagy vállalkozása első kötetét vehetjük kezünkben az ÚMTSz-nek nevezett vaskos négy kötetre tervezett munka első eredményeként. Ne tűnjék azonban ünneprontásnak, ha megjegyzem, hogy máris el lehetne kezdeni a következő nagy összefoglaláshoz az anyaggyűjtést, nehogy elmaradjunk ismét az utóbbi évtizedek fölgyorsult fejlődésétől, és hogy az időközben megjelent vagy éppen kéziratban lappangó hallatlanul értékes tájszóanyag mielőbb a kutatás vérkeringésébe kerülhessen. Térjünk azonban vissza a XIX. század elejére!

Az első tájszótár megjelenése közben és utána is folytak a gyűjtések a különböző vidékek szókincsanyagának a megmentése céljából. Az Akadémiai Értesítőben 1840-től, az Új Magyar Múzeumban 1850-től, a Vasárnapi Újságban 1854-től, a Magyar Nyelvészetben 1856-tól, a Nyelvtudományi Közleményekben 1862-től és a Magyar Nyelvőrben 1872-től jelentek meg különböző mennyiségű és minőségű tájszógyűjtemények a magyar nyelvterület nagyon sok részéről. Ezeknek kiváló könyvészeti föltárása a már említett Magyar Nyelvjárás Bibliográfia. A XIX. század már világszerte a nagy népnyelvi szótárak összeállításának időszaka, mint ahogyan ez *Végh József* imént idézett ismertetéséből is kiderül. A magyar munkálatokat fölemlíteni teljesen fölösleges, hiszen mindenki ismeri *Szinnyei József* korszakjelölő nagy munkáját, a kétkötetes Magyar Tájszótárt, amely 1893-ban és 1901-ben jelent meg.

Amint tapasztalhatjuk a szakirodalom lapozása közben, a szókincs-gyűjtés munkálatai ez után a nagy vállalkozás után nemhogy föllendültek volna, hanem éppen ellanyhultak: számuk egyre csökkent, s a megjelentek minősége sem javult, jóllehet az 1904-től megjelenő Magyar Nyelv is teret adott az efféle publikációknak. E hanyatlásnak a magyarázata lehet az egyre mélyülő gazdasági válság, a közeledő háború viharának még észre alig vehető, de az igen érzékeny tudományos kutatás területén már érezhető előszele, – véleményem szerint azonban – szakmai kereteken belül is keresnünk lehet az okokat. *Szinnyei* nagy munkájának megjelenésével ugyanis egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem lehet tovább az eddigi módszerek szerint nyelvjárás szókincsanyagot gyűjteni: a „mazzsoláztatás”, a kuriózumok keresése és bemutatása nem elegendő a népnyelv beható tanulmányozásá-

hoz, s igényesebb munkákat kívántak a szerkesztők, ezekhez pedig több idő, energia és szakképzettség kellett.

Balassa József (A nép nyelvének tanulmányozása című dolgozatában (Bp., 1905.) már a XX. század első éveiben következetesen követeli, hogy „ne csak azt gyűjtsék, ami a nép nyelvében régi, ritka vagy furcsa” (3–4). Igen részletesen leírja a szókincsgyűjtés menetét, s először ő mondja ki azt is, hogy „hosszabb ideig tartó tervszerű és rendszeres gyűjtés segítségével össze lehet állítani az illető helységnek vagy vidéknek teljes szókészletét” (5). A két világháború között megjelent regionális szótárakat, *Csúry Bálint* jelentőségét és munkásságát talán ugyancsak nem szükséges hangsúlyozni. Rá kell azonban mutatnom arra, hogy *Csúry* hallatlanul magas mércét állított nagyszerű munkájával a későbbi kutatók elé, s ez éppen annyira gátja is lett a további kutatásoknak, mint amennyire megcsodált példaképnek tekintették sokan. Minden bizonnyal most is szép számmal vannak olyanok, akik nagy lelkesedéssel határozták el egy megközelítően hasonló munka elkészítését, s a befektetett nagy mennyiségű idő és energia sajnálatával állapították meg később a kilátástalanságot, a befejezés szinte teljes lehetetlenségének tényét. Másokat itt nem akarok név szerint említeni, jóllehet tudományos publikációkból is ismert ezirányú tevékenységük, csak magamra hivatkozom, hiszen az 1960-as évek elején mérhetetlen igyekezettel kezdtem hozzá egy orosházi regionális szótár anyagának az összegyűjtéséhez, s a néhány ezernyi cédulám azóta évente csak negyven-ötvennel gyarapodik, s az is inkább a valódi vagy jelentésbeli tájszavak területéről.

Az 1941-ben tartott Első Magyar Néprajzkutató Értekezlet határozatai *Szabó Dénes* összeállításában jelentek meg (Bp., 1942.) Ebben olvashatjuk, hogy az Értekezlet az Új Magyar Tájszótár anyaga összegyűjtésének és közzétételének elhatározása mellett célul tűzte ki, „hogy az intézetek helyi munkatervek keretében egy-egy nyelvileg egységes terület teljes szókincsét és szóláskészletét felölelő monografikus szótárakat is gyűjtsenek és adjanak ki” (10). Ez azonban nem csupán a közbejött háború miatt nem valósulhatott meg. Mint ahogyan már sokan (*Kiss Jenő, Imre Samu* stb.) megállapították, ehhez hosszú évtizedekre van szükség, és elsősorban helybeli születésű vagy helyben lakó készítheti el a saját anyanyelvjárása teljes vagy teljességre törekvő regionális szótárát. *Kiss Jenő* (MNY, LXIX, 502) azt is megjegyzi, hogy csak egyetlen településről, úgynevezett helyi nyelvjárásból lehet egységes és jó szótárt alkotni. Ha valaki nagyobb tájegység szóanyagának összegyűjtését vállalta is, elsősorban mindig csak egy helyszenben gyűjtött módszeresen és következetesen, a környező falvak adatai

gazdagították ugyan az anyagot, de a nagyobb tájegységen való teljesség vagy teljességre való törekvés irreális, teljesíthetetlen vállalkozás.

Jóllehet *Bárczi Géza* A magyar nyelvjáráskutatás időszzerű kérdései című, 1954-ben megtartott előadásában (I. OK. VI, 59–87) hangsúlyozza az előre tudatosan megtervezett, teljességre törekvő gyűjtőmunka fontosságát, fölhívásának nem lett eredménye. Az ezután megjelent szótárak spon-tán lelkesedésből készültek. A fáradhatatlan kutató–gyűjtő személye és a munkaterület optimális megfelelésének véletlen együttjelenkezéséből származott mind a *Kiss Géza*-féle Ormánsági szótár, mind a *Bálint Sándor* készítette néprajzos szemléletű kétkötetes Szegedi szótár, mind pedig *Penavín Olga* munkája, a nagyszerű és sokoldalú háromkötetes Szlavóniai szótár. Sok tervről elmondhatjuk, hogy az elképzeléseknek megfelelően, kiváló eredményekkel valósult meg, de a regionális szótárak készítéséről, készítéséről nem. Az első néprajvkutató értekezés határozatai alapján nem készültek az intézményekben regionális szótárak. Amelyek napvilágot láttak, azok sem *Bárczi Géza* lelkesítő szavai nyomán készültek, s egyáltalában nem a tervezettek szerint jelentek meg. Különb, ha a beteljesült elképzeléseket kissé alaposabban szemügyre vesszük, azok mögött is ott látjuk a kiemelkedő szervező és szívós kutatómunkára hajlandó tudós személy szerepét, akinek áldozatos és energikus tevékenysége nélkül biztosan nem valósult volna meg a nagyszerű terv. Megfelelő érdeklődési körű, képzettségű, lelkesedésű és kitartású szakembereket tervezni még nem adatott meg a magyar nyelvtudománynak se, s így a tervezés helyett a lehetőségek fölmérésére, a meglévő emberek fölkutatására, képességeik szerinti munkával való ellátására kellene nagyobb gondot fordítani. Talán, ha megoldható lenne, hogy öt–hat esztendőre teljes fizetéssel négy–öt jól képzett dialektológust falura helyezzünk, s vállalnák is ezt a munkát, akkor terv szerint is megvalósulhatna a regionális szótárak elkészítése az előre meghatározott kutatópontokon.

Természetesen nem lehet mindenki elé célul tűzni egy teljességre törekvő regionális szótár elkészítését. *Balassa* már 1905-ben ezt írta: „A szavakat legjobb mindjárt kezdetben bizonyos tárgyi körök szerint gyűjteni. Vegye sorra a ház és a gazdaság körül található tárgyakat s kérdezze meg nevüket. Így összegyűjtheti a háznak és részeinek nevét, hozzávéve az anyagot, a miből a ház készül, továbbá a ház berendezését, a bútorokat, házi eszközöket, ruhaneműeket és játékszereket, azután áttérhet az ismert állatok, növények és gyümölcsök neveire” (i.m. 5), *Vagyis* azt tanácsolja bölcs megfontolással, hogy a kutató először témák szerint, pontosabban vagy mai megfogalmazással: szakszókinceset gyűjtsön.

A szakszókincs gyűjtésének igen jelentős hagyományai vannak a magyar népryelvkutatásban. Kiváló nyelvészeink tettek közzé gazdag tájszóanyagot egy-egy mesterség, foglalkozás, ház körüli foglalatosság leírásakor. Itt volt és van máig is a néprajz és nyelvjáráskutatás legközelebb eső határpontja, legnagyobb érintkezési fölülete. A néprajzosok is nyújthatnak sok újat a nyelvjáráskutatóknak, de dialektológusok is jegyezhetnek föl adatokat a tárgyi néprajz kutatóinak. Csak azért említek példaként néhányat ezek közül, mert módszertanilag is érdemes megvizsgálni gyűjtési és közzétételi elveiket, hogy a jövő kutatásainak érdekében világosan lássuk és vitatkozzunk is helyességükön, esetleges hiányosságaikon vagy tévedésükön. (Az egész magyar szaknyelvkutatásnak kiváló bibliográfiája jelent meg a közelmúltban *Csörögi István* és *Nagy Ferenc* szerkesztői tevékenységének eredményeként a Nyelvtudományi Dolgozatok 31. füzetében.)

A múlt század végén még a regionális szakszótárak egyszerű fogalomfölsorolások voltak, mint például *Ballagi Aladár* 1873-es ceglédi gyűjtése a lovaskocsi részeiről (Nyr. III, 189–90), *Bakos Lajos* 1876-os Bihar megyei gyűjtése a szövőszék részeinek elnevezéséről (Nyr. XLV, 351) *Benkóczy Emil* 1905-ös kecskeméti gyűjtése a szőlő- és gyümölcstermelés szakszavai köréből (Nyr. XXXIV, 25–30) és *Kovách Albert* számos szép szóközlése. Ekkor még a kiváló nyelvész *Kúnos Ignác* sem fűzött magyarázatot, értelmezéseket, példamondatokat a debreceni csizmadiamesterség műszavaihoz (Nyr. XIII, 432). Legföljebb azt tették meg egyesek – a korra igen jellemzően –, hogy a magyar szakszavakhoz német megfelelőket illesztettek, mint ezt *Czech János* is következetesen megtette a Nyelvőr XI–XII. kötetében megjelent cikksorozatában.

Lényeges haladás volt *Csapodi István* föllépése, aki a századfordulón szövegbe ágyazva magyarázta a mesterségek regionális kifejezéseit, műszavait. Legtöbbször hasonló módon járt el ugyanabban az időben *Frecskay János*, majd *Csefkó Gyula* is e század húszas éveinek az elején.

Nagyobb változások az 1920-as évek végén, a 30-as évek elején történtek. Ekkor ugyanis önálló jelentős kötetek jelentek meg egyes települések különböző szakszavairól. Ilyen volt *N. Bartha Károly* könyve, A debreceni fésűsmesterség, amely szójegyzékszerűen, de alapos leírással, magyarázattal adta már a szókincset, jóllehet nyelvészeti szerelése még nem következetes, inkább hiányosnak nevezhető. Egy évre rá jelent meg *Györffy István* cikke a szűrszabómesterségről (MNy. XXVI, 411–7). A 30-as évek végén gyors egymásutánban követték egymást a kiváló regionális szakszótárak. Ilyen 1938-ban *Szabó T. Attilának* a dési fazekasmesterségről, *Pető Józsefnek* a debreceni tímárokról, 1940-ben *Balassa Ivánnak* a debreceni cíves föld-

művelésről, *Márton Gyulának* a zilahi fazekasságról, *N. Bartha Károlynak* a reszelővágó mesterségről, 1941-ben *Imre Samunak* a felsőöri földművelésről, 1942-ben *Kálmán Bélának* a bősárkányi gyékényszövéstről és *Vámosi Nándornak* a debreceni csizmiamesterségről készült kiváló szakszótára. Még ugyanehhez az időszakhoz sorolhatónak tartom *Nyíra Antal*, A kiháló szentesi víziélet néprajzi és néprtyelvi maradványai című, 1948-ban megjelent könyvét, amely a két tudományág egymásrautaltságának és egymás kiszolgálásának legkézzelfoghatóbb bizonyítéka, valamint *Sulán Béla* 1949-ben publikált cikkét a martosi gyógynövénynevekről (MNY. XLV, 217–20), amely anyagának összegyűjtése 1940 és 1943 között történt.

Úgy látszik, hogy az 1950-es években nem nézték jó szemmel hivatalosan az efféle munkálatokat, és csak az 1960-as évek közepén kezdtek megjelenni regionális szakszótárak, és ezek is elsősorban Kolozsvárott, majd a Magyar Nyelvjárásokban, de ezek is főként erdélyi gyűjtések alapján. Ide tartozik *Péntek Jánosnak* a körösfői népi hímzésekről, *Csák Lászlónak* és *Gálffy Mózesnek* a mérai ruházkodásról, *Balogh Ödönnek* a marosvásárhelyi fazekasságról, eszközeiről, egyes termékeiről (gomolya, karika, rög, korong, korsó stb.) készített szakszótára.

A szakirodalom alapján most nem tudom megállapítani, hogy mi az oka a magyarországi kutatások iránti érdektelenségnek, de az 1950-es években egyetlen ilyen témájú publikáció sem jelent meg. Mivel ennek már tudománytörténeti jelentősége van, s remélhetőleg nem sértünk meg senkit, ha föltárjuk ennek a kornak a jellegzetességeit, amelyekhez a hibák, félreértések éppen úgy hozzátartoznak, mint az eredmények, azt hiszem, itt az ideje, hogy akik átélték ezt az időszakot, ismertessék azokat az indokokat, amelyek ennek a kutatási ágának a másfél évtizedes mellőzését magyarázzák. Kétségtelen, hogy *Bárczi Géza* 1954-es föladatmegjelölésében nem szorgalmazta az ilyen típusú gyűjtést, de nem is utasította el. Tulajdonképpen nem is tett említést róla, hiszen akkor már évek óta nem jelent meg regionális szakszótár vagy legalább szójegyzék. A szöveglejegyzéssel szemben kétségtelenül elmarasztalta az egész tájszógyűjtést, amikor így írt: „Minden szó voltaképpen elszigetelve csak a jelentéslehetőségek hordozója, a jelentéslehetőségek közül egy-egy a megfelelő nyelvbeli összefüggésben válik csak valósággá. Nos ezt a valóságot csak a szöveg adja meg igazán” (i.m. 69). Természetes is talán, hogy erre a korra a szöveglejegyzés válik általánossá a nyelvjárási publikációkban, ugyanis a hangrögzítés forradalmi változása éppen erre az időszakra esik. (Más kérdés, hogy ezek a szövegek máig kihasználatlanok, alig történt valami említésre méltó a most már egészében egyáltalán nem csekély mennyiségű, és nagyon sok-

szor kiváló minőségű nyelvjárási szöveglejegyzések bármilyen célú fölhasználására.)

A téma iránti közérdeklődés, a tudós kutatók és az önkéntes gyűjtők munkája pedig nem lanyhult ebben az időszakban sem. A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában több mint harminc – különböző terjedelmű és értékű – regionális szakszótár kéziratát őrzik ebből az időszakból, pontosabban az 1957 és 1961 közötti évekből. A következőkben csak példaként említek közülük néhányat, hogy azok változatos témáját és gyűjtési helyeit bemutathassam. *Dankó Imre* a bodrogmenti halászok, *Kuczy Károly* a foktői víziélet, *Kecskés József* az ugodi mészégetők, *Szamosújvári Sándor* a debreceni kádárok, *Kürti Béla* a hatvani takácsok, *Szánthó Lóránt* a gyöngyösi fazekasok, *Apáthy Éva* a gyöngyösi mézeskalácsosok, *Selmecei Kovács Győző* a gyöngyöspüspöki kosárfonók, *Farkas László* a bodonyi olajütés, *Baranek Aranka* a szegedi szücsök, *Békési Imre* a kalocsai kötelesek, *Murkó Imre Lehel* a kiskanizsai szőlőművelés, *Szabó Kálmán* a kecskeméti állattenyésztés, *Oláh Andor* a békési higiénia (egészségügyi kultúrával kapcsolatos), *Selmecei Kovács Attila* a gyöngyöstarjáni ház és berendezési szakszókincset gyűjtötte össze. Megjelentek ugyanakkor a kismesterségeken kívül a nagyipar, bányászat, kohászat regionális szókincsenek összegyűjtésére irányuló kísérletek. *Lovász András* a gyöngyössolymosi kőfejtés, *Mátrai Ferenc* a gánti bauxittermelés, *Nemcsik Pál* a borsodnádasdi hengerészet és a Rozsnyó-vidéki vasércbányászat, *Mecsei László* az edelényi, *Tavaszi Lajos* a pécsi szénbányászat szakszókincset gyűjtötte össze: Természetesen nem teljes ez a felsorolás sem, hiszen ezeken kívül még mennyi hasonló témájú kézirat lehet az egyes fősőfokú intézmények (tanítóképzők, tanárképző, főiskolák, egyetemek) szakdolgozatai és doktori dolgozatai között! Nagy örömmel jelenthetem be, hogy ezeknek a bibliográfiai földolgozására *Kiss Jenő* vállalkozott egyetemi hallgatók egy csoportjával a közelmúltban.

Lassan a magyar nyelvjáráskutatás hivatalos irányítói is fölcsoúdtak, s mintegy új időszaknak a jeleként meghírdették az országos néprajzi és nyelvjárásgyűjtő pályázat keretében a hagyományos paraszti gazdálkodás munkafolyamatának és szókincsenek az összegyűjtését. 1962-ben megjelent *Végh József* összeállításában az első útmutató a szántás-vetés témaköréből. Jóllehet ez a kérdőív nagy teret ad a szakszavak föltárásának, inkább a munkamenetek leírására helyezik a gyűjtők a fő súlyt, nyelvjárási értékük nem azonos egy jó regionális szakszótáréval. Nincsenek az egyes szavak megfelelő nyelvészeti szereléssel ellátva, nem adnak melléjük példamondatokat, s ami a legnagyobb hiányosságuk: nem törekednek a szakszókincsen belül a teljességre. Mindezek mellett óriási értékük lehet a kérdőívre készített mun-

káknak, de nyelvészeti szempontú értékelésük, bármilyen jellegű fölhasználásuk mindeddig várat magára, még csak kísérletet sem tettek a magyar dialektológusok arra, hogy a több mint száz településről beérkezett anyagot valahogyan rendszerezék, a bennük rejlő értékeket kiaknázzák, anyagukat földolgozzák. Természetesen az elsőség joga Végh Józsefet illeti, s most, hogy megszabadult a hivatali munka időtrabló föladataitól, minden bizonynyal szándékában is áll a nyersanyag értékesítése. Végeredményben azonban mások is hozzáláthatnának ehhez a munkához, vagy ha nem is éppen ezeknek a kérdőíveknek a földolgozásához, az Ethnológiai Adattárban fekvő mérhetetlen mennyiségű magyar dialektológiai anyag megközelítéséhez, kutatásához, hasznosításához, értékeléséhez, földolgozásához.

A másik, konkrétabb lépés a hazai gyűjtésű regionális szakszókincs jogaiba való visszahelyezésére vagy inkább megbecsülésének bizonyítására *Kálmán Béla* és *Sebestyén Árpád* nevéhez fűződik, akik mint a Magyar Nyelvjárások szerkesztői elsőként közöltek 1963-ban részletet egy éppen akkor készült regionális szakszótárból, amely – véletlenül – éppen az orosházi méhészet szakszókincse volt. A jég megtört, de ezek után sem lett korlátlan lehetősége a hasonló munkák megjelenésének. A nyelvészeti folyóiratok szűkreszabott keretei nem adhattak teret egy több íves szótárnak, vagy csak nagyon ritkán, folytatásokban, esetleg részleteket közölve. Az Akadémiai Kiadó, amelynek föladata lenne a tudományos munkák közlése, képtelen vállalni ezek terheit. Helyi kiadványokban láthatnának napvilágot, s így is jelent meg néhány nagyon értékes munka. *Pénóvátz Antal*nak A pacséri földművelés és állattartás szótára Jugoszláviában, *Szabó József*nek A kendermunka és szókincse Nagykönyiban című dolgozata pedig Szegeden. Mindezeknek a nehézségeknek és a nyelvtudomány, a nyelvjáráskutatás érdekeinek a fölmérése után döntött úgy az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, hogy a lehetőségekhez képest megteremti a kereteit az ilyen típusú munkák megjelentetésének. Eléggé szerények ezek a lehetőségek, mégis az az egyetlen vágyunk és célunk, hogy minél tovább fennmaradhassanak. Xerox sokszorosításban először 250, újabban pedig 300 példányban a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok füzetei között adunk teret a regionális szakszókincset tartalmazó szótáraknak. Eddig megjelent *Németh Mariettá*nak A mályinkai szénégetés szakszókincse, *Túri Teodorá*nak A kisbéri szíjgyártás szakszókincse és *Kiss Jenő*nek A cipész mesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban című néprajzi leírása és szótára.

A regionális szakszótárakról mindenképpen szeretnék néhány kérdést föltenni vitaindítóan.

1. Mennyiben terjedjen ki a regionális szakszótár a szakma köznyelvi szavaira?

2. Milyen fonetikai pontosságú legyen a nyelvjárási alak és a példamondat? A szótárakban Csúry szerint némi sematizálás megengedhető, de a fonematikus jelölés elve alapján föladhathat-e a diftongusok följegyzését? A hasonulásokat – véleményem szerint – mindenképpen jelölni kell, s ezt még a nazálisok képzés helyi igazodására is kiterjesztem a fonémák határain belül. Megkövetelhető-e ez általában?

3. Mennyi nyelvészeti „szerelés” kívánatos a szócikkekben (toldalékos alakok kellene-e, s milyen szófajnál melyik)? Erről eltérők a vélemények, s újabban hajlok Kiss Jenő álláspontja felé, magam sem tartom föltétlen szükségesnek a négy–ötféle toldalékolt alak megadását a regionális szakszótárban. Ugyanez azonban regionális tájszótárban szükséges-e?

4. Elég-e, ha a jelentésmegadás a köznyelvi szótárak valamelyikére (talán inkább az Értelmező Kéziszótár látszik valóban jobbnak), vagy még az is elegendő, ha 'ua', rövidítéssel a köznyelvi szóra utalunk?

5. A példamondatban föltétlenül toldalékos alakban szerepeljen-e a szó, vagy lehet alanyesetű is?

6. Végül a legnehezebb kérdés: a regionális szakszótárak megjelenése szükséges-e, hiszen csak tengerből való vízmeregetést csinálunk, rengeteg értékes munka marad még ezek után is kéziratban valamelyik kéziratárban vagy egyetem, főiskola könyvtárában. Nem lenne-e elegendő továbbra is csak azt az 1–2 példányú kéziratot őrizni gondosan a közgyűjteményekben, és és róluk jól annotált bibliográfiával kellene csak tájékoztatni a kutatóhelyeket, a nagyobb közkönyvtárakat és a szakma művelőit? Ha mégis a megjelentetés folytatása látszik célszerűnek, milyen lehetőségét látják a kiadás fölgyorsításának, társadalmibbá tételének, más intézmények bevonására, anyagi eszközökkel vagy munkával való támogatására van-e mód?

A továbbiakban a regionális tájszótárakról szeretnék beszélni. Ezek közé a szótárak közé – *Imre Samu* meghatározása alapján (MNy. LXXI, 224) – azokat a helyhez kötött anyagú betűrendes szógyűjteményeket sorolom, amelyek csak tájszavakat tartalmaznak (legyenek azok valódiak, jelentésbeliek vagy alakiak), szemben a regionális nyelvjárási szótárakkal (vagy egyszerűbben csak regionális szótárakkal), amelyek teljességre törekszenek, s amelyeket *Bárczi* még „teljes tájnyelvi szótár”-nak nevezett (i.m. 68).

Az igazi regionális tájszótárak nem a múlt századbéli kuriozitások összegyűjtésére törekvő szójegyzékekből nőttek ki, amelyeket tulajdonképpen jó okkal ítéltek el többen, legutóbb *Bárczi*: „Kérdés, helyt adjunk-e a tájszógyűjtéseknek . . . A gyűjtésnek ezt a módját sokan több szempontból

méltán elavultnak tekintik” (i.m. 68). Végül azonban ő is megjegyzi, hogy több okból „ma sem nélkülözhetjük a tájszavak gyűjtését, mint még hosszú ideig átmeneti megoldást” (uo.), s elmondja a kritériumait is a jó regionális tájszótárnak, amelyek tulajdonképpen megegyeznek a regionális szótárakéval, csak az anyag mennyisége kevesebb. Tehát a regionális tájszótárak a regionális szótáraknak szűkített változatai, amelyek a mindenképpen köznyelvi szavakat kizárják, de a többit megtartják. Kialakulásuknak az a agyarkolati oka, hogy teljes szótárak írása sokszor megvalósíthatatlan – mint erre már fentebb utaltam – s az anyagot mégis megmenteni szándékozó kutató megalkudva a lehetőségekkel csak a tájszóanyagát veszi föl gyűjteményébe. S ez még mindig a jobbik eset, mintha a teljes munkálatok torzóban maradnának, amire már volt számtalan példa. Érdekességként hadd említsem meg, hogy Végh József (i.m. 20–1) 1962-ben kilenc folyamatban levő regionális teljes szótárról tájékoztatta olvasóit (hallgatóit), s az elmúlt közel húsz esztendő alatt ezekből csak egyetlen egy, *Penavin Olga* kórógyi szótára jelent meg. Milyen jó lett volna, ha a többi nyolc kutató legalább regionális tájszótár szinten publikálta volna a munkáját! (Meg kell jegyezni, hogy a *Végh József* is említette *Markó Imre Lehel*-féle kiskanizsai szótár remélhetőleg a közeljövőben napvilágot lát, hiszen már – tudtommal – korrektúrája is volt nemrégiben.)

Az új típusú regionális tájszótárak problémáival bőven foglalkozott az utóbbi időben a szakirodalom. *B. Lőrinczy Éva* (NyK. LXXVI, 456–9), *Imre Samu* (MNY, LXXI, 220–5) és legutóbb *Kiss Jenő* (MNY. LXIX, 501–7; LXXIII, 221–6) több cikket is írt anyaggyűjtésükről, szerkesztésükről, sajtó alá rendezésükről, s elsősorban elvi kérdéseikről. Mindezek után ezekhez hozzátenni aligha lehet újat és érdemlegeset. Érdemes azonban a megjelent tanulmányok észrevételeit és megállapításait megvizsgálnunk. Különösen jelentősek *Kiss Jenő* módszertani útmutatásai, jó tanácsai, irányelvei, még ha azok – nemcsak Imre Samu megállapításai szerint – maximalistáknak tűnnek is. Jóllehet egyes szavaiból az látszik a fölszínes olvasó számára, hogy visszakanyarodunk a tájszókincsgyűjtésben az egy évszázaddal ezelőtti gyakorlathoz: „. . . valódi és jelentésbeli tájszavak gyűjteménye lenne eszerint a tájszótár” (MNY. LXXIII, 222). „Az alaki tájszavak csak igen megszűrve kerüljenek be a tájszótárakba. Akkor, ha fölvételüket kommunikációs (a magyarázat nélkül nem érthetők tartoznak ide), szótörténeti–etimológiai, illetőleg nyelvjárástörténeti okok szükségessé teszik” (uo.). „A kommunikáció szempontját tekintve éppen ezért az alaki tájszavak zöme nem is tájszó” (i.m. 223). Mindezek alapján tehát nem a szavak kiválasztásának szempontjai különböztetik meg a mai modern regionális tájszótá-

rakat a száz év előtti gyűjteményektől, hanem egyrészt a teljességre törekvés, másrészt a földolgozás, közzétevés, „szerelés” módja, a szótárszerkesztés módszere.

Nehezebb kérdés ezek közül az első, a teljességre törekvés. Hogyan, milyen módszerekkel, miként győződhet meg a szókincsgyűjtő arról, hogy nyugodt lelkiismerettel lezárhatja-e a mennyiségi gyűjtést? Van-e ennek egyáltalában egzakt módszere? Miben áll ez? Érdemes-e egyáltalában ezt a teljességre törekvést hangsúlyozni, hiszen sem elvileg, sem gyakorlatilag nem valósítható meg. Különösen akkor nem, ha a szószerkezetek, állandóbb jellegű szintagmatikus szókapcsolatokat is a regionális tájszótárakba tartozóknak tekintünk – ugyanis ezek az én véleményem szerint fölveendőek (sőt még talán a köznyelvben is érdemes lenne egy szintagmaszótárt szerkeszteni). Mindezek ellenére a teljességre való törekvésnek – legalábbis a valódi és a jelentésbeli tájszavak területén – benne kell lennie minden regionális tájszógyűjtőben, szótárszerkesztőben, hiszen csak így érdemes ma már dolgozni, csak így mond valóban újat és fontosat a kutatott nyelvjárásról, s csak így érvényesíthető az a *Balogh Lajos* által megfogalmazott elv, hogy a tájszavak hiányára, a „negatív tájszavakra” is utalnia kell a jó tájszótárnak. *Kiss Jenő* egyik munkájában (MNy. LXXIII, 224) számszerű adatokra is utal a regionális tájszótárakkal kapcsolatban, de mint ezt maga is írja, a valódi és jelentésbeli tájszavak száma nagy mértékben függ a nyelvjáráshelyzetétől, jellegétől, különböző rá gyakorolt hatásoktól (idegen nyelv, köznyelv asszimilációs szerepétől) stb. Lényeges megállapítása viszont, hogy a körülbelül kétezer címszót tartalmazó regionális tájszótárat általában már teljesnek lehet tekintenünk. Ezzel azonban semmiképpen sem magyarázható, hogy miért csak két regionális tájszótár készült el eddig, hiszen kétezer adatot összegyűjteni, kétezer cédulát megírni, kétezer szócikket megszerkeszteni nem olyan nagy munka. Itt a kétezer szó *minősége* a döntő! Kétezer valódi vagy jelentésbeli nyelvjárási szót összegyűjteni a sokezer nyelvjárási szókincsből majdnem olyan munka, mint tűt keresni egy szalmakazalban, vagy szabadkézzel élő halat fogni a Balatonban. Ez sem sokkal kisebb munka a teljes regionális szótár összeállításánál, s éppen nyelvészeti szerelése, a szavak megfelelő kiválasztása miatt éppen olyan alapos dialektológiai előképzettséget igényel. Mégis – *Imre Samuval* egyetértésben – az a véleményem, hogy ezeket a szótárakat kell szaporítanunk, s – ez már sajnos csak saját véleményem – a jövőben ezeknek a szótáraknak az összeállítására és kiadására kellene fordítani a magyar nyelvjáráskutatás erőforrásainak egy részét, sokkal többet mind eddig, hiszen eddig éppenhogy a kiadás költségeit vállalta csak maga a magyar nyelvtudomány, azt is csupán az Akadémiai Kiadó bonyolult közvetítésével.

A továbbiakban jóformán megismétlem Kiss Jenőnek azokat a kérdéseit, amelyeket a regionális tájszótárakkal foglalkozó legutóbbi cikkében fősorakoztatott, s amelyekre ugyan választ is adott nagyrészt, de talán még most sem érdektelen vitatkozni rajtuk.

Az egyik ilyen kérdés a példamondatokkal kapcsolatos. *Kiss Jenő* szerint „A pontos jelentésmeghatározás és az azt kiegészítő, a szó használati körére vonatkozó (stílus) minősítések a példamondatot a kellő nyelvjárási-nyelvészeti kompetenciával írott tájszótárakban, ha nem is fölöslegesség, de – a szócikk különösebb károsodása nélkül – nélkülözhetővé teszi” (i.m. 225). Ezzel szemben *Bárczinál* még ezt olvashattuk: „Természetesen minden tájszót mondatban kell feljegyezni, mégpedig nem mesterségesen alkotott, hanem valóban elhangzott nyelvjárási mondatban” (i.m. 69). Úgy vélem, itt újból az elmélet és a gyakorlat került szembe egymással, s mint ahogyan *Imre Samu* védte Kiss Jenővel szemben még az 1973–1975-ös vitában az egyszerűbb megoldást (mikor ő már túl volt a szótárának szerkesztésén, Kiss Jenő viszont még előtte a sajátjén), most – miután kiváló szótárát elkészítette – *Kiss Jenő* áll ki a lehetőségek határainak védelméért, s alaposan megindokolt álláspontját el is kell fogadnunk. Csupán talán annyit fűznék hozzá, hogy a meglevő példamondatokat semmiképpen se hagyják el a készülő regionális tájszótárakból (még akkor sem, ha ezek kissé erőszakoltak), s különösen azzal az indokkal ne, hogy ez terjedelemtöbbletet jelent. Amikor már sikerült tíz ívet kiharcolni egy szótár megjelenése érdekében, akkor már egy fél ív többlet igazán nem számít, s a kiadónak is érdeke a minél jobb, használhatóbb kiadvány megjelentetése.

A tájszavak stílusértékének, elavultsági fokának a jelölését szívem szerint helyénvalónak tartom, de megvalósítása annyi idő- és energiatöbbletet jelentene, hogy sok szótárkészítőnek venné el a kedvét, amely egyébként is megfogyatkozik a sokszor egyhangú, gépies céduláztatás folyamán. A legnehezebb dolog egyébként a figyelmet megosztani olyankor, amikor egyetlen cél következetes megvalósítása is hallatlan erőfeszítést kíván, s különben legalább két-három fontos dolgot mindig szem előtt kell tartani (fonetikus lejegyzés, jelentés, toldalékos alakok, példamondatok stb.). Ésszerűnek tartok minden változtatást, amely a szótár használatát nem korlátozza, de az elkészítésére fordított időt és energiát csökkenti, hiszen továbbra is az a cél, hogy minél előbb, minél több ilyen szótár készüljön el. Tervezni ezt a munkát sem érdemes mindaddig, amíg megfelelően képzett szakembereket nem küldhet hosszabb időre a tervbe vett faluba a nyelvjáráskutatás irányítása, s lesz is olyan szakember, aki vállalja ezt.

Összegezésül azt mondhatom a különböző típusú regionális szótárakról,

hogy a legkönnyebben elkészíthető szakszótárakat kezdő kutatókkal (szakdolgozókkal, önkéntes nyelvjárási gyűjtőkkel, pályamunkát írókkal) a továbbiakban is végeztetnünk kell, és minden erőnkkel segítsük az ilyen irányú munkálatokat. Természetesen ez nem zárja ki, hogy kiválóan képzett kutatók is ne készítsenek regionális szakszótárakat, hiszen ez a legnagyobb, leghathatósabb segítése a kezdő gyűjtőnek, mert követendő példát, mintát ad számára, s néha ez többet jelent minden magyarázkodásnál, írásbeli útmutatónál, kérdőfüzetnél. A legeredményesebb, de legnehezebben megvalósítható segítség a nyelvjárásiag kiválóan képzett tudós kutatók és a kezdő gyűjtők munkáinak publikálása, megjelentetése. Az előzőkét azért, hogy legyen mit kézbeadni mintául, az utóbbiaknak közreadása talán elsősorban nem is a nyelvjáráskutatásnak az érdeke, hanem magának a gyűjtőnek, kutatónak, hiszen nagy öröm kész munkáját kézbevenni, tudni róla azt, hogy többszáz példányban közkézen forog, használják érdeklődők, tudósok, hivatkoznak rá a szakemberek, a kérdést szintetizáló munkák, nagy összefoglalások. Ez azután olyan lendületet ad, amely közvetve mégis a nyelvjáráskutatásnak hoz értékes eredményeket: új gyűjtéseket, új föltárásokat, esetleg földolgozást is.

A regionális tájszótárakat alaposan képzett kutatóknak kell elkészíteniök. Nem zárkozhatunk el azonban jól szerelt, lelkiismeretesen elkészített kisebb, nem teljességre törő gyűjtemények közlésétől sem. A kész regionális tájszótáraknak mindenképp elsőbbséget kellene biztosítani a kiadási tervek összeállításakor, hogy érdemes legyen elkészíteni valóban az ilyen munkát, s ne kelljen hosszú évekig várnia a megjelenésre senkinek.

Végül örömmel kell üdvözölnünk és a legnagyobb lelkesedéssel kell fogadnunk egy-egy teljes regionális szótárt, ha egyáltalában a közeljövő hozhat ilyen örömet a magyar nyelvjáráskutatásnak.

BALOGH LAJOS

A NYELVJÁRÁSI SZÓKINCSGYŰJTÉS RŐL

Hajdú Mihály bevezető előadásában részletesen beszélt arról, hogy a tájszógyűjtés milyen régi múltra tekint vissza. Valóban, már a múlt század elején, közepe táján nagy arányú gyűjtőmunka indult meg. Ismerve ezt a múltat, azt hiszem, joggal merül föl mindannyiunkban a kérdés, hogy vajon hol van az a nagy mennyiségű tájszóanyag, amely ez alatt a hosszú idő alatt összegyűlt. Nyilvánvaló, hogy jelentős részük megtalálható azokban a szótárakban, amelyeket Hajdú Mihály majdnem teljességgel felsorolt: a nagy szótári gyűjteményekben, regionális szótárakban, kisebb tájszótárakban, szójegyzékekben. Ez utóbbiak nyomtatásban közzétéve a kutatók rendelkezésére állanak, más részük viszont inkább adattári anyagként, kézirat formában használható egyes közgyűjteményekben.

Nagy mennyiségű anyag gyűlt össze tehát az elmúlt másfél évszázad során. Feltehetnénk azt a kérdést is, hogy vajon van-e még napjainkban mit gyűjteni, vannak-e még olyan tájszavak, amelyeket eddig nem jegyeztek fel a gyűjtők. Arról van szó, hogy van-e egyáltalán ma a tájszógyűjtésnek létjogosultsága.

Az hiszem, akik a nyelvjárásokat ismerik, egyértelműen igennel válaszolhatnak erre a kérdésre. Találunk még ma is olyan tájszavakat, amelyeket senki sem írt föl, senki sem jegyzett föl. Ezeknek a megmentése, följegyzése az utókor számára most is változatlanul fontos feladat. De az sem mindegy, hogy egy tájszó honnan, hány helyről van följegyezve. Ha több helyről adatolunk egy-egy tájszót, akkor az a meglétét jobban bizonyítja. A nyelvjárásokról is jobb képet kapunk, hogyha egy-egy tájszót több területen is ismertnek jeleznek a gyűjtemények. Ilyen szempontból tehát van létjogosultsága a tájszógyűjtésnek ma is.

Az említett kérdés azonban egy másik szempontból is föltehető, olyan szempontból, hogy napjainkban, amikor a nyelvjárások fokozatosan visz-

szaszorulnak, pusztulóban vannak, a gyors köznyelviesedés miatt vannak-e egyáltalán tájszavak. Kiss Jenő a Magyar Nyelvőr egyik számában írt arról a kérdésről, hogy a különféle tájszavak közül melyek pusztulnak rohamosabban, melyek tartják magukat jobban a nyelvjárást beszélők körében (Nyr. 103, 343–6.). Az ott kifejtett nézetekkel egyetértve én is úgy gondolom, hogy a különféle típusba tartozó tájszavak nem egyforma mértékben pusztulnak, halnak ki. Némelyek gyorsabb pusztulásra vannak ítélve, mások pedig szívósabban tartják magukat a nyelvjárásokban.

Nyilvánvaló, hogy leggyorsabb pusztulásnak a valódi tájszavak vannak kitéve, és ebben a típusban is inkább hagyományos paraszti gazdálkodás szókinccsanyaga merül gyorsan feledésbe. Tudjuk, hogy miért, azért mert megváltozott a termelési mód. Ma már csak az öregebbek, az idősebb generáció ismeri a szekér, az eke alkatrészeit, a szántás-vetés különféle mozzanatait, módjait és a hozzájuk kapcsolódó tájszóanyagot. Ez a szókinccsréteg tehát gyorsan pusztul.

Az alaki tájszavak közül is kiveszőben vannak azok, amelyek eléggé archaikusak. A *csallán* helyett a *csalán* terjed, az *í-ző* és egyéb hangtani eltérést mutató szavak is a kiegyenlítődés folyamatában vannak, a köznyelv felé közelítenek, mint ahogy azt Kiss Jenő is leírta.

Úgy gondolom, hogy talán a legszívósabban a jelentésbeli tájszavak tartják magukat a nyelvjárásainkban, mégpedig valószínűleg azért, mert a tájnyelven beszélők a jelentésbeli különbségeket nem veszik észre. Nem tudják pontosan, hogy egy szónak mi a köznyelvi jelentése. Azt érzik csak, hogy ez a szó a köznyelvben is megvan, hogy aztán ők a helyi nyelvjárásban a köznyelvtől eltérő jelentésben használják, ez már nem tűnik tájnyelvi-nek, nem törekednek az utóbbi jelentés elhagyására. Csak két nyugat-dunántúli példát említenék. Nemrég hallottam Bükön azt a mondatot, hogy *A szomszédék macskáját eljárta az autó.* Az *eljár* ige köznyelvi szó, nem érzik a helybeliek sem tájszónak. Viszont abban a jelentésben, hogy 'elgázol', ez az ige jelentésbeli tájszó. Él ma is ez a jelentése, és nem hiszem, hogy gyorsan kiveszne a bükiek nyelvhasználatából. A *futballozik* ige helyett is inkább azt a szót használják Bükön, hogy *rug, rugnak* a gyerekek az udvaron. Nem futballoznak, hanem *rugnak*. A *rüg* is köznyelvi szó, csak az itt használt jelentése tájnyelvi, tudniillik az, hogy 'futballozik'. Ez a két példa is igazolja, hogy a jelentésbeli tájszavak jobban megmaradnak.

Mit kell akkor hát gyűjteni, ha azt mondjuk, hogy a tájszógyűjtés még ma is időszerű? Meg kell próbálni azért továbbra is a hagyományos paraszti gazdálkodás szakszókinccsének a gyűjtését ott, ahol az elérhető. Szor-

galmazni kell ezt önkéntes gyűjtők körében is, mert azért még ezen a téren is van tennivaló.

Egy másik témakör, amelyikben – ázt hiszem – eredményesen folytatható a tájszógyűjtés, az a hangutánzó igék, hangulatfestő szavak témaköre. Eppen Szabó Gézának a szombathelyi szókészlet vizsgálati bizonyítják, hogy ebben a témakörben igen változatos szókinccsanyag gyűjthető össze még városi környezetben is. Persze sok az egyéni szóalkotás a hangutánzás területén, de azért mégis érdemes kérdezősködni, ilyen típusú szavakat gyűjteni nyelvjárási és regionális köznyelvi környezetben. Vagy például a színnevek is változatosak, érdekesek. Szintén Szabó Géza készített ilyen témájú kérdőívet, amelynek segítségével nagyon sok új adatot gyűjtöttek össze itt Szombathelyen.

A gyűjtéseket tehát ezután is ilyen tematikus formában érdemes végezni. Nem úgy, hogy gyűjtsünk általában tájszavakat, hanem pontosabban meg kellene határozunk azokat a témaköröket, amelyeken belül fontossági sorrendben szorgalmaznánk a tájszógyűjtést. A régebbi elképzelések is lényegében ilyenek voltak.

Most a szótárak kérdésre szeretnék még néhány szóval kitérni. Ha megnézzük az eddig megjelent szótárakat – csak két típusra gondolok, a regionális szótár és a regionális tájszótár típusára –, és ezeknek a területi megoszlására is figyelünk, akkor azt látjuk, hogy nem a legszerencsésebb az eddig megjelent szótárak területi szóródása. Inkább a nyelvjárásterület nyugati és déli, délkeleti részéről jelentek meg tájszótárak, regionális szótárak. Az északi rész, a palócföld, az Alföld és a Dunántúl középső része eléggé fehér folt, feltérképezetlen terület tájszótári szempontból.

Wichmann Csángó szótára, Csűry Bálint Szamosháti szótára, a Szegedi szótár, az Ormánsági szótár, a Szlavóniai szótár a déli és a keleti területeket képviselik. Imre Samu Felsőöri tájszótára, Kiss Jenő Mihály tájszótára a nyugati részek szóanyagát mutatja be. Most van megjelenőben szintén nyugati területről a Kiskanizsai tájszótár Markó Imre Lehet összeállításában. De ide kellene sorolnunk –, ha nem is szótár a címe – a Torjai szójegyzéket, amelyet egy önkéntes gyűjtő, Nemes Zoltánné munkája alapján Gálffy Mózes és Márton Gyula állított össze. Tulajdonképpen ez is szótár, annak ellenére, hogy a címe szerényen Torjai szójegyzék. Tegnap kaptam meg Penavin Olgától a Székely szójegyzéket, amely az aldunai székelyek tájszóanyagát tartalmazza. Azokét a székelyekét, akiket Belgrád mellé, Hertelendfalva, Székelykeve és Sándoregyháza községekbe telepítettek le az ismert történelmi okok következtében.

Úgy gondolom, hogy nagyon nagy szükség lenne például egy palóc

szótárra. Nagy területen élnek palócok, ennek ellenére tudomásom szerint nagyobb lexikális feldolgozás a palóc nyelvjárásokról vagy azok valamelyikéről nem jelent meg. Hadd mondjam el, hogy Kázmér Miklós a pozsonyi egyetem Bölcsészettudományi Kara megalakulásának 50. évfordulója alkalmából tartott egy beszámolót a csehszlovákiai magyar nyelvjáráskutatásról. Ebben az összegezésben megemlítette Sima Ferenc szótártervét, azt, hogy Sima Ferenc Nyitra vidékéről szeretne egy tájszótárt összeállítani (Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Bratislava 1974. 212.). Azt írta Kázmér Miklós, szó szerint idézem, hogy „ezt a művet a magyar nyelvjáráskutatók türelmetlenül várják.” Ha ez a szótár elkészül, akkor a nyugati palóc nyelvjárásról lesz egy szép szókincsgyűjtemény. Reméljük, hogy el is készül, én is azt mondom, mindannyan türelmetlenül várjuk. Ezen kívül persze azért a magyarországi palóc területekről is szükség lenne szókészleti feldolgozásra, tájszótárra.

Hajdú Mihály elmondta, hogy a tájszótárak – Imre Samu és Kiss Jenő is – nem a teljes szókincset tartalmazzák, hanem csak a tájszavakat. Persze azért fölmerül az a probléma is, hogy mi valójában a tájszó, mit tekintünk tájszónak. Erről a kérdéstről az utóbbi időben néhány gondolatot megfogalmaztunk (*Péntek János: Nelv- és Irodalomtudományi Közlemények XVI, 231–41; Balogh Lajos: NytudÉrt. 83, 70–4; Gálffy Mózes: Nyelvészeti tanulmányok, Bukarest, 1980. 35–50*). Nem könnyű a tájszó fogalmának meghatározása. Különösen az alaki tájszó kiterjedési köre válhat kérdésessé a szótárszerkesztő számára, hogy milyen széles sávra terjeszti ki az alaki tájszó fogalmát. Azt hiszem, bevált gyakorlat az, hogy csak azokat az alaki tájszavakat vesszük fel a szótárba, amelyek nem tendenciaszerű eltéréseket mutatnak, hanem inkább egyedi hangtani jelenségeket tükröznek. Olyanokat, amelyek alakjukban is eléggé különböznek a köznyelvi formáktól. Ezt a kérdést az eddigi szótárszerkesztők elég jól megoldották.

Befejezésül azt szeretném szorgalmazni én is, hogy készüljön minél több tájszótár, mint ahogy azt Hajdú Mihály is sürgette. Különösképpen azokon a területeken kellene ösztönözni tájszótárak kiadását, ahonnan még eddig semmi sem jelent meg, a fehér foltokon.

VÉGH JÓZSEF

A REGIONÁLIS TÁJSZÓTÁRAK, A SZÓKINCSGYŰJTÉS KÉRDÉSÉHEZ

A nyelvjárási monográfiák készítésével kapcsolatosan beszámoltam tudományos szakunk nagy eredményeiről, de ugyanakkor a gondokról és a feladatokról is. Hiszen a szombathelyi szimpozion célja az, hogy nyelvjárási gyűjtő és kutatómunkánkat előbbrevigyük.

Most rövidebben a szókincsgyűjtésről szólnék. Az 1941 óta megjelent magyar regionális nyelvjárási szótárakat másik hozzászólásomban felsoroltam. Milyen jó lenne, ha e szótárak száma növekedne! De mindnyájan tudjuk, hogy szinte megoldhatatlan feladat ma már egy olyan szótárt elkészíteni, mint a Szam. Sz. vagy az Ormánysági Sz.

Megjelent viszont Imre Samu és Kiss Jenő kitűnő tájszótára. Aki egy kicsit is belenéz e munkába, sok érdekes nyelvi kincset fedez fel. Nem szükséges e művek kiváló tulajdonságait méltatnom.

A tájszavak gyűjtése mindig fontos feladatunk lesz a jövőben is. De én is, és talán mások is sokszor leírták, hogy a tájszógyűjtés mindig egy másik munka mellékterméke lehet. Ez nem jelenti, hogy nem kell-e, nem lehet-e a tájszavak jelentésére rákérdezni, a már hallott tájszavak jelentését illusztráló példamondatokat gyűjteni. Kiss Jenő beszámol arról, hogy megjelent nagy nyelvjárási szótáraink nem köznyelvi anyagát próbálta szülőfalujában kérdezgetni. Tehát a véletlen szerencse és a passzív megfigyelés mellett az aktív, de természetesen közvetett kérdező eljárásra is lehetőség és szükség van.

Amikor Imre Samu és Kiss Jenő szótárait olvasom, mindig arra gondolok, hogy a jeles szerzők módszeresen törekedtek arra, hogy csak a tájszavakat tegyék közzé. Én úgy látom, hogy nem kellene ilyen merev korlátokat felállítani. A gyűjtő ne csak a tájszavait dolgozza fel, hanem a ren-

delkezésre álló más szavakat is. Úgy tudom, úgy emlékszem, hogy Markó Imre Kiskanizsai Szótára nemcsak a tájszavakat közli. Bereczki Gábor a készülő békési szótárában és Várkonyi Imre a somogyi büssüi szótárban ezt a megoldást választja. Én mindenképpen helyesnek tartom ezt az eljárást.

Az 1960-as évek elején a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincs című témát javasoltam. A gyűjtésekhez útmutatókat is készítettem. Az elsőt, a Szántás-vetés útmutatóját magam állítottam össze, az Aratás, A hordás-nyomtatás, cséplés anyagát egy-egy jeles néprajztudóssal együtt. — Az érdeklődés kezdetben nagy volt, később az érdeklődés lanyhult. A gyűjtés eredményeiről jó beszámolót írt Morvay Péter „Egy fontos atlaszmunka folytatásáért”. Honismeret, 1977. 2–3. szám, 70–3, egy térképpel.

Nyelvész kollégáim megítélése e gyűjtési témáról nem egyöntetű. Imre Samu különösen azt nem látja jól, hogyan lehetne az eddigi gyűjtések eredményeit értékesíteni. Én kétségtelenül archívumra gondoltam a külföldi, főleg a finn és az észti minták alapján. A Nyelvtudományi Intézet az archiválás feladatát nem vállalta. Így az anyag a Néprajzi Múzeumban van. E gyűjtési témáról, módosításáról lehetne vitatkozni. Én csak annyit kérnék most, hogy ne vessük ezt el teljesen. Sőt hasznos volna, ha további útmutató füzetek készülnének. Nekem igen sok levél van a birtokomban, amelyben a gyűjtők hálásan köszönik az Útmutató segítségét. A legfrissebb levelem Sebestyén Ádámtól, a bukovinai székely gyűjtőtől való.

De ha a gazdálkodás vizsgálata helyett más, jobb témát javasolnak kollégáim, azt is örömmel venném.

Hajdú Mihály a Csoportnyelvekről írt egy kis tanulmányt. A cím egy kicsit szokatlan, a tartalom nem új. Régebben is gyűjtöttünk népi háziipari munkákat. Kálmán Béla a bősárkányi gyékényfonásról írt, magam a békési kaskötésről, Vámosi Nándor a debreceni csizmadiákról írt. Azonban nem sok olyan kismesterség van, amelyiknek szókincsét, technológiáját érdemes gyűjteni. Milyen nehéz pl. a kovács mesterség gyűjtése, kutatása. Népi kismesterségünk több ágában érvényesült a német hatás. A sok idegenül csengő műszóval a kezdő gyűjtő nemigen tud mit kezdeni. A német nyelvben, főleg a német dialektológiában jártas kutató számára ezek érdekes feladatok volnának. A háziiparok és a népi kismesterségek listája sem nagy. A témát javasoló oktatónak ismernie kell a lehetőségeket, és a felmerülő problémák megoldásában tanácsot kell adnia.

A szókincsgyűjtésben az eddig vizsgált tárgykörökön kívül másokkal is kísérletezhetünk. A szombathelyiek — tájékoztatásom szerint — jó ered-

ménnyel vizsgálták a színelnevezéseket. De lehetne tanulmányozni a bennünket körülvevő kis táj, a szülőföld, lakóhely domborzati adottságait (még az Alföldön is). A földrajzi közneveket. A népi meteorológiát. Fontos feladat volna a műszavak jelentésének vagy jelentéseinek pontos megállapítása jó példamondatokkal. A félelem, rettegés, aggodás fogalomköre. A betegség, a gyógyítás szintén, és sok minden más lehet téma. Mindenesetre szótáraink segítségével gyűjtési tervet kell előre készíteni. A terv a gyűjtés folyamán módosulhat.

A szavakkal kapcsolatban a népi stílus vizsgálata is fontos feladatunk. A szókincsgyűjtés területén, a témák kiválasztásában bátran tanulhatunk az e téren sok sikerrel működő erdélyi kollégáinktól.

VÖRÖS OTTÓ

SZÓKÉSZLETI RÉGISÉGEK VIZSGÁLATÁNAK NÉHÁNY
LEHETŐSÉGE VAS MEGYE FÖLDRAJZI NEVEIBEN

Barabás Jenő Vas megye földrajzi nevei összegyűjtése alkalmából megrendezett ünnepi akadémiai ülésen a néprajzos szakember szemszögéből nézve állapította meg, hogy: „Feltehetően az élő anyagból ismert földrajzi nevek többsége egészen új eredetű, 100–200 éven belül keletkezett, de az is kétségtelen, hogy jelentős százalékuk a középkorra, sőt az Árpád-korra megy vissza. Így tehát igen különböző korok állapota tükröződik bennük.”

(B. J.: Földrajzi nevek a néprajzi kutatásban. Nyr. 95. 464.) Ugyanekkor elhangzott előadásában Hadrovics László a nevekben élő szókészlet változására utal, amikor annak indítékait keresve megállapítja: „A földrajzi nevek alakulását tulajdonképpen három tényező határozza meg. Az egyik az egész nyelvet érintő hangváltozások szakadatlan folyamata, a másik a nevek népetimológiás átformálása és harmadik a hivatalos névváltoztatás.”

(H. L.: A földrajzi nevek tudományos feldolgozása. Nyr. 95. 458.) A névtestben levő közzavakról pedig megállapítja, hogy azokat „... az etimológiai összefüggés a rokon származású szavakhoz fűzi, és így a változásokkal szemben szinte ellenállóbbakká teszi.” (Hadrovics L.: i.h.) Ezt a megállapítást teszi Végh József és több itt jelen levő szerző is, amikor a földrajzi nevek tudományos vizsgálatának lehetőségeit mérlegelik. Minthogy ezek tulajdonnévi mivoltuknál fogva szilárdabbak, állhatatosabbak a változásokkal szemben, a bennük élő közzavak életének (és halálának) vizsgálatára (ill. kimutatására) is alkalmasak.

Mivel pedig a helynevek használatának területisége a legpontosabban kimutatható, annak határai – ha vannak – élesen meghúzhatók.

Az Őrség földrajzi neveinek feldolgozása, majd Vas megye földrajzi nevei mutatója készítése és a földrajzi köznevek gyűjtése és szótározása

során volt alkalmam felfigyelni arra, hogy a névtár nyelvjárási szókézlleti vizsgálat lehetőségeit is tartalmazza.

1. A domborzati nevek köréből érdekes a *börc* 'hosszanti dombél, többnyire út vezet rajta' szó használatának köre. Ma csupán a Rábától délkeletre, a sárvári járás területén, Sótöny környékén élő név, de nevekben Felsőmarácon, sőt az őrségi Nagyrákoson (*Bali-börc*) is előfordul. Ez utóbbi helyeken már az idősebbek sem értették jelentését, de mindkét helyen dombtetőn végigvezető utat jelöl.

A helynevekben élő régiségnek kell vennünk *mál* 'déli domboldal' szavunkat is, minthogy a köznevek gyűjtése során már sehol sem tudták értelmezni, de a tulajdonnévi előfordulások kimutatják, hogy Kőszeg-hegyalján (Velemenben), Kemenesháton és Csörötnektől Nagymizdóig a Vasi-hegyháton élt, de a szűkebb Őrségből egyetlen adatunk sincs.

A *róna* 'sík terület' a nevekben is csupán a Rába-mente szentgotthárdi járási területén, és a vele kapcsolatos őrségi falvakban fordul elő, de élő közszóként mindössze Bajánsenyén találtuk meg, ott is csak öregektől hallottuk, többnyire *rónás* 'sík' melléknévi származékában.

2. A föld szántásának módját őrzik az *aládülő*, *alájáró*, *alá-följáró*, *fel-alájáró* szavak, amiket földművelési szakszónak is lehetett volna minősíteni, de közszóként egyetlen adatközlő sem tudta már értelmezni. Területisége mégis érdekes, mert csupán Kőszeg-hegyaljától a Göngyös mentén Szombathelyig és a vasvári járás két falujában (Mikosszéplak, Andrásfa) fordul elő.

Ugyancsak a gazdálkodáshoz kapcsolódik jelentésében több név, melyek régi művelésmódok, vagy régi növényzeti takaró emlékét őrzik. Kézfenekvő hivatkozni az *aszaló*, *aszalás*, *aszu*, *aszó* szavakra, melyek az ország területén szinte egyenletesen megtalálhatók, itt Vas megyében is több mint 30 név őrzi az aszalással történő erdőirtás emlékét. E fapusztításí módnak azonban két községből (Bögöt és Magyarnádalja) más szó is őrzi emlékét, a *sültharaszt*. Feltehetően arra utal, hogy itt tölgyfaerdő pusztult el. Felvethető, hogy nem tudatos erdőirtás, hanem tűzvész pusztításának emlékét őrzik e nevek. Ezt azért tartom kevésbé hihetőnek, mert a területen a leégett erdő helyét *égés*-nek, *égett*-nek mondják.

A tölgyerdő egykor a mainál elterjedtebb voltára utal, hogy a különböző tölgyfajták neve igen gyakori elem a dülőnevekben. Itt három szó előfordulásának bemutatása látszik tanulságosnak: *csepeles*, *haraszt* 'tölgyerdő', *csonka* 'előregedett, töredezett koronájú fákból álló tölgyes' —, mely szavakat a fenti jelentésben sehol sem tudták értelmezni. Sajátos, hogy a *csepeles* csak az Őrség területén fordul elő, és egy határos községben, Farkasfán, viszont a *haraszt* a megye területén elterjedt, de egyetlen őrségi adatot

sem rögzíthettünk. A *csonka*, *csonkás* szóra 20 adatunk van, de valamennyi arról a területről, ahonnan a *haraszt*-ot adatoltuk.

Hasonlóan régiségnek tekinthetjük *körtéles* szavunkat ebben az alakjában. A megyében legdélibb előfordulása Körmend, de tömegesen csak Sárvár és Jánosháza körzetében maradt fenn a nevekben.

3. A vízrajzi, illetve a vízgazdálkodással kapcsolatos nevek is több régi közszavunkat őrzik. Az *apasztó* : *árapasztó* a vízimalmokhoz kapcsolódó vízgazdálkodás teremtette szavak, területiségük viszont korlátozott, csupán Répcelak, Nagygereszds, Tompaládony és Sárvár névanyagában bukkanhatunk rá. Az *öszörű* 'karókkal, néha fonadékkal megerősített folyópart, gát' tíz Vas megyei helységben maradt fenn a tulajdonnevekben. Nyolc a sárvári járás területén van, egy-egy pedig a celldömölki és a vasvári járásban, de közvetlenül határosak az előzőkkel, és a Répce, Rába mentén terülnek el. A fenti jelentésben sajátos helyi szakszó lehetett, értelmező szótárunk sem számol vele.

Kihalt tájszónak kell tekintenünk két őrségi előfordulású szót, a *limbus*-t és a *zsibb* : *zsib*-ot 'mocsár, vizenyős mélyen fekvő terület' jelentésben. Az előbbi Szatta és Felsőmarác községből, az utóbbi Bajánsenyétől Farkasfáig húzható vonal mentén fordul elő.

4. A helynevekben meglelt némely kihalt közszavunk körültekintő vizsgálata a jelölt tájrész megismerése útján oda is elvezethet, hogy megfejtethetjük egy-egy tulajdonnevekben rejlő egykori köznévi jelentését, esetleg eredetét. A földrajzi nevek névmutatójának készítése során feltűnt, hogy az *ablánc* 18 névben szerepel önállóan vagy névelemként. Minthogy nem értettem a szót, személynévként is nehéz lett volna elképzelni, utána néztem, mely községekből valók az adatok. A 18 név 8 helységben fordul elő *ablánc* : *zablánc* alakban (Horvátzsidány, Cseprek, Kőszeg, Tömörd, Meszlen, Kőszegpaty, Acsád, Gór). Ezek részben nemzetiségi (horvát, német) lakosúak, vagy ilyen területek közelében vannak. Bár minden előfordulása magyar adatban van, feltételezhető jövevény eredete. Ezen az úton nem indulhattam el, hiszen idegen nyelvi dialektológiai ismeretre lett volna szükségem. Megnéztem hát, milyen területeket jelöl az adattárban. Kiderült, hogy eredetét tekintve vízrajzi név lehetett, mert 11 esetben patakot jelöl, 4 névben a *patak* utótag nélkül is. De az egyéb területeket jelölők között is van *Ablánkra dülő*, mely idézi a patak közelségét. Összegezve tehát az *ablánc* : *zablánc* vagy idegen eredetű vízrajzi név, melyet a magyar közösség is átvett, vagy olyan idegen közszó, melynek jelentését a magyar nyelvű közösség nem értette, ezért tulajdonnévként megtartotta. A *zablánc* változatot a magyar népetimológia termékének tekinthetjük.

A fenti példák csupán töredékét alkotják a Vas megyei adattárban rejlő kutatási lehetőségnek. Minthogy egyre több földrajzinévi adattár áll a tudomány rendelkezésére, a névtant is közlő ismerő nyelvjárás-kutató a szókészlet egy meghatározott területén kimutathatja akár annak területi tagolódását, a szókészlet nyelvjárási régiségek egykori elterjedésének határát.

BOKOR JÓZSEF

A BESZÉDSZÖVEGEN ALAPULÓ SZÓKÉSZLETTANI VIZSGÁLATOK KÉRDÉSÉHEZ

1. A szövegeken alapuló szókészletti vizsgálatoknak idehaza kevés előzménye és eredménye van, módszeres eljárásai sem alakulhattak ki igazán. Újabban viszont mind határozottabban vetődik fel a nyelvjárások és a regionális köznyelvek lexikológiai leírásának szükségessége. Az élőnyelvi vizsgálatok előtérbe kerülésétől és a nyelvészociológia megerősödésétől joggal várhatjuk el a szinkrón szempontú lexikológia fejlődését.

A szókészlet vizsgálatának egy lehetőségével magam is kísérleteztem. Az az igyekezetem, hogy együtt próbáljam meg vallatóra fogni a szókészlet egy csoportját, egy tárgykör, egy teljesebb fogalmi mező lexikális egységeit. Egy kísérlet erejéig a szövegvizsgálat mellett döntöttem. Célul a fizikai munka fogalomkörében használatos lexémák és frazémák leírását tűztem magam elé.

A gyűjtést Tanakajdon végeztem. Vizsgálatom alapjául kb. 60 percnyi szövegterjedelem szolgált. Korpuszomon öten osztoznak arányosan. Az idősebb korosztályból 3, a középsőből és a fiatalból 1–1 adatközlőt választottam, de a 3 különböző nemzedéket egyazon család 3 tagja képviseli. 3 nő és 2 férfi van köztük. Ketten nyugdíjasok, egy háztartásbeli, egy gépkocsivezető, egy tanító szakos főiskolai hallgató. A legidősebb 82, a legfiatalabb 19 éves.

Olyan szövegeket válogattam össze, amelyek a munkáról szólnak. A gondos szövegválogatás minden korpusz-vizsgálatban elengedhetetlen. A szövegek tematikai rokonsága a szókészletti kutatás számára fontosabb, mint bármely más célú vizsgálatban. Ezt akkor is ki kell emelni, ha tudjuk, hogy a tárgykörből való kiindulás nem szigorúan nyelvészeti megközelítés.

A vizsgálat eredményei és tanulságai szempontjából az elemzendő

lexémák és frazémák körét valahogy be kellett határolni. A kör lehetett volna szűkebb vagy tágabb. A túl szűk esetleg kevés tanulsággal szolgál, a túl tág viszont az áttekinthetőséget veszélyeztetheti. A szókészleti egységek kiválasztásában ezért én alapvetően szintaktikai szempontokat érvényesítettem, de asszociatív vagy morfológiai kapcsolatot is beleszólt néha a gyűjtésbe. Adataimat mondatkörnyezetükkel együtt céduláztam ki.

A jelen vizsgálat 323 szókészleti egység 491 előfordulásán alapszik. Igék és főnevek kerültek bele elsősorban a gyűjteménybe. Igék, amelyek a fizikai munka cselekvésfajtáira utalnak (*arat, megy, levág*). Főnevek, amelyek a cselekvőket jelentik (*paraszt, traktoros*), a cselekvés eredményét vagy irányát jelentik (*kéve, széna*), a cselekvés helyét jelentik (*mező, olajgyár*), a cselekvés módját, eszközét, célját jelentik (*kenyér, rafia, szekér*), magát az elvont vagy konkrétabb cselekvést nevezik meg (*küzdés, meló, takarítás*) stb.

2. A fizikai munka tárgykörében összegyűlt lexikológiai anyag még kis terjedelme ellenére is számos tanulságot hordoz mind módszertani, mind szakmai szempontból. Ezúttal csak két kérdés tapasztalatainak megfogalmazására szorítkozom. 1.) Hogyan alakul, milyen ismérveket mutat napjainkban egy-egy falusi beszélő szókincse? 2.) Mi jellemzi a vizsgált fogalomkörben a mai élőnyelvi szókészletet egy falusi településen? – Az egyéni szókincsek jellemzésére törekedve megvizsgáltam: a.) hány és milyen szerkezetű lexikális egységeket használtak beszédpartnereim, b.) milyen jelentésváltozatokat tükröz szóhasználatuk, c.) milyen rétegződést mutat egy-egy adatközlő élő, aktív szókincse? A falu mai szókészletének a vizsgált szövegekben szereplő egységeire nézve pedig azt kutattam: a.) melyek regionalitásai, b.) hogyan hatnak rá nyelvföldrajzi, nyelvészológiai és nyelvlélektani tényezők?

Az 5 adatközlő sorrendben 71, 31, 65, 103 és 53 vizsgálható szókészleti egységet használt. Érdekes szabályszerűséget mutatott a tő- és a képzett, illetve az igekötős és az összetett szavak felhasználása. Aki a legtöbb tőszót használta, az élt a legkevesebb képzetten, és fordítva. Aki viszont a legtöbb igekötős lexémát használta, az szorult az utolsó helyre az összetett szavak használatában, és fordítva.

Az egyes lexématípusok kisebb vagy nagyobb arányú használatában – adataim alapján – meghatározó tényezőnek látszik az előadásmód. Az 1. és a 3. sz. ak. (=adatközlő) szakszerűsége törekvő, a munkamozzanatokat is részletezőbb előadásmódja emelte a képzett és az igekötős szavak arányát (pl. *hasítás, nyesés, tisztogatás; beken, beköt, beleolt* az 1. sz. ak.-nél). A 2. és a 4. sz. ak. elbeszélőbb, közvetlenebb stílusa ellenben növelte a tőszavak

arányát (pl. *autó* 'tehergépkocsi', *áru* 'árucikk', *föld* 'földtulajdon' jelentésben a 4. sz. ak.-nél).

Az egyéni szókinccseket jellemezheti, mikor és milyen arányban jön elő a szövegben bizonyos szókészletű egységeknek más vagy több jelentése, mint a szótározott. Kimutattam, mekkora adatközlőnként azoknak a lexémáknak az aránya, A) amelyek két vagy több jelentésben ismétlődtek, B) amelyeknek parole-jelentése eltért az ÉKsz.-beli langue-jelentés(ek)től:

	A d a t k ö z l ő k				
	1.	2.	3.	4.	5.
„A” csoport	–	6,45	7,69	5,88	13,20
„B” csoport	14,08	19,95	18,46	7,84	15,09

A jelentésváltoztat - ahogy várni lehetett - a fogalomkör leggyakoribb lexémái hozták magukkal. Szófaji tekintetben messze az ige vezet (pl. *csinál*, *dolgozik*, *foglalkozik*, *megy*, *rendez*). Érdekes, hogy a 11-szer ismétlődő *dolgozik* a 4. sz. ak.-nél 6 jelentésárnyalatban használatos. – A szótározott jelentésnél szűkebb vagy tágabb jelentésben viszont többnyire a szakszói jellegű lexémák fordultak elő (főként az 1. és a 3. sz. ak.-nél). Az igék és a főnevek arányában itt nincs számottevő különbség.

Az egyéni szókinccs jellegzetes sajátága, milyen összetevőinek nyelvrétegbeli megoszlása. A szóanyagot 6 rétegbe soroltam. A besorolásban a szöveggörnyezeten kívül a konkrét jelentést és földrajzi, szociológiai tényezőket vettem figyelembe. Az egyéni szókinccsekben a különböző nyelvrétegek aránya az alábbi:

	A d a t k ö z l ő k				
	1.	2.	3.	4.	5.
Köz- és irodalmi	64,78	64,51	60,00	73,78	67,92
Régies, elavuló	9,85	9,67	1,53	2,91	–
Népi, táji	7,04	19,35	9,23	4,85	3,77
Szak-, csoportnyelvi	16,90	–	20,00	6,79	15,09
Új keletű	1,40	6,45	7,69	10,67	13,20
Hapax	–	–	1,53	0,97	–

A szakszók aránya az 1. sz. ak.-nél a kertészeti tevékenység bemutatásával függ össze. A népi, táji szavak magasabb aránya a 2. sz. ak.-nél alapvetően a népi jellegű és a jelentésbeli tájszók előfordulásának következménye. A 3.

sz. ak.-nél a hagyományos paraszti gazdálkodás és életforma szóanyaga emelte magasra a szakszók arányát. A 4. sz. ak. elsősorban saját gépkocsi-vezetői foglalkozásáról szólva sok olyan lexikális egységet használt, amelyek ma már köznyelvnek minősíthetők. Az 5. sz. ak. szókincsében az újabb keletű, illetve a szak- és csoportnyelvi szavak magas aránya összefügg életkorával és iskolázottságával.

Az egyéni szókincesek jól mutatták, hogy a beszélt nyelv a fizikai munka tárgykörében mintegy 67%-ban a köz- és irodalmi nyelv szókészletéből merítette anyagát. Ez az arány a magyar nyelvjárásokra nézve egészen természetes. A szövegtémák ismeretében az sem lehet véletlen, hogy a maradék 33%-ból éppen a szakszók foglalták le a legnagyobb arányt. Érdekes azonban, hogy amíg az első nemzedék esetében a szakszók mellett a népi, táji lexémák aránya volt a legnagyobb, addig a középső és a fiatal nemzedéket képviselő egy-egy adatközlőnél már a neologizmusoké. Egyértelmű tehát, hogy Tanakajd élőnyelvi szókészlete ma többé-kevésbé valóban rétegződik.

Az egyéni szókincesekből kiderült továbbá, hogy a táji, népi lexikális egységek aránya az első nemzedék mindkét női tagjánál magasabb, mint a legidősebb férfinál. Igaz, igen kicsi számban, de minden adatközlőnél előfordult egy-két tájszó. Mind a tájszavak ritka, mind a szakszavak gyakori használatának vannak lélektani okai is. A beszélők lélektana nagyon bonyolultan rajzolódhat ki. A legfeltűnőbb bizonyosságot a beszédzavarral magyarázható hapaxok szolgáltatják rá. Valamennyi női adatközlő többször ismételt, mint a férfiak. Ahogy várni lehetett, a legtöbb archaizmust a legidősebb adatközlő használta, a legtöbb neologizmust a legfiatalabb. Talán ennyi tény is mutatja, hogy Tanakajd vizsgált szókészleti egységeiben valóban tükröződnek bizonyos nyelvföldrajzi, nyelvészeti és nyelvlelektani tényezők egyaránt.

3. Az eddigi szerény tapasztalatok alapján szeretném még folytatni a tanakajdi élőnyelv szókészleti vizsgálatát. Egyrészt további gyűjtésekre, másrészt újabb fogalomkörök kialakítására és megközelítésére gondolok. Bizom benne, hogy sem nyelvjárási, sem regionális köznyelvi érdekből nem haszontalan egészen útkeresésem.

BENKŐ LORÁND

HOZZÁSZÓLÁS

Az egyik hozzászóló témafölvetése engem különösképpen megragadott, azért is, mert régi vesszőparipám, mondhatnám: rögeszmém ez, és örömmel hallottam, most viszont igen jó formában. Ez pedig Vörös Ottónak a föl-szólalása. Tudniillik ez az a terület, a földrajzi nevekben rejlő tájszavaknak a témaköre, amelyben a történeti tájszókutatás lehetőségei a legnagyobbak, sőt mondhatnám azt, hogy egyedül egzaktan megfoghatók. A történeti tájszógyűjtés is ugyanúgy feladata a nyelvjáráskutatásnak, mint a mai. Legföljebb nem annyira sürgős, hiszen a mai tájszavak elmúlhatnak és elmúlnak, de a feljegyzett iratokból bármikor a jövőben is ki lehet ezeket hámozni. Mégse volna jó, hogy ha ez a tájszógyűjtési típus kutatásunkból és látó-körünkől kikerülne. A határnevekben, amelyeket Vörös kollégánk említett, legalább egy-két, de sokszor több évszázadra visszamenően is nagyon pontosan kibontakoznak a helyhez kötött földrajzi nevek alapján a tájszói kötöttségek. A tájszóknak a területi elterjedése rendkívül egzaktan kirajzolható, talán sehol oly egzaktan, mint itt. De erre egyébként már régen is utaltak bizonyos munkálatok, tessék csak gondolni Hefty Gyula Andornak a térszíni formák nyelvjárási neveiről szóló munkájára. Neki azonban nem az volt a célja, hogy tájszókötöttségeket, területi kötöttségeket vetítsen föl, hanem elsősorban a különböző térszínformanevek összegyűjtésére szorítkozott. De már onnan kiderül egy csomó érdekes dolog a történeti tájszógyűjtésre visszavetíthetően.

Még érdekesebb terület volna, legalábbis nyelvtörténetileg én annak tartom, mert régebbi: a magyar víz- és településnevekben szereplő szavak területi kötöttségének a vizsgálata. Ezek tudniillik a középkor viszonyaira mutatnak, és hihetetlen nagy lehetőségeket rejtenek magukban. Alig használta ki a magyar nyelvjáráskutatás, a nyelvtörténeti kutatás vagy nyelvjáráskutatás ezt a lehetőséget. Talán csak Kázmér Miklósnak a jeles monográfiájára utalhatnék itt; lehet, hogy tévedek, és több is van ilyen, én most csak erre az egyre emlékszem.

Hadd szóljak hozzá az előadáshoz is, hiszen föltétlenül megérdemli gazdag problémafölvetésével. Amit mondani akarok, megegyezik azzal, amit Hajdú Mihály mondott, de hát nem árt bizonyos dolgokat ismételni. Nekem az a véleményem, hogy nincsen olyan tájszótártípus, amelyiknek a készítése ne volna föltétlenül szükséges. A szakszókincs viszonylag szűk körű gyűjtésétől egészen az országos tájszótárig mindegyikre szükség van. Itt mindenkinek a munkájára számítanunk kell, szaknyelvészekére is, önkéntes gyűjtőkére is, mindenkire. És hogy a feladat milyen nagy, és mennyi mindent kell még és lehet csinálni, az nemcsak ott vetődik föl, hogy vannak olyan területek, ahonnan még alig van gyűjtés, hanem arról az oldaláról is, hogy – meg vagyok róla győződve – ezer meg ezer, vagy tíz- meg tízezer olyan tájszó van, amelyet még soha senki föl nem jegyzett. Bármennyire gazdag is a mi tájszógyűjtő irodalmunk, még óriási mennyiségben vannak ilyen tájszavak. Ma is élnek ezek, és föl lehet őket kutatni, persze csak minél több tájszógyűjtéssel.

Nagyobb probléma a publikussá tevés ügye. Ezeket archívumba lehetne-e rendezni (ahogy ezt Végh tanár úr írásban kifejtette), vagy valamilyen olcsóbb, modernebb lehetőséggel publikálni, ez pénzkérdés is természetesen. Az azonban elsőrendű feladat, hogy valahogy publikussá kellene tenni őket. Tudniillik azzal, hogy gyűjtik a tájszavakat, és azok valamilyen intézetben vagy bárhol elfekszenek, sohasem fognak vagy csak hosszabb idő múlva tudnak bekerülni a tudomány vérkeringésébe, akkor, hogy ha az Új Magyar Tájszótár után egy még újabb Új Magyar Tájszótár készül valamikor, nem elégedhetünk meg. Erre nem várhatunk, hanem – úgy érzem – ezt a folytonosan gyűlő anyagot publikussá kellene tenni hamarabb is a szókincsfeldolgozó nyelvtudományi részleg, a szókincstan számára. Nyomtatott kiadásra azonban nem nagyon számíthatunk, legfeljebb hogyha olyan regionális szótár készül, amelyik teljes szótár. Mert hiszen a kiadási lehetőségek most és a következő években olyanok lesznek (általában nyelvtudományi szinten is), hogy ezeket a kisebb gyűjteményeket nyomdailag előállítani sajnos már nemigen lehet. Ez azonban nem mond ellent a publikussá tevés tételének, hiszen említettem, számos más lehetőség is van.

A kiadásról jut eszembe a következő téma. Szó esett a példamondatoknak a gondjáról. Tudom, hogy többen azt óhajtánák, s magam is szívesen csatlakoznék hozzájuk, hogy legyenek – a hagyomány miatt is – a tájszótárakban vagy akármilyen típusú szótárakban a megadott szó mellett példamondatok. De nemcsak kizárólag gyakorlati okokból, hanem egy kicsit elvi okokból is, mégis inkább ellene szólnék a példamondatok szerepeltetésének. Nem tartom véletlennek azt, hogy amikor Imre Samu megcsinálta

a tájszótárát, rájött arra, hogy a példamondatokat el lehet hagyni. Nem csodálkozom azon, hogy Kiss Jenő is a végén erre jött rá. Azokat el lehet hagyni, mert hogyha valaki akármilyen típusú tájszótárban megadja a pontos nyelvjárási hangalakot, megad néhány olyan fontos paradigmikus alakot, amely elkerülhetetlenül ott kell, hogy szerepeljen, megadja a jelentést, illetőleg a jelentéseket pontosan, megadja a szónak a szociális értékét és stílári értékét, akkor ezekhez a példamondat már túlságosan sokat nem adhat. Különösen azért mondom ezt, mert még a legszebb és legjobb tájszótárak is azt mutatják, hogy ezek a példamondatok eléggé típusmondatok, sokszor kínjukban születtek, és a jól megadott jelentéshez képest különös pluszt nem jelentenek. Nem a példamondatok, pláne nem a szövegszerűség ellen szólok, de elvi okokból sem tartom föltétlenül szükségesnek a példamondatoknak azt a kicsit sablonossá váló típusát, ami kialakult. Gyakorlati okokból: kiadási okokból pedig egyenesen veszedelmesnek tartom a felvételüket, mert minél több példamondat fog szerepelni egy ilyen gyűjteményben, annál kevésbé tud majd megjelenni. Ez biztos, hogy így van!

Végezetül még egy rövid megjegyzés. Egy kicsit szíven ütött az, amit Hajdú Mihály mondott, tudniillik, hogy a különböző típusú, részben szógyűjtésekről, részben másféle típusú és színű füzetekről a magyar nyelvtudományban egyetlen egy ismertetés sem jelent meg. Azért ütött szíven, mert az szokta az embert ilyen módon érinteni, amiben súlyos igazság van. És ebben mindenképpen igazság van! A Magyar Nyelvjárások két szerkesztőjén kívül – azt hiszem – én vagyok az itt, aki nyelvészeti folyóirat szerkesztője is. Meg Szathmári tanár úr az Annaleseknek a szerkesztője. Mi is felelősek vagyunk azért, hogy ezekről a füzetekről semmiféle visszhang nem jelent meg Magyarországon, holott már a szomszéd országokban is megemlékeztek róluk. A felelősségnek, a büntudatnak a kérdését azért bizonyos mértékben mégis visszadobnám Hajdú Mihálynak. Nemcsak a folyóiratszerkesztő tehet arról, ha ismertetés nem készül, hanem az érintett fél is egy kicsit jobban ügyeskedhetne. Én ugyan a Magyar Nyelvnél általában el szoktam zárni mindenféle olyan ügyeskedést, hogy a szerző maga válassza ki azt, hogy ki fog ismertetni, meg hogy járkáljon, hogy ismertetése megjelenjen; de azért egy bizonyos miliőben élünk, és nyugodtan kimondhatom, hogy sajnos az ügyeskedés miliőjében élünk, és ha mindenki ügyeskedik, akkor a sok ügyeskedő között az ügyetlen a saját kárát látja. Tehát, ha Hajdú Mihály figyelmeztetett volna bennünket, akár Szathmári Istvánt, akár engem, akár Kálmán Bélát vagy Sebestyén Árpádot, akár más szerkesztőt, csak úgy finoman (nem úgy, hogy megmondja, ezt most ismertetni kell, ki legyen az ismertető stb.), ha célozgatott volna rá,

akkor – biztos vagyok benne – már ismertetés jelent volna meg ezekről a munkákról. Tudniillik megérdemlik azt, hogy valahogy visszhangot találjanak. Ebben tehát egyetértek Hajdú Mihállyal, megvan a büntudatom is, de neki is legyen meg.

KÁLMÁN BÉLA

HOZZÁSZÓLÁS A NYELVJÁRÁSI SZÓKINCS GYŰJTÉSÉHEZ

Vannak, sajnos, ún. „publikációs temetők”. Ide tartoznak az emlékkönyvek, különösen, ha a bennük foglalt cikkek különféle tudományágakból valók, ide tartoznak a kongresszusokon, konferenciákon tartott előadások is, amelyek többsége az elhangzás után legalább 4–5. évvel később jelenik meg. Így történhetett meg, hogy sokan nem vettek tudomást arról a kis tanulmányomról, amely azt próbálta bemutatni az első megyei helynévmonográfia (Zala megye földrajzi nevei, Zalaegerszeg, 1964) után, hogyan lehet történeti és jelenkori izoglosszákat kapni szóföldrajzi jelenségekről a helynevek alapján. Az előadás a debreceni nemzetközi nyelvészkongresszuson hangzott el 1966. augusztusában és már 1967-ben meg is jelent a NyÉ. 58. számaként Imre Samu és Szathmári István szerkesztésében „A magyar nyelv története és rendszere” címen (344–350). E tanulmányomban Ortvy, Györffy és Mikešy alapján megpróbáltam megrajzolni a folyónevek második eleme alapján az Árpádok korabeli víznevek elterjedését. Ebből kiderül, hogy a *-patak* utótagú elnevezések csak a hegyvidékeken fordulnak elő, a lassúbb folyású alföldi vizek neve *ér*. A következő folyóvizet jelentő vízrajzi közneveket berajzoltam a térképekbe, hogy hol fordulnak elő, és milyen nyelvtörténeti izoglosszákat adnak: *patak, ér, fok, örém, séd, víz, sár, jó, csermely, aszó, ág, ügy, árok, ásvány, völgy*.

A Zala megye alapján pedig a 349. lapon bemutatom a szétszórtan nagy számban előforduló *patak* mellett az izoglosszákat mutató *víz, foló, folás, sánc, ér, árok, ásás, gát* vízrajzi köznevek elterjedését.

Ugyanígy megemlékeztem a Pelle Béláné kiadásában megjelent Egri járás (MNyTK. 125. sz.) ismertetésében (MNyj. XVIII, 163–168) arról, hogy számos nyelvi izoglossza (hangtani és szóföldrajzi) is kirajzolódik a helynevek alapján, pl. az *a-zás, é-zés* és az *aszó* elterjedése.

A vármegyei és járási helynévgyűjtemények egyben kitűnő tájatlaszok

bizonyos hangtani jelenségekre és földrajzi köznevekre. Így a MNyA-ban is jó izoglasszát adó *eper-szeder* stb. elnevezés is tükröződik. A selyemhernyó tenyésztését pártoló és föllendítő időkben (1880 körül) számos faluban telepítettek ebből a célból a falvakban ligeteket, erdőcskéket, amelyek neve a helyi szóhasználat szerint *Epreskert*, *Szedreskert* stb. A *pióca* ~ *nadály* térképe a MNyA. előtt is megjelent már Nyelvjárásaink című egyetemi tankönyvben (143). A ma főleg a Tisza vidékén és szigetként a Mátrában előforduló ismeretlen eredetű *nadály* ~ *nada* szóra már a 13. század elejéről találunk vízneveket, de a *Nadalas*, *Nadalhou* olyan helyeken is előfordult, ahol köznévként ma csak a 16. századtól kimutatható szláv eredetű *pióka* ~ *pióca* található. Érdekes, hogy az ugyancsak régebbi *vérszipó* ~ *vérszopó* csak Erdélyben, a tolnai székely településeken és Felsőőr vidéken járatos.

Rendszeres helynévgyűjtésben jól kirajzolódhatnak a földrajzi köznevek és a földrajzi nevekben előforduló állat- és növénynevek.

Érdemes folytatni a nyelvjárási szövegtani megfigyeléseket is, mert a szövegtan fontos és kevésbé kidolgozott nyelvészeti ág. Már régen rájöttünk tapasztalatból is, hogy a mondat csak akkor értelmes önmagában, ha valami általános igazságot fejez ki, mint a közmondások vagy szállóigék (ezért is lettek szállóigék) vagy valamely mese, történet, írásmű vagy egy fejezet, de legalább egy bekezdés első mondata. Egyébként szövegösszefüggés nélkül értelmetlen. A legnagyobb értelmes nyelvi egység tehát nem a mondat, hanem a szöveg, amely természetesen állhat egyetlen mondatból is, mint ahogy egy mondat egyetlen szóból és egy szó egyetlen fonémából is.

Mivel az ÚMTsz. gyűjtése 1960-ig terjed, máris gondolni lehetne az elmúlt 20 év egybegyűlt tájszóanyaga alapján, hogy az eddig megjelent első kötethez pótfüzetet szerkesszünk.

ÖRDÖG FERENC

HOZZÁSZÓLÁS

Meglehetősen nekibúsultunk a regionális, illetőleg a tájszótárak hiánya miatt, ami kétségtelenül jogos és indokolt, én azonban most azért kértem szót, hogy magyarázatot adjak e jelenség mögött levő okok egy részéről.

Nem csak Sebestyén Árpád számolhat be elvetélt tájatlászról, többen is beszámolhatnánk elvetélt tájszótárról, illetőleg regionális szótárról. Ennek a legfőbb oka az, hogy a szógyűjtés lendületét megtörte a földrajzi nevek gyűjtése. Nagyjából ugyanazok voltak a tájszavak gyűjtői, mint akik összegyűjtötték, illetőleg összegyűjtették a földrajzi neveket. A témaváltás nem kapkodásból, nem elkedvetlenedésből eredt, hanem abból az egyszerű és kézenfekvő okból, hogy a helynévgyűjtésre a megyék jelentős összegeket áldoztak, és súlyos hiba, sőt felelőtlenség lett volna ezt a soha nem tapasztalt anyagi támogatást nem elfogadni, illetőleg ezzel nem élni. A torzóban maradt szótárak helyett eddig körülbelül 1 millió földrajzi nevet kapott a tudomány.

Mi most a teendő? Aki fölszabadult a helynévgyűjtés teendőinek terhe és gondja alól, folytassa megkezdett szótárának anyaggyűjtési és szerkesztési munkáját; tehát Várkonyi Imre fejezze be a büssüi tájszótárt, Sima Ferenc a Nyitra vidékét, Szabó József a nagykonyit, én meg a gyulajit, bár erre nekem egyelőre semmi reményem sincs, hisz lekötnek – és úgy tűnik, még sokáig lekötnek – a földrajzi nevek.

KÁLMÁN BÉLA

HOZZÁSZÓLÁS

Ördög Ferenc joggal említette meg, hogy számos „elvetélt tájatlász és tájszótár” volt és van folyamatban, de a névtan kutatói és a nyelvjárási gyűjtők majdnem azonosak. Mivel a megyei és a járási földrajzi név gyűjtésekhez a megyék adtak jelentékeny támogatást, így elsorvadtak az említett munkálatok.

Valóban így van, de így volt már a nyelvatlász-gyűjtés idején is az ötvenes években és a hatvanas évek elején. A Nyelvatlász készült szépen, de mivel a tapasztalt dialektológusok minden erejüket a gyűjtésre fordították, a nyelvjáráskutatás más területei műveletlenül maradtak.

Ha tehát borúlátóan ítélem meg a helyzetet, azt mondhatom, hogy a MNyA és a megyei-járási helynévgyűjtés elszívta az erőt a többi nyelvjárási munkától, így sajnos, azok csak tengődnek, pedig nagyon sok volna a tennivaló.

Ha viszont derülátóan nyilatkozom, azt mondhatnám, hogy noha kevesen vagyunk dialektológusok, mégis sikerült két hatalmas kollektív terepmunkában nagyot alkotnunk, olyanokat, amelyek nemzetközi elismerést vívtak ki: A Magyar Nyelvjárások Atlaszát és a Zala, Somogy, Vas, Tolna, Baranya megyei és néhány más megyéből járási helynévgyűjtések sorát. Minden más megyében is folyik ilyen irányú munka, sőt még Jugoszláviában is az újvidéki egyetem magyar tanszékének gondozásában.

A REGIONÁLIS NYELVATLASZOK PROBLÉMÁI

DEME LÁSZLÓ

BEVEZETŐ GONDOLATOK A REGIONÁLIS ATLASZOK VITÁJÁHOZ

Bevezetőmet rövidnek szánom, s inkább majd a hozzászólások és a vita után kérek még egyszer szót. Ezzel szeretném elérni, hogy ne arról beszéljek hosszabban, ami engem érdekel, hanem arról, ami a jelenlevőket – a továbbiakból kiderülendően.

Azzal kezdem: 1941-ben, vagyis épp negyven éve ült össze az az Első magyar néprnyelvkutató értekezlet, amely – sok más feladat között – a magyar nyelvátasz előkészítését majd elkészítését is célul tűzte ki. Föltétlenül történelmi érdeme ez a hajdani résztvevőknek. Történelmi érdekessége viszont ennek az első dialektológiai értekezletnek, hogy valójában egyetlen résztvevője sem volt dialektológus. Csűry Bálint, az egyetlen nyelvjárásgyűjtő iskola megteremtője, akkor már nem élt; Pais Dezső, Laziczius Gyula, Ligeti Lajos, sőt Bárczi Géza is (akkor még) inkább csak fontosnak tartotta, mintsem művelte a dialektológiát. Valójában a Kolozsvárról vendégként hosszabb ideig Budapesten tartózkodó Szabó T. Attilaé volt hát az érdem, hogy a dialektológusoknak (ez értekezlet határozatát előkészítve majd erősítve) akkor indult első nemzedékét kinevelte; s az említetteké – köztük nem kis mértékben Pais Dezsőé –, hogy ennek a stúdiumnak a megindítására lehetőséget teremtettek.

Aki ma olvassa ennek az értekezletnek a határozatait, aligha érzi mögöttük az intézményes és intézményi bázisnak szinte teljes hiányát. A határozatokban emlegetett és kötelezettségeket vállaló „intézetek” általában egy-két (nem is mindig főhivatású) egyetemi oktatóból álltak; anyagi bázisukat pedig az innen-onnan személyi kapcsolatok alapján összekunyorált alkalmi segélyek jelentették. Népiesen szólva azt mondhatnánk: az Első magyar néprnyelvkutató értekezlet valójában „ütötte a kutyát bot nélkül”, azaz dialektológiai terveket vázolt fel dialektológusok, intézmények és anyagiak nélkül.

Mindezt nem az akkor történtek lebecsülésére mondom, ellenkezőleg: az azóta történtek nagybecsülésével. Mert mégis ez a konferencia volt az, amely – egyebek közt – az atlaszmunkálatok első hullámát elindította. A később (sajnos elég rossz technikai kivitelben) megjelent „Mutatvány a magyar nyelvátlasz próbagyűjtéseiből” (1947) valójában kétfelé mutat egyszerre: törekvéseiben a „nagyatlasz”, anyagában viszont a regionális atlaszok felé, hiszen kis területek kis anyagait tartalmazza, mindenütt a kérdéses terület természetének megfelelő válogatásban.

Ezt a kezdeményezést hamarosan követte – de kiadványként meg is előzte – a kolozsvári magyar nyelvészeknek az a tiszteletre méltó vállalkozása, amelynek első fecskéje a Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképé”-ből (1944), egyik későbbi terméke Vöő Istvántól Hétfalu nyelvjárás atlasza (1971); s kéziratban – a romániai magyar nyelvjárásokat egészükben felölelő nagyatlasz mellett – még egy egész sor (sajnos: publikálatlan) tájatlasz. Több kisebb terület regionális atlasza is megjelent az elmúlt másfél évtizedben, Penávin Olga lankadatlan tevékenységének eredményeként, a jugoszláviai magyar nyelvjárásokról is: A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlasza (1969), a jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlasza (1966), s Matijevics Lajossal közösen: A jugoszláviai székelytelepek nyelvátlasza (1978).

Tervekben itthon sem volt hiány, bár a nagyatlasz munkálatai eléggé lekötötték az erőket. (Felsorolásuk, ha nem teljességre törekedve is, megtalálható Balogh Lajos–Király Lajos említendő könyvének 8. lapján.) A megjelenésig azonban nem sokuk jutott. Korai mintadarab Végh Józsefé: az Őrségi és hetési nyelvátlasz (1959); elég nagy kutatóponthálózatú, de egyetlen tárgykorre szorító „célatlasz” Balogh Lajos és Király Lajos közös munkája: Az állathangutánzó igék, hívogatók és terelők somogyi atlasza (1976). Az egynyelvűségen belüli diglossziát és a kétynyelvűséget is tükröző, megjelenésre kész munka Rónai Béláé, a Somogy megyei Zselicség és vidéke atlasza; s biztatóan előrehaladtak a munkálatai a legújabbnak, Király Lajos önálló somogyi atlaszának.

Itt is meg lehetne kérdezni: mi lett a többi tervvel? – Nos, mindannyian láthatjuk, hogy sem Szathmári István, sem Sebestyén Árpád, sem egyéb korábbi atlasztervezők, nem a babéraikon ültek, hanem a nyelvtudomány olyan egyéb ágait művelték, jó haszonnal, amelyeket beosztásuk közvetlen feladatukká tett. – Az persze, hogy helyettesük – vagy a dialektológiára szűkítve: utóduk – nem született, némileg rajtuk is múltott s mindannyiunkon, akiket a körülmények a kutatásnak más területére szólítottak. De nem kisebb mértékben a körülményeken is. Az utóbbi évtizedek korszelleme valahogy kevésbé kedvezett – és kedvez ma is – a hely-

színi gyűjtésnek, az adatfeltáró, leletmentő munkának; például minősítési rendszerünk penzumtárába a regionális atlasz (hacsak nagy elvi kitekintéssel körül nem álcázza magát) éppúgy nem fér bele, mint a becsületes monográfia vagy a gondosan összeállított regionális szótár sem.

Pedig a regionális atlasz készítése távolról sem „csak” anyaggyűjtés és anyagközlés. Persze az is; s ez nem hátránya, hanem előnye. A jó atlasz – mint a jó monográfia és a jó szótár is – forrásértékű kiadvány, s az előre haladó időben, a legváltozóbb nézetekkel is dacolva, mindig az is marad. Vessük össze gondolatban a századforduló nagy elméleti tanulmányainak mulandóságát a velük egykorú nagy forráskiadványok marandóságával, s mindjárt érezzük ennek a tételnek az igazságát! Az anyaggyűjtés, anyagfeltárás, anyagközzétevés még arról a forrásvidékről is maradandó érték, amely azért megmarad, amelyhez vissza-vissza lehet térni (pl. a nyelvemlékéké). S még inkább maradandó érték az olyan élő – ma még élő! – nyelvjárási anyagnak a rögzítése, amelyik hamarosan elvész a beszélőivel együtt.

A kívülálló persze úgy gondolja: vannak már korszerű hangrögzítő eszközeink, s a magnetofon gombját akárki meg tudja nyomni. De a magnetofon épp az atlaszgyűjtésben kevésbé használható, inkább csak kiegészítő eszköz. S maga a helyszíni gyűjtés is csak az egyik fázisa a munkának. Előtte ki kell választani a regionális vizsgálatra alkalmas-érdemleges területet, s már ez maga alapos dialektológiai ismereteket, előzetes tájékozottságot és továbbtájékozódást kíván. Azután össze kell állítani a kérdőívet, mégpedig úgy, hogy domináljanak ugyan benne az adott területre jellemző jelenségek, adatai, de az anyag egybevethető legyen más területekével is; némi szójátékkal: hogy az „intern dialektális” és az „interdialektális” szempontoknak egyaránt megfeleljen. Ehhez viszont ismerni kell a magyar nyelvjárási jellemző jelenségeit általában, és a vizsgálandó területét különösen.

Ez után lehet – először a próbagyűjtés célzatával – a tulajdonképpeni helyszíni munkát megkezdeni. Jól megszövegezett kérdésekkel és sok tapasztalattal előcsalogatni az adatközlő ajkáról azt, amit természetes beszédhelyzetben minden nap használ ugyan, de amit a számára szokatlan helyzet – érthetően – belefagyaszt, minthogy a hagyományos nyelvjárási alak mellett a köznyelvit nemcsak ismeri, hanem – kívülállóval szemben – reflexszerűen használja is. Azaz szinte előre tudni kell, hogy a válaszai közül mi fogadható el hitetlesen nyelvjárásinak, s mi nem; de mégsem „fejére olvasva” a valódit, hanem kihozva belőle. Aztán mindezt éles füllel felfogni, és minél pontosabban lejegyezni.

A helyszínen gyűjtött anyag munkatérképre írása sem valamiféle

gépies munka, amihez elég ismerni a kis- és nagybetűket. Ahogy gyűlnek az adatok, telnek a lapok, egyre nehezebb feladat az értékelés, egybevetés, az ellenőrzésre való előkészítés. Megváltoztatni persze semmit sem szabad, de figyelni, gyűjteni kell a környezetükbe nem illőket a helyszíni újrakérdezéshez. S mikor – az első gyűjtéshez szükségesnél is nagyobb körültekintéssel és tapintattal – azon is túl vagyunk, még meg kell szerkeszteni az egyes térképlapokat, s belőlük a művet. . .

A kívülálló azt is kérdezheti: mire valók a regionális atlaszok, ha „nagy-atlaszunk” már van. Nos, a különbség olyasféle, mint a csoportkép meg a fotoportré között. Az önálló fej- vagy mellképen a vonások mindig élesebbek. S itt ismét csak a fotografus szakmai tudásán áll minden. A nagyatlasz, A magyar nyelvjárások atlasza, támpontokat ad; de az egyes kutatópontokról – s az általuk képviselt, egyenként kb. tízszer annyi községről – nem többet madártávlati képnél. S természetesen ez a kép a dolog természeténél fogva eléggé statikus, állapotszerű, mégpedig – feladatának megfelelően – a hagyományos nyelvjárási állapotot mutatja. A regionális atlasz, a maga teljes sűrűségű hálózatával, területileg is jobban mutatja az átmeneteket; de – a maga sajátos feladata értelmében – hívebben tükrözi azt a mozgást is, ami a jelenlegi nyelvállapoton belül végbemegy. Azaz a nagyatlasznál térben is, időben is dinamikusabb képet hivatott adni.

Sajnálom, hogy Rónai Bélát más kötelezettsége távol tartja erről az értekezletünkről. Ő jobban tudná részletezni: hogyan táruul fel a jól választott területen egy jól összeállított kérdőív alapján a földrajzi és a történeti dinamizmus egyszerre. Így helyette kell elmondanom, röviden és elnagyolva: igen jól elmélyíti a földrajzi képet az, hogy nemcsak a célba vett tájegységet – a Zselicséget – vizsgálta meg, hanem felvett közvetlenül vele szomszédos („belső”) és tőle távolabb eső („külső”) ellenőrző pontokat is: s hogy – a történeti mozgás felderítésére – túlment azon, amit a nagyatlasz tud érzékeltetni („a falu nyelvjárási képe”), a dinamikusabb realitás felderítésének irányába („a falu nyelvi képe”).

Talán sikerült némilegrávilágítanom: mennyire távol áll egy regionális atlasz előkészítése, majd elkészítése a magnetofon indítógombjának egyszerű nyomogatásától! Pedig nem szoltam még az utazási, étkezési, megszállási és egyéb mizériákról; a gazdasági szervek akadékoskodásáról a „kiszállás” rovaton való formális és mechanikus takarékoskodás címén. Sem arról, ami akkor vár a szerzőre, amikor nagy erőfeszítéssel és önmegtagadással elkészült munkájára kiadási lehetőséget próbál azután találni. Vagy amikor hivatalos elismerésért kopogtat valahol, nagyon is áldozatos, csak elég kevéssé becsült munkájának eredményével. . .

És mégis: csinálni kell. A lappangó nyelvemlékeket, mint a föld alá

rejtőzött romokat is, ötven vagy száz év múlva is feltárhatjuk, azok megvárnak bennünket. A hagyományos nyelvjárások azonban nem. Azok csak az ajkakon, csak az agyokban élnek; s amit nem rögzítünk belőlük kellő időben, azt hordozóikkal együtt átadtuk az enyészetnek.

Ennyit bevezetőül, általánosságban. S most a hozzászólásokban térjünk a konkrétumokra, a részletekre.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

EGY ELVETÉLT TÁJATLASZ TANULSÁGAIBÓL

Deme László kitűnő előadása annyi mindent elmondott előlem, hogy úgy érzem: „a nagy fejedelem” után magam már legfeljebb csak „a nap árnyéka” lehetek, amikor most néhány saját tapasztalatomról szót ejtek.

Egy átkötő mondatral kapcsolódnék ahhoz, amit Deme László a nyelvjáráskutatás felszabadulás előtti helyzetéről mondott. Bárczi Géza egykori tanszékén dolgozva később módom nyílt az irattárba betekinteni. Megrázó élmény volt, amikor a régi iratok között Bárczi akadémikusnak különböző polgármesterekhez, főszolgabírákhoz és hasonló tótumfaktumokhoz intézett kérvényeit olvashattam arról, hogy „méltóztassék, szíveskedjék ilyen vagy olyan összeget a népnyelvkutatás nemes ügyéhez felajánlani, munkánkat kegyesen támogatni” és hasonló. Bizony, nincs semmi visszasírnivaló azon a külső helyzeten, amelyben az ilyen munkát annak idején végezték. Sajnos azonban, mai helyzetünk sem irigyléreméltó a regionális atlaszok tekintetében, ahogyan Deme László is utalt rá.

Idestova 20. éve annak, hogy hírt adtam egy általam elképzelt tájnyelvi atlaszról (Egy tájnyelvi atlasz tervéről: MNyj. 8:83–91). A „Tisza–Szamos közti nyelvjárási atlasz”-nak körülbelül azt a területet kellett volna megkutatnia, amely a Vásárosneménytől keleti és déli irányokba húzott egyenesekkel az országhatárig kimetszhető. A vidék szülőföldem, akkor már egy évtizede figyeltem nyelvjárást, féltucat kisebb-nagyobb közleményem is megjelent róla; úgy éreztem, elég biztonsággal ismerem a terület nyelvjárást. Csűrny nyomdokain indultam, Bárczi tanítványának vallottam magam, szülőföldem iránti kötelességemnek éreztem a vidék egészének ilyenféle nyelvjárási szemrevételezését.

Előtanulmányaim során – amelyhez szerintem is hozzátartozik a vidék egész nyelvjárási szakirodalmának megismerése, hogy lássuk, kik mit vettek észre, mit láttak eltérően, mire nem figyeltek fel – arról kellett meggyőződnöm, hogy erről a területről nem lehet egy „klasszikus” formájú, tehát a

területet mintegy *körülölelő* nyelvatlaszt készíteni. A vidék legfontosabb nyelvjárási jelenségei ugyanis mind túlnyúlnak az államhatárokon, ráadásul három állam területén folytatódnak: Szlovákia, Szovjetunió és Románia magyarlakta részeire terjednek át. Ha tehát etnológiai egységet és tájnyelvi területet akartam volna körülölelni, egyrészt három államban kellett volna folytatni a kutatóponthálózatot, ami önmagában is nehéz lett volna, másrészt pedig a községek száma több százra emelkedett volna.

Én tehát egy másik elgondolást vázoltam fel magamnak: lemondva a konvergáló izoglosszákról, a divergálókat akartam megragadni: nyelvjárási határterületet ábrázolva, hiperbolaszerűen szétágazó izoglossza-kötegeket képzeltem el, amelyek legalább nagyjából elválasztják egymástól a szamosháti, a tiszaháti és ugocsi nyelvjárásokat. Felhatalmazott erre az is, hogy Csűry Bálintnak magának is van egy kitűnő tanulmánya erről a problémáról, amelyet térképpel is szemléltet: „A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátosságai” (MNy. XXV. 11–6). Ma is hiszem, hogy az ilyen típusú tájnyelvi atlasznak is van létjogosultsága.

Arra, hogy a regionális nyelvatlaszokra még az országos nagy atlasz mellett is szükség van, hadd idézzem éppen a nagy atlasz atyját, Bárczi Gézát: talán nem lesz haszontalan az itt helyet foglaló ifjú kutatók számára feleleveníteni szavait: „Ezeken táruul fel . . . igazában a nyelv nyüzsgő élete: szavak és formák (sőt szólások és szerkezetek) áramlása, harca, *szomszédos nyelvjárások eltérő jelenségeinek összecsapása*, területi nyelvváltozatoknak kölcsönös egymásba hatolása, a köz- és irodalmi nyelv hatásának módja, mértéke, fokozatai, a helyi nyelv ellenállása, a keletkező, folyton változó kompromisszumok, a nyelvi rétegződés finomabb árnyalatai, nemek és korok eltérő nyelvhasználata stb. . . . Ilyen táji nyelvatlaszok éppen olyan fontosak és szükségesek, mint a nagy, összefoglaló térképsorozatok, a kettő feladatai, tanulságai ugyanis nem azonosak, hanem kiegészítik egymást” (Előszó Végh József „Őrségi és hetési nyelvatlasz” című művéhez: i.m. 4., – az én kiemelésem). Bizony, úgy látszik, ezek az 1959-ben megjelent szavak azóta sem sok vállalkozót indítottak nyelvtudományunk e hiányának pótlására.

A Tisza és a Szamos közti területről bármelyikünk látatlanban azt hihetné, hogy – főleg Csűry Bálint jóvoltából – az ország legjobb feltárt nyelvjárási területe. Ennek ellenére számos egymásnak is ellentmondó eltérő véleményt találtam a vidék nyelvjárási leírásaiban, amelynek a tisztázása kívánatosnak látszott, s jó ötleteket kaptam a jelenséglista, illetőleg a címszóanyag összeállításához. Nemcsak a hangtani, hanem a szóföldrajzi kérdések is érdekesnek ígérkeztek: a Szamosháti Szótár nemhogy fölös-

legessé tenné az efféle vizsgáldást, hanem éppenséggel provokálja.

Engedjék meg, hogy erre vonatkozólag elmondjam egy nem régi esetet. Néhány héttel ezelőtt megkeresett egy varsói magyar szakos egyetemi hallgató, azzal, hogy ő a Csűrű Bálint Szamosháti Szótára alapján szociolingvisztikai szakdolgozatot ír. Azt kívánta felderíteni, hogy a Csűrű gyűjtése óta milyen mértékben maradtak meg, vagy haltak ki az általa szótározott szavak. Először Budapestről Mátészalkára utazott, és ott tudta meg, hogy Egri község, ahonnan Csűrű gyűjtése zömében származik, nem a mai Magyarország területén van. Ezt sem ő, sem varsói tanárvezetője nem tudta. Mátészalkáról hozzám irányították ottani barátaim: kezdjek vele valamit. Ő úgy gondolta: ha nem is Egriből venné az összehasonlító adatokat, azért lényegében ugyanaz a nyelvjárás van a mai szatmári határszélen is. Előkészített céduláit megpróbáltam amagam szülőfalujának (Gacsály) általam őrzött nyelvjárásával szembesíteni: élnek-e gyermekkori emlékeimben azok a szavak, elképzelhető-e, hogy Egri helyett ennek a falunak a mai nyelvállapotával szembesítse anyagát. Az eredmény az lett, hogy a téma kútba esett: a SzamSz. szóanyagának olyan nagy százalékát éreztem bizonyíthatatlannak falum nyelvjárásával, hogy inkább más témát ajánlottam a jelöltnek. Meggyőződtem róla, hogy még e legjobb nyelvjárási szótárunk sem az egész vidéknek, hanem csak egy községnek a szókincsét tükrözi igazán hitelesen.

Visszatérve atlaszkísérletemhez: meglehetősen maximalista voltam mind a jelenségek, mind a címszók tekintetében, mind a kutatópontok számában. Több mint 80 községben kívántam körülbelül 15 – az élő nyelvben hallott vagy az előzmény szakirodalomban említett és megvizsgálásra érdemesnek ígérkező – nyelvjárási jelenséget felderíteni. Egy-egy jelenségre csak 15–20 címszót számítva is igen nagy kérdőív állt össze. Figyelembe véve azt az ajánlást is, hogy a nagy nyelvatlaszból is vegyenek át a regionális atlaszok mintegy 100 címszót, a minimális címszó-lista már meghaladja a 400-at. És akkor még a tulajdonképpeni szóföldrajzi címszók nem is szerepelnek! Nos, ezen kívül én még felvettem két speciális terület szókincsét (20–30 címszóval csupán): a kendermunkálatokét, amelyekről saját részletes tanulmányom volt, valamint az állatterelő szavak csoportját. Így állt össze a több mint 600 címszós kérdőívem.

Egy 600 címszós kérdőívet nyolcvannál több kutatóponton kikérdezni rendkívül nagy munka. Egy község felgyűjtéséhez legalább három nap kell, ha a minimális három kikérdezéshez ragaszkodunk. Egy fél nap elmegy a tájékozódásra, egy fél napot meg arra kell fordítani, hogy – ha már egyszer a terepen vagyunk – legalább 1–2 órás magnetofonfelvételt is

készítsünk: vétek egy vidék minden községét sorrajárva ezt a lehetőséget elmulasztani a magnetofonszalag-archívum összeállításához.

Az igazi nehézségek persze csak a terepen jönnek. Autó nélkül vonaton és autóbusszon közlekedve bőrönddel, nehéz magnetofonnal, tömegben, menetrendhez igazodva még egy harminc éves embernek sem könnyű. Gyűjteni szinte csak nyáron lehet: a tanév ideje alatt az órarend nem engedi meg, hogy a Debrecentől 150 kilométerre eső területre hét végén újra meg újra kiutazzunk, hiszen az egyetemi oktatásra is készülni kell. Január a vizsgáztatással telik el. Nyáron viszont a család veszi rossz néven, ha egy percig sem lehet együtt velünk. Szükségszerű, hogy a munkálatok ilyen módon nagyon hosszú időre elhúzódnak, aminek sokféle hátránya lesz.

A nyelvatlasmunka természetéből következik, hogy a gyűjtés folyamán részeredményeket publikálni nemigen lehet. Aki tehát vállalja, hogy évekig minden szabad idejét erre áldozza, kiesik egyéb publikációs lehetőségekből is. Márpedig a kenyéradó munkahely elvárja, hogy egy egyetemi oktató folyamatosan tartson lépést a szakirodalommal nemcsak az oktatott résztárgyak olvasásával, hanem kisebb-nagyobb tanulmányok írásával is: enélkül oktatómunkájának színvonala is megkérdőjeleződik – a káderfejlesztési tervek teljesítéséről, a ranglétrán való előrehaladás ilyen feltételeiről nem is beszélve. Mindezek inkább ellenmotivációs tényezők lesznek az atlasz szempontjából.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy maga a nyelvészeti szakmai közvélemény sem becsüli nagyon sokra a regionális atlasz munkálataiba ölt rengeteg energiát. Deme László az előbb úgy fogalmazott, hogy nyelvtudományunk még nem fedezte fel az országos nyelvatlaszban rejlő felhasználási lehetőségeket. Nekem akkor hirtelen ez az idézet jutott eszembe: „Itt a nagy halott előttünk, Kiterítve mereven”. Más szóval mondva: hiába mienk a műfaj lekitűnőbb nagy atlasza, nyelvtudományunkban nincs iránta érdeklődés, nem sikerült vele megmozgatni a nyelvföldrajzi kutatásokat: a várt nyelvatlasz-kultusz elmaradt. Reméljük, nem örökre, csak késik. Rendkívül keveset citáljuk a meglevő kisebb nyelvatlaszokat is: a Végő Józsefét és a Balogh Lajos–Király Lajos munkáját. Igaz és szép álláspont, hogy az atlaszokban megtestesülő adattár örök életű. De az ember egyéni élete véges és rövid.

Engem végül is – két évnyi tervezgetés, majd egy éves adatgyűjtés után, amelynek során 10 kutatópontot dolgoztam fel – nem annyira a munka végtelenbe húzódásának veszélye állított meg atlaszmunkámban, mint inkább azok az állami és társadalmi megbízatások, amelyekkel munkahelyem megtisztult, s amelyek miatt a nyári gyűjtések lehetőségét is elveszítettem. Magát a terepmunkát nem untam meg a mosoha körülmények ellenére sem:

a felfedezés öröme, a leletmentés és kodifikálás feladatának fontossága igazi kutatói élményt adott. Ma is sajnálom, hogy abba kellett hagynom.

Ha lennék mai fiatal, de jobb feltételek közt induló tanítványaim, szívesen segítenék nekik ilyen vállalkozásuk megvalósításában. Most már látom: tervezni kell nemcsak az atlasz tartalmát, hanem a munka formáját, módját, idejét is. Nem szabad elindulni olyan úton, amelyen a cél kívül esik a beláthatóság határain.

GÁLFFY MÓZES

A ROMÁNIAI MAGYAR NYELVATLASZKUTATÓ MUNKÁRÓL

Deme László kérésére megpróbálom röviden összegezni azt, amit a mi nyelvjáráskutató, pontosabban nyelvatlaszkutató munkánkkal kapcsolatban elmondhatok. Abból indulnék ki, amit Deme László említett, hogy Pais Dezső és Szabó Attila irányításával indult meg ez a munka annak idején. Mi abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy Szabó Attila Kolozsvárra került végül is, és az ő irányításával és személyes részvételével hozzá tudtunk fogni még a 40-es évek elején, 1942 januárjában a gyűjtőmunkához. Ekkor indult meg az úgynevezett Kolozsvár és vidéke környékének anyaggyűjtése, persze a kérdőív összeállítása, terepfelmérés stb. már ezelőtt megtörtént. A munka a háború után fejeződött be: 1947 végén, illetőleg 1948 elején. Ebből jelent meg az a kis mutató, amelyre Deme László utalt. Ebben a munkában Szabó Attila valóban csak mint irányító szerepelt, a munkának a tulajdonképpeni végzése Márton Gyulára, reám és végül – Márton Gyula hosszabb ideig fogságban tartózkodása miatt – Nagy Jenőre esett. Nagy Jenőt, azt hiszem, mint néprajzost is mindnyájan ismerik. Ez az anyag teljes egészében együtt van, sajnos cédulaanyag formájában, mert az atlaszanyagok a térképre vetítését csak részben tudtuk annak idején elvégezni.

Közben hozzákezdünk, éppen az idő szorítása miatt egy újabb nagy vállalkozáshoz, a moldvai csángó nyelvjárási anyag összegyűjtéséhez. 1949 nyarán olyan anyagi lehetőségek teremtődtek számunkra, hogy négyen elindulhattunk. Itt Szabó Attila a terepmunkában is ténylegesen részt vett. A gyűjtőmunka 1949-től bizonyos megszakításokkal 1962-ig folyt, ekkor az ellenőrző gyűjtést lezártuk. Időközben, 1956-ban megkezdük Márton Gyulával a székely nyelvjáróterület szóanyagának gyűjtését, és ezt 1960-ban be is fejeztük, illetőleg 1962-ben a moldvaival együtt az ellenőrző gyűjtést lezártuk. Teiszler Pál elkészítette a Szatmár, Nagykároly környéki tájnyelvi atlaszt munkatérképekre írva is. Elkészült a mold-

vai is nemcsak munkatérképekre, hanem megrajzolva is, és várja a feltámadást azóta is. Vöő István összegyűjtötte a Temes és Arad megyei magyar községek tájnyelvi atlaszanyagát, Teiszler Pál és Balogh Dezső a Maros-völgynek, Murádin László az Aranyos-völgynek anyagát. Úgyhogy, amint már utaltam rá az egyik előző hozzászólásomban, két, tulajdonképpen egy terület maradt gyűjtetlenül: a Mezőség (amely mint fehér pont ma is díszleg sajnós) és a Máramaros-környéki néhány pont (ahol magyar lakosság viszonylag kevés van).

Kérdőíveink, amelyekkel dolgoztunk, nem teljesen azonosak. A moldvai csángó nyelvtérkép anyaggyűjtésében az volt az elsődleges szempontunk, hogy főként a szókincsanyag képezze az alapját. Persze ezzel együtt nyilván egy sereg hangtani, alaktani kérdés is belekerült gyűjtőfüzeteinkbe. Ezenkívül kikérdeztük 12 névszó, illetőleg ige összes paradigmáit egy alaktani rendszernek a kialakítása érdekében. A szókészleti anyag körülbelül 1200 szóra terjed ki a moldvai csángó kérdőívben, ehhez járul az a paradigmaanyag, amelyet az imént említettem. A székely kérdőívet sokkal kisebbre méreteztük, tekintettel arra, hogy a székely nyelvjárás szóanyaga, pontosabban tájszóanyaga sokkal inkább ismert volt általánosságban, bár a Wichmann-féle szótár nagyon sok csángó szót tartalmaz, de az csak egy bizonyos, ún. sz-elő területre terjed ki, a Szabófalva környékére, elsősorban Szabófalvára, kiegészítésképpen néhány más pontról is tartalmaz anyagot. Mi viszont éppen azt szerettük volna a moldvai csángó anyag nagy lexikájával kapcsolatban kideríteni, hogy a nyelvi kölcsönhatás milyen mérvűvé vált az 1949–62-es évekig a Wichmann-, Csűry-szótárhoz viszonyítva. A székely tájnyelvi atlaszunk kérdőíve kb. 740 kérdés. Ugyancsak 12 igei, illetőleg névszói paradigmát tartalmaz. Tehát tekintettel voltunk a nyelvi rendszernek 3 olyan egységére – a mondattanon kívül –, amely a nyelvjárási anyaggyűjtésben, a nyelvatlaszanyaggyűjtésben pontosabban, könynyebben összeszedhető. Hogy az anyag összehasonlítható is legyen, a magyar nyelvatlasz anyagából kb. 150–180 kérdés azonos a mi székely tájnyelvi atlaszunkon belüli kérdésekkel, és kb. 250 kérdés azonos a székely és a csángó nyelvjárási atlaszanyag kérdőívével. Tehát az alapvető, elsősorban hangtani, alaktani formák e tekintetben az anyag alapján összevethetők, és ha szabad így mondanom, egy területi megoszlást mutató izoglosszarendszer is ki lehet bányászni, ki lehet olvasni belőle.

Egy dologra szeretnék még néhány mondatban kitérni, amelyre Deme László nem utalt, Benkő Loránd utalt az előadásában, de nem abban a vonatkozásban, ahogy én szeretném tenni. Deme László említette, hogy a mozgást – ez valóban így van – a tájnyelvi atlaszok anyaga alapján lehet

elsősorban érzékelné. Ehhez hozzátennem, hogy a tájnyelvi atlaszok anyaga alapján lehet tulajdonképpen egészen pontosan megjelölni azokat a pontokat, amelyeken érdemes és szükséges helyi nyelvjárási monográfiákat készíteni. Tehát a három együtt: a nagyatlasz, a tájnyelvi atlasz és a helyi monográfia adná meg tulajdonképpen nézetem szerint azt a teljes képet a területről, illetőleg ha több helyt készül, a különböző területekről, amelyre nemcsak a leíró nyelvtudománynak, hanem a történeti nyelvtudománynak is igen nagy szüksége volna.

KIRÁLY LAJOS

A TÁJSZÓTERKÉPEK SZEREPE A REGIONÁLIS ATLASZOKBAN

A nyelvjárástípusok elhatárolását hagyományosan hangtani és alaktani jellegzetességek alapján szoktuk elvégezni. Bár mindegyik nyelvjárásokkal foglalkozó mű felhívja a figyelmet a tájszavak szerepére, azonban a lexikai sajátosságok és különbségek bemutatását legfeljebb csak egy-egy színező adalékként szerepeltetik. Ennek oka elsősorban az, hogy nincs elegendő adatunk a tájszavaknak egy-egy területhez kötöttségére, s főként pedig nem tudjuk pontosan ábrázolni határterületeiket. A tájszavaknak egy-egy nyelvjárástípushoz való hozzákapcsolását ugyanis csak teljes hálózati sűrűségű regionális atlaszokkal lehetne bizonyítani, mégpedig olyanokkal, amelyek több nyelvjárástípust is átfognak. Köztudomású, hogy vannak szűkebb és tágasabb területen élő tájszavak, az utóbbiak például az egyes nyelvjárástípusok hangtani-alaktani jellegű izoglosszáit is átlépik, voltaképpen egy-egy nagyobb régió területén élnek. Az ezideig elkészült tájatlások, a szó szorosabb értelmében véve is igazi „tájatlások”, mert egy földrajzi, történelmi, néprajzi stb. szempontok alapján körülhatárolt szűkebb tájegységet jelöltek ki kutatóterületül, annak határán nemigen terjeszkedtek túl. Kitűnően szemléltetik az illető táj nyelvjárási jellegzetességeit, azonban kutatóterületük merev határai miatt a nyelvjárási jelenségek érvényességének izoglosszáit esetleg csak a tájegység belső tagolódásában, a kisebb hatókörű jellegzetességek ábrázolásával tudják mutatni, de arra nem adnak választ, hogy a tájban megfigyelt jelenségek meddig terjednek, melyek azok a jelenségek, amelyek szétválasztják, s melyek azok, amelyek összekötik a szomszédos tájegységeket. S azt sem tudjuk meg belőlük, hogy vajon a tájegység határa egyben nyelvjáráshatár-e.

Csak a táji határokat átlépő nyelvátlasz tudja a tájra jellemző valódi tájszavak kiterjedési területét meghatározni.

A Magyar Nyelvjárások Atlasza nagyon jó képet ad a nyelvjárások tájszavairól, és valóban elgondolkodtató az, (amit *Imre Samu* is szóvá tesz a

Magyar Nyelvben: LXXVII, [1981] 1.), hogy ennek a gazdag anyagnak a kiaknázására eddig alig volt kísérlet. Hogy mennyi hasznos tanulság vonható le ebből a 617 szótani térképből, azt az idézett mű is bizonyítja. A tájszavak izoglosszáinak felhasználása a nyelvjárástípusok területi elkülönítésére azonban nem problémamentes feladat, a rendelkezésre álló szóanyag földrajzi adatolásának hiányosságai miatt nem is vihető végbe következetesen. Jellemző, hogy *Imre Samu* is A mai magyar nyelvjárások rendszere (Bp. 1971.) című monográfiájában megelégszik egy kis tájszómutatvány közzétételével, s anyagát csupán az öt nagyobb nyelvjárási egység körében csoportosítja. Véleményem szerint az a tény, hogy a tájszavakat eddig senki sem használta fel jelentőségüknek megfelelően a nyelvjárástípusok területi elkülönítésére, ez a nyelvatlaszgyűjtés módszerével hozható kapcsolatba. A MNyA. ugyanis a lexikai kérdéseket csak minden második kutatópontról, tehát kb. minden 20. magyar községből adatolja. Ez túlságosan ritka hálózat a tájszavak izoglosszáinak pontos ábrázolásához, különösen a szűkebb területen élő lexikai jellegzetességek kimutatásához. A nyelvtani kérdőív sűrűbb, a lexikai ritkább hálózata miatt pedig nehéz az egy területre érvényes izoglosszanyalábokat szemléltetni. A nagyobb nyelvjárási egységek határán, vagy ott, ahol viszonylag kisebb területen élő nyelvjárástípusok vannak egymás mellett, a nagyatlasz kutatóponthálózata átugrotta a nyelvjárási határt, ezért ezeken a vidékeken szükségesnek látszik egy teljes kutatóponthálózatú speciális regionális atlasz készítése. Egy ilyen atlasz felhasználhatja az általános nagyatlasz ide vonatkozó tapasztalatait, a régió nyelvjárására szabott speciális nyelvtani és szóföldrajzi kérdésekkel pedig pontosabban bemutathatná a kutatott terület nyelvjárási tagozódását.

Ilyenféle feladatra vállalkoztam én Somogy északi harmadában, Zala és Somogy megyehatárának érintkező övezetében. Itt találkozik ugyanis a nyugati nyitódó diftongusos, a dunántúli ž-ző a déli ő-ző nyelvjárásterület, s izgalmas feladatnak mutatkozik ezek átmenetének feltérképezése. Munkámban elsősorban hangtani és alaktani nyelvjárási jelenségek alapján próbálok a déldunántúli régió egy szeletének nyelvjárási képét megrajzolni, de a lehetőséghez mérten a legteljesebb mértékben fel akarom használni a tájszavak tanúságtételét. A 280 kérdésből álló kérdőívemből mintegy 50 kérdés tekinthető kifejezetten lexikai jellegűnek, s ezek többsége alkalmas a tájszóhatárok szemléltetésére is. A tájszókérdések kiválasztását megkönnyítette az a tény, hogy a MNyA. lexikai térképei között elég sok olyan lapot találtam, amely jelezte, hogy a Délnyugat-Dunántúlon a nyelvtani jellegű jelenséghatárokkal nagyjából egybevágoan tájszókülönbségek figyelhetők meg. Ezek főleg olyan tájszavak, amelyeket *Imre Samu* úgy nevez, hogy „több, nagyobb területen élő megnevezése van a fogalomnak, ezek területileg jól elkülönít-

hetők, átfedések alig vannak közöttük.” (MNy. LXXVII., 1.) A magyar nyelvjárások atlaszában I. kötetéből például a következő címszavakat vettem át, s tudtam a nyelvjáráshatárok elkülönítésére jól felhasználni: *henger, kukoricatuskó, bögöly, a búza bajusza, gatyakorc, cicerél, üszök* stb. Ugyancsak jó szolgálatot tesznek a kisebb területen élő tájszavak is, amelyek ugyan a nagyatlasz térképére tekintve hapaxnak (1–2 példában, csak néhány kutatóponton előfordulónak) tűnnek, de éppen a ritka kutatóponthálózat réseit kitöltő regionális atlasz bizonyítása szerint többségük nem hapax, a gondos gyűjtés 20–30 községben adatolni tudja őket. Például kutatóterületemen a búzakévék rakásának nevét a nagyatlasz csak két a kutatópontról adatolja *mágla* névvel, viszont készülő regionális atlaszom bizonyítása szerint a szó mintegy 15 községben ismeretes.

Ahhoz, hogy a tájszóanyag helyhezkötése hiteles legyen, s jól felhasználhassuk őket a nyelvjárási térképeken, nyelvatlaszgyűjtéskor különös gonddal kell kérdezni rájuk. A tájszócímszavak gyűjtéséhez önmagában nem elég az aktív indirekt módszer, hiszen egyes fogalmak ritkább népnyelvi megnevezése a kiegészítő szókészletbe, gyakran egyes adatközlőknél már a passzív szókincsbe tartozik, s előfordul, hogy a gyors, spontán válaszokban nem is kerül elő. Bizonyos tárgyak, fogalmak hapax megnevezései azt bizonyítják, hogy nem is mindegyik adatközlőnek van olyan gazdag szókincse, olyan sokrétű ismerete, hogy pl. az erdei és mezei gyomnyövényeket, a mezőgazdasági szerszámok részeit, vagy akár egy-egy állattartási kifejezést pontosan megkülönböztessenek. A női adatközlő nem ismeri jól a szekér részeit, a férfi a baromfitartás szűkebb szóanyagát; csak egy-két speciális érdeklődésű falusi ember tudja biztosan megnevezni a vadon élő növényeket, pl. a füves asszony a gyógynövényeket, az erdei munkás az erdei növényeket és madarakat. Ilyen adatközlőkre általában nem könnyű szert tenni, az efféle adatok beszerzéséhez gyakran hosszú utánjárásra van szükség. Ha rátekintünk a nagyatlasz egy-két lexikai térképére, az adatközlők „szakszókincs-ismeretének” fogyatékosága – az igen alapos és szakszerű kiegészítő és ellenőrző gyűjtés ellenére is – szembetűnik. Néhány esetben pl. azért van egy fogalomnak olyan sokféle, többször hapax elnevezése, mert az adatközlő „szakszerűtlenül” nyilatkozott, összetévesztette a hasonló növényeket és állatokat, vagy egyszerűen csak körülírással, alkalmi megnevezéssel élt. *Gunda Béla* is megjegyzi az Új Magyar Tájszótárt méltató cikkében a *katicabogár* térképével és tájszótári címszavával kapcsolatban, hogy „a *bodabács* értelmezése a népnyelvi forrásokban nem mindig helyes,” (Nyr. 104 : 398). Gondolom ezzel nem mondtam újat, ezt a problémát a nyelvatlaszgyűjtők is ismerik. Erre utalnak a lexikai térké-

pekhez fűzött sokféle magyarázatok (pl. *üszök*, *kereszt* stb.), s az a tény, hogy a komplexebb fogalmakat már az atlaszmunkák során igyekeztek részeikre bontani, hogy egy térkép csak egynemű fogalom nyelvi megnevezéseit tartalmazza. Pl. a gabonakévík csomóba rakásának országosan nagyon sokféle módja van, de még egy szűkebb területen belül is el kell határolnunk a különböző nagyságú rakások nevét. A nagyatlaszból én is átvettem ezt a fogalmat, de három kérdést csináltam belőle, s még így is szükség van egyes esetekben a jelentéskülönbség jegyzetben való feltüntetésére.

Tájszótérképeink egy részénél a jelentésárnyalati különbséget nem lehet kiküszöbölni, ez törvényszerűnek látszik. Főleg a teljes hálózati sűrűségű atlaszoknál figyelhető meg ez a jellegzetesség – saját atlaszom is szépen igazolja –, hogy két tájszó határán a nyelv a szógazdagságot jelentéskülönbség kifejezésére használja, az ugyanarra a fogalomra vonatkozó két szót más-más jelentésárnyalattal ruházza fel. Pl. a kakas *bubol* – *cicérél* határán a *cicérél* területén a *bubol* szót a kacsapárázására alkalmazzák; a *bubuta* és a *főfujott* határán a *főfujott* területének szélén a *bubuta* kicsit másféle ételt jelent (nem édesen készített, hanem hagymászsírral leöntött kelttésztát); a *csucslík* és a *herkelik* határán a *herkelik* nem tűzfallyukat, hanem a szénapadlásnak a széna berakására alkalmas nagyobb ablakát jelenti. A *csuma* tájszó területének szélén, ahol a *csuha* is megjelenik az utóbbi a kukoricacső zöld ruháját jelenti, csak a száraz a *csuma*. Az *üszök* és a *csörmő* zalai határának szélén a két szó más-más üszökfajtát jelent; a *hancsék* és a *csutatüje* somogyi határán, ahol már *csutatüjének* nevezik a kukorica gyökerét, a *hancsék* szó száraz, nagyobb hantokat jelent. A példákat még sokáig lehetne sorolni, s ha nem is mindig ilyen következetesen jelentéskülönbséggel kapcsolódik egymásba a két tájszó területe, de a jelenség mindenesetre igen sok példában megfigyelhető, s tanulmányozásra érdemes. De milyen módon lehet ezt a vizsgálatot legjobban megvalósítani? Az eddigiekből kitűnik, hogy csak teljes hálózati sűrűségű regionális atlaszokkal, s az aktív indirekt módszer és a lexikai térképszerkesztés továbbfejlesztésével. Igyekezünk minél egyszerűbben meghatározni a kérdezett fogalmát, s az egyszerű adatközlőkön kívül, szakértőket ill. informátorokat is vonjunk be. Nem elégedhetünk meg csupán a spontán válaszokkal, ha nem említik a várt, a szomszédos községekben hallott tájszavakat, akkor direkt módon kérdezzük meg őket. Például a „gyorsan, megszegeyenülve elfut” fogalmára Somogyban a legtöbbször az *elpitlikül*, Zalában pedig az *elibriköl* tájszavakat mondják. Nem biztos azonban, hogy ezek a kérdésre adott gyors, spontán válaszokban előfordulnak. Pedig tudnunk kell, hogy az illető kutatóponton a többi adat mellett ismerik-e ezeket is, mert ha csak a véletlenszerűen bementetett adatokat tér-

képezzük, eltorzítjuk a nyelvi valóságot, s tájszótérképünk csupán szógyűjtemény lesz, s nem valóságos nyelvjárási atlaszlap. A direkt módon kapott lexémák használatának mértékét adatközlőink és informátoraink véleménye alapján gondosan ellenőrizzük.

Érdemes lenne „fordított lexikai térképeket” is készíteni, amikor a szót mondjuk meg, és ennek nyelvjárási jelentését, előfordulásának helyét kutatjuk. Például a népi ételnevek (*bubuta, görhöny, kudari, pilácsa, pacatt, kukoris, kalinkó* stb.) a hangutánzó igék (*vinnyog, kaikol, kuruttyol* stb.) helyi jelentésének, jelentésárnyalatának feltérképezése valószínűleg mélyebb összefüggéseket tárna fel. Ha tovább mennénk ezen az úton, akkor a nyelv-atlasztérképekből szinte néprajzi térképek lennének, főleg ha pl. egy-egy a mezőgazdasági szerszám, paraszti munkaművelet, vagy akár egy-egy népi étel elkészítésének változatait írjuk össze. Az a véleményem azonban, hogy a nyelv-atlaszok készítőinek meg kell maradniuk a szó hangalaki oldalának vizsgálatánál, de nagy haszna lehet a jelentéstérképek és a néprajzi szempontú atlaszok tanulmányozásának is. Ha ugyanis a jelenleginél pontosabban el akarjuk határolni egymástól az egyes nyelvjárási területeket, s főként pedig ha a nyelvjárási különbségek keletkezésének, fennmaradásának és eltűnésének nyelven kívüli okaira is kíváncsiak vagyunk, nem nélkülözhetjük a dialektológia társtudományainak, elsősorban a településtörténetnek és a néprajznak a vallomásait. A néprajzosok megkülönböztetett figyelemmel várják a regionális atlaszok megjelenését, ezektől a munkáktól az etnikai csoportok jobb meghatározását remélik. Az egy, előre körülhatárolt tájegységet kutatóterületül felvevő atlaszok erre a várákozásra nem mindig adnak pozitív választ. Ha több tájegységet fogunk át kutatóterületként, – mint például saját somogyi-zalai regionális atlaszomban –, akkor sikeresebben lehet válaszolni arra a kérdésre, hogy melyek azok a legfontosabb hangtani, alak-tani és szóföldrajzi jelenségek, amelyek a szomszédos tájakat egymástól elkülönítik, s hol és milyen nyelvjárási határ húzódik az illető tájegységek között.

Az ilyenféle vizsgálatokhoz a következő kiegészítő munkálatok elvégzését javaslom. Tárjuk fel a vizsgált községek kapcsolatrendszerét. Mely falvakkal házasodtak, hol volt a közigazgatási, vallási központjuk, hova jártak piacra, vásárra, eljártak-e tömegesebben máshová munkát vállalni, stb.? Hogyan ítélik meg községük helyét, népviseletét, nyelvjárását a környező községekhez viszonyítva, mi motíválja a nyelvi változást, a regionális köznyelv terjedését, stb.? Természetesen a mai nyelvjárás kialakulásának múltját feltáró településtörténeti és demográfiai kutatásra is szükség van, s jó lenne, ha nyelvjárástörténeti vizsgálat végzésére is lehetőség adódna. Az elmondottakból talán kitűnik, hogy én olyan regionális atlaszok készítését

tartom fontosnak, amelyek nem csupán térképeket közölnek, hanem a gyűjtött anyagot fel is dolgozzák, s vállalkoznak egy-egy régió nyelvjárásának monografikus feldolgozására. Ehhez a feladathoz nyilvánvalóan egy ember kevés, következetes véghezvitelére csak egy kutatócsoport képes.

Végezetül a tárképlapok közzétételéről kívánok néhány szót szólni. Nyelvi térképeknél a legjobb módszer a gyakorisági sorrendet betartó, a régi, az új és a ritka adatokat megjelölő adatbeírás. Abból a célból, hogy a nem dialektológusok is használni tudják a regionális nyelvatlaszt, segítséget kell adnunk azzal, hogy a figyelemre méltó táji jelleget mutató adat-típusokat szemléltetéssel kiemeljük. Az adatbeírásos, teljes sűrűségű kutatóponthálózatú atlaszban véleményem szerint nem jelent torzítást, ha egyes szavak nyelvjárási szerepére, fontosságára a mellékelt rendelt jelekkel is felhívjuk a figyelmet. Kívánatos, hogy a szemléltetés az egész atlaszban megközelítőleg azonos jelrendszer alapján valósuljon meg, s egyúttal mutassa be a kutatóterület nyelvjárási tagozódását.

Tanácskozásunkon több előadó rámutatott a nyelvjárások lexikai anyagának fontosságára. Még sok feladatunk van az anyaggyűjtés elveinek és módszereinek a korszerűsítésében, s többek között a nyelvatlaszok tájszó-térképeinek a nyelvi valóságot jobban tükröző kimunkálásában. Ezeknek a jövőbeli feladatoknak a megoldásához a szombathelyi dialektológiai szimpozion mind az elvek megfogalmazásával, mind pedig a gyűjtési módszerek és tapasztalatok kicserélésével jó lehetőséget teremtett.

JUHÁSZ DEZSŐ

A NÉPRAJZI ATLASZOK, TÉRKÉPEK DIALEKTOLÓGIAI HASZNOSÍTÁSÁRÓL

A néprajz és nyelvtudomány együttműködése igen nagy múltra tekint vissza, ezt a jelenlevőknek – úgy gondolom – fölösleges hangsúlyozni. Az egymásra utaltság, a másik tudományág eredményeinek felhasználása különösen a jó forráskiadványok tekintetében érzékelhető. Biztos vagyok abban, hogy például az Új Magyar Tájszótárt vagy a Magyar Nyelvjárások Atlaszát a nyelvészek után a néprajzosok használják legtöbbször. És fordítva is igaz: napjainkban egyre több olyan néprajzi kiadvány jelenik meg, amelyre a nyelvészeknek – főleg pedig a nyelvjáráskutatóknak – oda kell figyelni. Ezek közül a néprajzi atlaszok, térképek nyelvföldrajzi lapjaira kívánom felhívni a figyelmet. Mivel nem vagyok a néprajztudományban annyira járatos, hogy a kérdésről átfogó képet adhatnék (erre a megszabott idő sem ad lehetőséget), hozzászólásomat valóban csak figyelemfelhívásnak szánom.

Megjelenés előtt áll, ezért csak a jövőben lesz hozzáférhető néprajztudományunk nagyszabású vállalkozása, a Magyar Néprajzi Atlasz. Beszámolók (Ethn. LXVII [1956], 359–61; uo. LXVIII, 358–9, 609–623; *Barabás Jenő*, Kartográfiai módszer a néprajzban. Bp., 1963. 45–4 stb.) és mutató (NéprÉrt. XLIX [1967], 5–69) már készült belőle. Regionális néprajzi atlaszaink közül még folynak a Délkelet-Dunántúli Regionális Atlasz munkálatai, de már megjelent Szolnok Megye Néprajzi Atlaszának (a továbbiakban SzMNA.) első fele (Szolnok, 1974.). Számos térképlapot közöltek különböző tanulmányok mellékleteként szakfolyóiratokban és önálló monográfiákban. Köztük nyelvi, azaz úgynevezett, „terminológiai” lap is bőven akad. Igen hasznos lenne, ha ezekről bibliográfiai összeállítás készülne. Én csupán az utóbbi tíz év nagyobb monográfiái közül emeltem ki hármat, melyeknek térképanyagával foglalkozom, majd az SzMNA.-t mutatom be egy kicsit részletesebben.

A monográfiák a következők: *Balassa Iván*, Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp., 1973., *Szolnoky Lajos*, Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás. Bp., 1972., *Paládi-Kovács Attila*, A magyar parasztság rétgazdálkodása. Bp., 1979. *Balassa* alapos vizsgálatnak veti alá az ekével és a szántással kapcsolatos terminológiát. Több helyen a Magyar Nyelvatlasz anyagára támaszkodik, de maga is állít össze nyelvi térképet (1. pl. a *címervas* szóföldrajzát a 200. lapon). *Szolnoky* és *Paládi-Kovács* munkájában már sokkal nagyobb teret kap a kartográfikus módszer. Az előbbi 10, az utóbbi 14 kitűnő, témába vágó terminológiai térképlapot közöl. Jellegüket tekintve a speciális nemzeti atlaszok közé sorolhatjuk őket, mivel az egész nyelvterületet átfogó kutatópont-hálózattal dolgoznak, de csak egy szűkebb témakörben mozognak. Természetesen nem vehetik fel a versenyt a Magyar Nyelvatlással – nem is ez a céljuk –, hiszen általában heterogén forrásanyagra, ritkább és egyenletesebb kutatópont-hálózatra támaszkodnak, mégis, jól kiegészítik annak anyagát. (Forrásaik közt szerepelnek többek között néprajzi, múzeumi adattárak, a szakirodalom, tájszótárak, egyéni gyűjtések, személyes kapcsolatok révén szerzett anyagok stb.) *Paládi-Kovács* saját kérdőívvel 110 kutatóponton atlaszgyűjtést is végzett (a gyűjtésben mások is közreműködtek), így térképeikhez korszerű, nagyon megbízható anyagot állított össze. A „vegyes” forrásokból készített térképek is – úgy látom – értékes eredményeket, szemléletes képet tárnak elénk. Az ilyen, monográfiákban közölt térképlapok azért is értékesek, mivel a szerzők alapos kommentárral látják el őket. A területi tagolódás háttérének tisztázása során felvonultatott adatok megfelelő óvatossággal további nyelvföldrajzi elemzések során is felhasználhatók.

A néprajzi atlaszok térképezési eljárásáról. – A néprajzi atlaszok gyakorlatában a Magyar Nyelvatlással ellentétben nem az adatbeíró, hanem a jelekkel való szemléltetés vált elfogadottá. Ez érthető is, hiszen a Nyelvatlasz a hangtani változatok aprólékos megfigyelésével egy lapon akár több tucat variánst is rögzíthet, míg a néprajzi atlaszok többnyire nem is megnevezésekre, szavakra, hanem – esetleg körülményesen megszövegezhető tárgyi, kulturális jelenségekre kérdeznek, illetve válaszolnak. A néprajzi atlasz azzal, hogy bizonyos jelenségeket bizonyos térképi jelekhez rendel, szükségszerűen tipizál is. Nagy előnye viszont a szemléletesség, könnyű áttekinthetőség.

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a gazdag hangalaki, lexikai anyagban a szerzők mely változatokat rendelik egy jel alá. Például „A szénavonó horog neve” (*Paládi-Kovács* i. m. 436) kérdés válaszait ábrázoló térképen külön-külön jelet kapott a *vonyogó* ~ *vonyigó*, a *kamó* ~ *kajmó*, de a *gamó* ~ *gajmó* alak is. Kérdés, hogy a *kajmó* ~ *gajmó* pár egy jelhez való

kapcsolása nem ennyire kézenfekvő-e. Az egyértelmű, hogy az alakilag kisebb eltérést mutató változatok kerülnek egy jel alá, viszont a közel azonos mértékű eltérések szétválogatása, tipizálása sokszor nem könnyű. Ilyenkor elsőrendű szerepet játszik az azonos, vagy közel azonos szóföldrajzi viselkedés, az azonos régióba való tartozás. Hasonló nehézségekkel – úgy láttam – az SzMNA. szerkesztői is birkóztak, különösen a változatokban igen gazdag állathívogató és -terelő szavak térképezésekor.

A továbbiakban *néhány szót az SzMNA.-ról.* – A Szolnok megyei Néprajzi Atlasz hazánk első, befejezett, a 75. kérdéskörig kartografikusan is feldolgozott anyaga, amely 65 megyei, továbbá 7 megyén kívüli – köztük 3 jugoszláviai – falu adataira támaszkodik. (Tehát gyakorlatilag abszolút sűrűségű kutatópont-hálózata van.) A néprajztudománynak azért esett éppen Szolnok megyére a választása, mivel népessége központi fekvésénél fogva számos kultúrhatásnak volt kitéve (nem is beszélve itt a rendkívül tarka településtörténeti háttéréről), valamint azért, mivel területén van a Jászság és Nagykunság, ezek az etnikai, etnokulturális tekintetben igen jellegzetes, nagy hagyományokkal rendelkező tájak. Ezen felül számításba vették azt is, hogy Szolnok megye eddig a néprajzilag kevésbé vizsgált területek közé tartozott. (NB. Ez utóbbi megállapítás a nyelvjáráskutatásra is vonatkozik.)

Az első kötet 75 kérdéskörének anyaga 286 térképlapot jelent. Ebből 65 a nyelvföldrajzi lap: 22,7%-ot tesz ki. A témakörök szerinti megoszlás a következő: aratás, cséplés, tárolás: 16, állathívogatók és -terelők: 11, táplálkozás: 9, teherhordás: 7, építkezés, házbelső: 5, öltözködés: 4, egyéb: 13 lap. Az utolsó csoportba az egy-két térképpel szereplő témák kerültek: kendermunkák, vessző- és gyékényfonás, szőlészet-borászat, tőzegkészítés, a disznó felbontása, a kukorica, a favilla, a tejtartó edény, a kuncsomó, a társadalmi rétegek. A térképezett nyelvföldrajzi anyag nagyobbik fele lexikai változatokat tartalmaz, de szép számmal vannak hangtaniak is. A két típus gyakran egy térképlapon is megtalálható. Van két jelentéstani kérdés is (a *gabona* és a *kandalló* szóra).

A szóföldrajzi képről – általában. – a) Nyelvjárásilag jól elkülönülő tömböt alkot a Jászság és a Nagykunság. Igen változatos képet mutat a két táj közötti terület, számos átmeneti jelenség ragadható meg. A Tisza jobb partján levő települések természetesen a Jászsághoz, a balpartiak a Kunsághoz állnak közelebb nyelvileg. b) Legtöbb jelenséghatár a Tisza vonalát követi, bár a jelenségek gyakran átcsapnak az első túlparti településekre is. Ez a tény a szemben fekvő falvak szoros kapcsolatára utal. c) A differenciált nyelvföldrajzi kép nagyon gyakran településtörténeti okokra vezethető vissza. Szolnok megye lakossága a XVIII. század elejéig

a török harcok és a szabadságmozgalmak hatására állandóan pusztult. A XVII–XVIII. század fordulójára alig volt olyan település, amely eredeti lakosságát megőrizte volna. A török idők után az egyébként is kevert etnikumú területet főleg észak-magyarországi, tiszántúli és felső-tiszavidéki lakosság népesítette be. Különösen jól megragadhatók a megyén belüli áttelepülések, migrációs folyamatok nyelvi következményei, mivel összevethető anyag alapján tudjuk figyelemmel kísérni őket. (A településtörténeti tényezők differenciáló hatását elemzi *Füvessy Anikó*, A szolnok megyei Néprajzi Atlasz néhány tanulsága című tanulmányában. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I. Faluk*. Budapest – Szolnok, 1974. 33–46. Ugyanitt további irodalom is.) d) Külső hatások – a térképlapokból következtetve – főleg észak és déli irányban érték a megyét. Az elsőrendű ok valószínűleg az, hogy keletről és nyugatról nagy kiterjedésű pusztaságok határolták.

Nagyon tanulságos a néprajzi és nyelvi térképek összevetése. A nyelvi és kulturális jelenségek terjedése sokszor meglepő egyezéseket mutat.

A néprajzi atlasz további gyűjtőmunka kiindulópontja is lehet. A *Szabó Géza* említette régióvizsgálatokhoz, az előzetes tájékozódáshoz a nyelv-atlasz mellett jó segédletet adhat.

DEME LÁSZLÓ

NÉHÁNY VISSZATEKINTŐ MEGJEGYZÉS AZ ELHANGZOTTAKRA

A tanulságos vitából néhány olyan kérdést kívánok csak kiragadni, amelyet, úgy látom, érdemes a továbbiak érdekében még némileg megvilágítani. Persze nem mint „okosabb” szövegek róluk, csak mint talán némileg tapasztaltabb.

Az első legyen a területkiválasztásé. Regionális atlasz céljára nem a homogén területek a legmegfelelőbbek; inkább azok, amelyekben földrajzi különbségek, jelenséghatárok találhatók. Sajnálatos-e, vagy épp szerencse: már 20–30 kutatópont is tartalmaz rendszerint eltéréseket, annyira szírványszerű a magyar nyelvjárási képlet. Ám a legtöbb tanulsággal azok szolgálnak mégis, ahol az egymásba való átmenetek plasztikusabban kitapinthatók. Ezért mondtam a bevezetőben: tudományos felderítő munkát igényel már a vizsgálandó terület kiválasztása is; szakirodalmi és helyszíni egyaránt.

Ami a vizsgálat anyagát illeti, arról ennyit: A nyelvatlasz munkaközösségének megbízásából valamikor (mondani sem merem: idestova harminc éve) kidolgoztam egy javaslatot arra nézve, hogy mi legyen a (már akkor tervbe vett, de aztán nagyon kis mennyiségben elkészült) regionális atlaszok számára ajánlott közös anyag. Őrségi és hetési atlaszában Végh József tül-nyomó részüket fel is vette; de bölcsen jelzi: a regionális atlaszoknak ez a „kifelé” való hasznosíthatóságát biztosítja csupán. Amitől a regionális atlasz elsősorban önmaga, az az adott területen releváns, sajátos kérdőanyag. Ezt kell jól megválasztani; semmiképp sem arra törekedve, hogy a teljes nyelvi rendszeren végigtaláljunk, hanem csak azt emelve ki, ami az adott területre jellemző, illetőleg az ott érintkező részterületeken ad megfogható különbségjegyeket.

S ez átvezet egy általánosabb kérdéshez: a „monografikus” contra „differenciatív” vizsgálódás problémájához. A századforduló dialektológiai

munkálkodását sokat szidtuk egy időben azzal, hogy csak „mazsoláztak” a nyelvjárási anyagból, a különbségeket vagy épp különlegességeket vadászták, s ezért sosem tudni belőlük, hogy amely jelenségre nincs bennük adat, az azért maradt-e ki, mert maga a jelenség hiányzik, vagy csak azért, mert „köznyelvi”, tehát „nem volt érdekes” a gyűjtő számára. Ellenhatásként terjedt el a „monografizmus” elve, amely teljes hangtani, alaktani, mondat-tani leírást kívánt, vagy legalábbis egy-egy – hangtani, alaktani – részjelenségnek olyan teljességű bemutatását, amelyben szinte el is tűntek a nyelvjárást sajátosan jellemző differenciatív jegyek. S hogy visszatérjek egy tegnapi témára is: ebből az elvből táplálkozott a nyelvjárási teljes szótárak készítésének irányzata is.

Ezzel azonban háttérbe szorult a teljesebb körképet adó monográfia – elnyomták az anyagukban teljességigényű jelenségmonográfiák –; és szinte szalonképtelenné vált a tájszavak közzététele – nem is a teljes szótárak miatt, azok készítésére kevesen vállalkoztak – : a monografikus szak- és mesterségszó-gyűjtemények kerültek helyette előtérbe.

Ha azonban a nyelvföldrajzi vizsgálódásban – s elsősorban a regionális atlaszok műfajában – merünk „differenciatív” képre törekedni, vagyis azt keresni, ami az adott területet sajátosan jellemzi, akkor érdemes megfontolnunk: nem azoknak van-e igazuk (vagy legalább azoknak is), akik – nemegyszer mentegetőzve ugyan – ismét vállalják egy-egy „tájszótár” vagy „tájszógyűjtemény” közzétételenek kockázatát; meg akik – hangtanban, alaktanban – mégiscsak azt dokumentálják elsősorban és súlyponti kiemeléssel, ami az adott nyelvjárássra sajátosan jellemző (uram bocsá: ami a köznyelvitől eltér)! Nem „mazsolázva” persze; de nem is úgy, mintha az adott részrendszert (ti. a nyelvjárást) nem lehetne a teljes rendszer fő típusához (ti. a köznyelvhez) hasonlítani.

Egy pillantást a múltra még! – Ifjabb kollégáink egyike-másika feltette a kérdést: miért nem valósultak meg az első magyar népnyelvkutató értekezéslet határozatai, s miért nem teljesült jó néhány későbbi vállalás és ígéret. A lelkesebbje épp hogy a felelősség kérdését nem vetette fel. – Bevezetőmben tettem erre némi célzásokat. Úgy érzem: sem a magyar nyelvtudományak, sem – ezen belül – a dialektológiának nem lebecsülendő az azóta elért eredményei; s az akkori ígéreteiket más területen beváltóknak sincsen szégyenkeznivalójuk. Nem az okokat kell keresni, hogy miért nem tettünk – tehattunk – többet, hanem a módot, hogy hogyan léphetnénk előbbre azokon a területeken – épp a dialektológiáén is –, ahol ez sürgetően kívánatos.

Nézzük hát! Amint a Magyar Nyelvészeti Munkabizottságon belül – néhány tevékeny középkorú kollégánk akaratának és kitartásának jóvol-

tából – működik egy Névtani munkaközösség, és produkál értékes kiadványokat (sorozatokat, s immár folyóiratot is) tiszteletre méltó mennyiségben és minőségben, – úgy megvolna a szüksége és a lehetősége annak is, hogy a „békétlenkedők”-ből, a jelenlegi lendületet nemesen és joggal keveslőkből, alakítsunk egy Dialektológiai munkaközösséget, hogy lelkesedésük hegyeket – de legalábbis embereket – mozgathasson szervezett és intézményes (habár esetleg nem intézményi) keretekben. Amint az előbbiektől egy Névtani értesítő, tőlük egy Dialektológiai értesítő bizonyára hamarosan kitelnék (épp a két dunántúli intézményben, a szombathelyi meg a kaposvári főiskolában, szándék és személyi adottság egyaránt megvolna erre, amint látom); s ha az első lépések sikerülnek, bizonyára lesz erő a továbbiakra is.

A' megalakítandó munkaközösségnek igen fontos feladata volna a „társadalmi” (azaz nem hivatásos nyelvész) erők mozgósítása, a külső munkatársak megszervezése és irányítása. A földrajzinév-gyűjtő-mozgalom, a maga szép sikereivel, kissé elszívta ezeket az erőket az egyéb dialektológiai munkától. De azokban a megyékben, ahol az az akció lezárult, újra lehetne szervezni őket. Ám pontosan fel kell mérni előbb: mi az, amit a nem szakemberek hasznosan és színvonalasan meg tudnak oldani. Regionális atlaszt, nyelvjárási monográfiát tömegével aligha készíthetnek. Ám a szógyűjtésbe (esetleg magnetofonos szöveggyűjtésbe és legalább ezek nyers lejegyzésébe) be lehet őket vonni, ha megfelelő segédleteket tudunk a kezükbe adni, s meg tudjuk szervezni a helyszínen való szakmai támogatásukat.

Lám: mégis hasznos az az alkotó türelmetlenség, amely ebben a vitában megnyilvánult, mert a tennivalókra figyelmeztet, és cselekvésre buzdít. – És ebben – a lelkiismeret felébresztésében, az érdeklődés újraélesztésében, a tennivalókra való figyelmeztetésben – látom én ennek a szimpozionnak a legfőbb értelmét. Köszönet és elismerés a kezdeményezőknek és szervezőknek: a Szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeinek – s elsősorban Szabó Géza barátunknak – azért, hogy nem a nyugalmat keresték, hanem igyekeztek munkára serkentő nyugtalanságot kelteni mindnyájunkban. Országos jellege és átfogó tematikája alapján bízvást nevezhetjük ezt az ülészakot a Második magyar népnyelvkutató értekezletnek, negyven évvel az első után.

S igyekezzünk, hogy az utódaink által egyszer majd megrendezendő Harmadik magyar népnyelvkutató értekezlet legalább annyi eredményt könyvelhessen a javunkra, mint amennyit – habár testes hiánylistát is mellékelve – mi írtunk jóvá az elsőnek.

SZABÓ GÉZA

NÉHÁNY GONDOLAT TANÁCSKOZÁSUNKHOZ

Engedjék meg, hogy rendezvényünk berekesztése alkalmából egy-két gondolatot megfogalmazzak. Programunkkal kapcsolatban a monográfiák kérdéséhez kívánok először hozzászólni. Ahhoz, hogy jó monográfiák készüljenek, igen alapos tervezőmunka és jól fölkészült kutatók kellenek. Alaposan megtervezett, úgynevezett cél jellegű gyűjtésre van szükség. A monográfia koronként is változik. Az a monográfia, amelyre mi gondolunk, nagyon sok esetben olyan gyűjtőmunkát igényel, amely nyelvatlaszmódszert kíván meg. A monográfiák és a regionális atlaszok témáját ebben az összefüggésben egybe lehet kapcsolni.

A regionális köznyelvi kutatással kapcsolatban számolnunk kell olyan nyelvi formációval, amelyet regionális köznyelvnek nevezhetünk. A regionális köznyelvek kialakulása szorosan összefügg a nyelvjárások regionalitásával, nevezetesen azzal a ténnyel, hogy a nyelvjárások régiókban léteznek. A nagyobb nyelvjárási régiókat a laikus közvélemény is igen régtől kitapintotta. Ideje tehát, hogy kifinomult módszerrel, korszerű kutatással a dialektológia alaposabban feltárja a nyelvjárási régiókat.

A nyelvjárási régiók nem csupán azért lényegesek számunkra, mert van földrajziségük, és így térképre is rá lehet őket vetíteni. Azért is lényegesek, mert a régióknak – véleményem szerint – szerkezete van. A régiók szerkezete a helyi nyelvjárásokból vagy a helyi nyelvjárások kisebb csoportjából áll. A régió szerkezetének elemei, kisebb egységei egymással kölcsönhatásban vannak.

De valójában mik tarthatják össze a régiókat? – Semmiképpen sem a földrajzi viszonyok. Sok esetben még abban is kételkedhetünk, hogy a régi vármegyék határai egybeesnének a régióhatárokkal. Noha erre is valószínűleg könnyen lehet példát találni. – A régiókat normák tartják össze. Ezek a normák maguk is eléggé sokszínűek. Ebből következik, hogy a regionális köznyelvnek is van normája és normarendszere. Hiszek abban, hogy van

regionális köznyelv, és azt sem tagadom, hogy van regionális köznyelviség. A regionális köznyelv normáinak megfelelő nyelvhasználatban föltétlenül meg lehet fogni a regionális köznyelviséget.

A nyelvatlasz-módszerrel kapcsolatban szeretném javasolni, hogy ezt az eljárásmodot mind a regionális köznyelvi kutatásokban, mind a nyelvjáráskutatásban alkalmazzuk az eddigieknél is rugalmasabban. A kérdések száma és az adatközlők száma kérdőfüzetkészítéskor nagy dilemmánk. Speciális kutatások érdekében kisebb terjedelmű kérdőívvel, sok adatközlő bevonásával is lehet eredményesen dolgozni.

Ha már a „zárszó egy részét” megkaptam, jobban mondva rám testálták, engedjék meg, hogy ebből az alkalomból néhány dolgot megfogalmazzak. A szombathelyi tanácskozás – mindnyájan úgy tapasztaljuk – ebben a műfajban a magyar dialektológusok első seregszemléje. Tudjuk nagyon jól, hogy a magyar dialektológiában sok kitűnő tanácskozás volt már, és mélyreható elhatározásokat, irányelveket fogalmaztak meg. A mi tanácskozásunknak van egy egészen sajátos oldala: rendezvényünket a VEAB keretében, a dunántúli régióban szerveztük meg és bonyolítottuk le. Munkánkhoz sok segítséget nyújtott az Akadémia Nyelvtudományi Intézete, illetőleg a Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Talán nem túlzás arról szólnom, hogy a VEAB Nyelvtudományi Bizottsága, ill. a Szombathelyi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanácsképe körül egy dialektológiai műhely van alakulóban. Kérem a magyar nyelvtudomány kiváló képviselőit, minden munkását, hogy törekvéseinket támogassák ugyanolyan megértéssel, jóindulattal, mint ahogy a szimpozion ügyét fölkarolták.

Azt hiszem mindannyiunk nevében küldhetem üdvözetemet Szabó T. Attilának, a magyar dialektológia kiemelkedő személyiségének.

Levélben emlékezik meg rólunk, amely így szól: „Rendkívüli elfoglaltságom és más körülmények megakadályoztak abban, hogy részt vegyek a magyar nyelvjáráskutatóknak az összejövételén. Nem mulaszthatom azonban el, hogy együttérző üdvözetemet ne küldjem és sok szerencsét ne kívánjak rendkívüli jelentőségű munkájukhoz. Mint az erdélyi s talán az egyetemes magyar nyelvjáráskutatás legrégebb munkása, tisztában vagyok azzal, hogy a gazdasági, társadalmi és művelődési átalakulás e rohamos korában a magyar nyelvjáráskutatóknak a nyelvjárási értékek megmentése, leltározása vonatkozásában milyen jelentős és sürgős feladatok végtelen sora jutott. Az erdélyi magyar nyelvjáráskutatás megindítójaként jogosan re-

mélhetem, hogy a magyar nyelvjáráskutatóknak ez a nagy jelentőségű összejövedele nagymértékben tisztázza a feladatokat és a megvalósítási lehetőségeket."

TÁRGYMUTATÓ

az adatközlő kiválasztása 49
az adatközlők tájszóismerete 203
általános népnyelv 117
anyaggyűjtés 18–9, 48, 56, 59, 82, 84, 85–6, 96–8
á utáni asszociatív o-zás 64

beszédhangtani vizsgálat 68–70
beszédhiba és nyelvjárási jelenség 119, 120
beszédnővelés 131, 132
bibliográfia szakdolgozatokból, pályázatokból 137
bilingvizmus 1. kétnyelvűség

diakrónia 1. szinkrónia-diakrónia
dialektológia és felsőoktatás 107–8, 125–8, 129–30, 141–2

1. még a nyelvjárástannál

dialektológia és nyelvművelés 135–6
a dialektológia története 111–2
dialektológus-utánpótlás 81, 90, 93, 108
diglosszia 33
domborzati nevek 170

egyéni szókinés és rétegződése 175–6
élnyelvkutatások 55, 74
az első magyar népnyelvkutató értekezlet 45, 212
az 1957. évi Nyr.-pályázat 47

falusi fiatalok az egyetemen 90
a feldolgozás szemlélete 11–2
a feldolgozók viszonya a gyűjtött anyaghoz 14–5
a főiskolai, egyetemi oktatás reformja 118
főiskolások nyelvhasználata 67
földrajzi köznevek 169–72
földrajzi nevek 184
főlhívások a nyelvjárási anyaggyűjtésre 46, 80

generációk a magyar nyelvjáráskutatásban 89

hangfölvétel-archívum 92, 95–9, 129–130, 193–4
hangtanoktatásunk az általános és középiskolában 92
hangutánzó, hangulatfestő szó 163
helynevek 170
helynevek és nyelvtörténet 181–3
helységmonográfia 51

írott nyelv 131
í, ú, ű hangok állapota 64
izoglossza-kötegek típusai 192

Ják 63
jelenségmonográfia 11, 25–6, 51, 52
jelentésváltozatok 175
jugoszláviai magyar nyelvjárások 85

káderutánpótlás a nyelvjáráskutatásban 93
Kemenesalja 63
Kemeneshát 170
kétnyelvűség 33
Kőszeghegyalja 63, 170
köznyelv és nyelvjárás 120, 131–2, 135
kutatói feladatok 48, 57, 60
kutatómunka team-keretben 93

leíró nyelvtan a főiskolán 71
lexématípusok és használati arányuk 174–5

magánhangzók 68–9
Magyar néprajzi atlasz 207
magyartanárok hangtani felkészültsége 92
a mai nyelvtudomány 112
mássalhangzók 69–70
mássalhangzók hangzóközi nyúlása 65
migráció és asszimiláció 61
mondatelhatárolás 38–9
mondatföldrajzi gyűjtés 36
mondatszerkesztési eljárások 40–2
monográfiaminta 57
monográfiamodell 56, 140–1

népélet iránti érdeklődés mai társadalmunkban 89
népnyelv kutatás a felszabadulás után 89
népnyelv kutató intézet 92
néprajzi atlaszok dialektológiai hasznosítása 207–10
a néprajzi atlaszok térképezési eljárása 208–9
a néprajzi és nyelvjárási térképek összefüggése 205
norma 131, 132, 135, 214

nyelvatlaszkutató munka a romániai magyar nyelvjárásokban 197–9
a nyelvatlaszmódszer alkalmazása 215
nyelv és nyelvjárás 30

nyelvföldrajz a helynevekben 181–3
nyelvföldrajzi szempontú kutatások 60
nyelvi kapcsolatok 61
nyelvi kiegyenlítődés 58
nyelvi-nyelvjárási környezet 63, 66
nyelvi változatok 29–34
nyelvjárás és a kultúra egésze 117
nyelvjárási alapréteg 22–3, 53, 54
a nyelvjárási atlaszok tájszótérképei és a nyelvjáráshatárok 201–2
nyelvjárási beszéd mód középiskolások közt 92
a nyelvjárási jelenségek visszaszorulása 79
nyelvjárási keveredés 30–1
nyelvjárási kutatócsoport terve 92–3
nyelvjárási mondat tani monográfia 35–44
nyelvjárási monográfiák 9–27, 51–4, 56, 60, 112–3, 214
a nyelvjárási monográfiák célja 115–6
nyelvjárási nyelvhasználat Szombathelyen 58
nyelvjárási régiók 62, 214
nyelvjárási szókészleti változások 170
nyelvjárási szókincs gyűjtés 66–7
nyelvjárási szótáraink és tájszótáraink 46
a nyelvjárási megnyilatkozás az iskolában 142–4
nyelvjáráskutatás 119, 121, 55–62
nyelvjáráskutatás és a nyelv művelése 116
a nyelvjáráskutatás főbb eredményei a II. világháború után 45–6
a nyelvjáráskutatás múltbeli tematikája 115
nyelvjáráskutató diákkör 74
a nyelvjárások expanziója 73

a nyelvjárások mibenlétének felfogása 12–3
a nyelvjárások szemléletének kérdése 113–4, 122–4
a nyelvjárások szerepe a hallgatók nyelvszemléletének formálásában 75
a nyelvjárásban a csehszlovákiai magyar oktatásban 95–9
a nyelvjárásban a jugoszláviai magyar oktatásban 83–7
a nyelvjárásban a romániai magyar oktatásban 109–10
nyelvjárásban a tanárképző főiskolán 71–7
nyelvjárásban a tanítóképző főiskolán 120
nyelvjárásban az egyetemi oktatásban 72, 81, 89–93
nyelvjárásban és oktatása 101–2, 119, 120, 121, 1. még a dialektológia és
felsőoktatásnál
a nyelvjárásban tantervi keretei 91
a nyelvjárásban tematikája 91, 93
a nyelvjárástípusok átmenetisége 202
nyelvjárástörténeti kutatás, oktatás 133–4
a nyelvjárástudomány szervezési feladatai 212–3
nyelvlélektani szempontú kutatások 60
nyelvművelés és stilsztika 72
nyelvszociológia 12, 16, 22, 57, 60

Örség 63, 65, 169, 170, 171
összehasonlító nyelvjárási vizsgálat 24
ő-zés 32, 52

prózaritmus 116

régió kutatás 62
regionális köznyelv, köznyelviség 73, 112, 130, 131, 140–41, 163
regionális köznyelvi kutatás 57, 116
a regionális nyelvatlaszok problémái 185–9, 211–2
regionális szótárak 147–59, 161, 163, 184

segédanyag 61, 76, 130
a somogy-zalai regionális nyelvatlasz célkitűzése 202–3
strukturális 52

szakképzett és önkéntes nyelvjárásgyűjtők 107, 137, 139–40, 162–3
szakszótárak 147–59
SzamSz. szókincsének mai élete 193
szinkronia-diakronia 13–4, 19–21, 61, 144

szintézis 52
szituációvizsgálat 22, 54
a szóalkotás, a mondatok tagolásmódja 116
a szókészlet változása 169
szókészleti régiségek 169–72
szókészleti vizsgálat fogalomkörök szerint 173–6
szókészleti vizsgálat szövegek alapján 173–6
Szolnok megye néprajzi atlasza 207, 209–10
Szombathely 63, 67

a tájatlasz gyűjtési nehézségei 192–3
a tájatlasz tematikája 193
tájatlasz-típusok 191–2
a tájnyelvi atlasz kérdései 191–5
tájszó 161–4
tájszógyűjtés 161–3, 203–5
tájszótár 65, 147–59, 161–4, 178–9, 184
a tájszóterületek kapcsolódása jelentéskülönbséggel 204
Tanakajd 173
társadalmi rétegződés 53, 54
a települések kapcsolatrendszerének kutatása 205
teljes monográfia 10–1, 23, 24, 56
a térképlapok közzététele adatbeírással és szemléltetéssel 206
területiség 11, 23–4
Tisza–Szamos közti tájatlasz 191–5
történeti tájszó kutatás 177
tudománypolitikai irányelvek 93

változásvizsgálat 12, 16, 21–2, 53, 116
Vas megye földrajzi nevei 169–72
vízrajzi nevek 171

zárt é-zés 63

A „DIALEKTOLÓGIAI SZIMPOZION” KÖTET SZERZŐI
ÉS CÍMŰK

1. **Bachát László** tszv. főiskolai tanár
Bessenyei Gy. Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Nyiregyháza
Sóstói u. 31/A
Pf. 166.
4401
2. **Balogh Lajos** tudományos munkatárs
MTA Nyelvtudományi Intézet
Budapest
Pf. 19.
1250
3. **Dr. Benkő Loránd** akadémikus, tszv. egyetemi tanár
Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
Budapest V.,
Pesti Barnabás u. 1.
Pf. 107.
1364
4. **Dr. Bokor József** főiskolai adjunktus
Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szombathely
Szabadság tér 4.
9701
5. **Bujtás László** tudományos munkatárs
Budapest
Aulich u. 8. IV. 6.
1054
6. **Dr. Deme László**, a nyelvtudományok doktora
tszv. egyetemi tanár
Budapest XI.,
Fehérvári út 125.
119

7. **Dr. Gálffy Mózes** professzor
Kolozsvár–Napoca 3400
Str. Ariesulni 65.
ROMÁNIA
8. **Dr. Guttmann Miklós** főiskolai adjunktus
Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szombathely
Szabadság tér 4.
9701
9. **Dr. Hajdú Mihály** kandidátus, egyetemi docens
Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
Budapest V.,
Pesti Barnabás u. 1.
Pf. 107.
1364
10. **Dr. Jakab István** egyetemi tanár
Zálužická 11.
82900 Bratislava
CSSR
11. **Dr. Juhász Dezső** egyetemi tanársegéd
Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
Budapest V.,
Pesti Barnabás u. 1.
Pf. 107.
1364
12. **Dr. Kálmán Béla** akadémikus, tszv. egyetemi tanár
KLTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
Debrecen
Pf. 54.
4010
13. **Dr. Károly Sándor**, a nyelvtudományok doktora
tszv. egyetemi tanár
JATE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék
Szeged
Egyetem u. 2.
6701

14. **Dr. Király Lajos** főiskolai docens
Tanítóképző Főiskola
Kaposvár
Bajcsy-Zsilinszky u. 10.
Pf. 30.
7401
15. **Dr. Kiss Jenő** kandidátus, egyetemi docens
Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
Budapest V.,
Pesti Barnabás u. 1.
Pf. 107.
1364
16. **Dr. Molnár Zoltán** főiskolai adjunktus
Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szombathely
Szabadság tér 4.
9701
17. **Dr. Ördög Ferenc** kandidátus
Nagykanizsa
Béke út. 31.
8800
18. **Dr. Penavin Olga** egyetemi tanár
21000 Novi Sad
Veljka Petrovica 6/47.
JUGOSLAVIJA
19. **Dr. Sebestyén Árpád** tszv. egyetemi tanár
KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék
Debrecen
Pf. 54.
4010
20. **Dr. Sima Ferenc** egyetemi tanár
Bratislava
Univerzita Komenskoho
Katedra madárčini
Gondova 2.

21. **Dr. Szabó Géza** kandidátus, tszv. főiskolai tanár
Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szombathely
Szabadság tér 4.
9701
22. **Dr. Szabó József** kandidátus, egyetemi docens
JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged
Táncsics Mihály u. 2.
6701
23. **Dr. Szathmári István** tszv. egyetemi tanár
Az ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékei
Budapest V.,
Pesti Barnabás u. 1.
Pf. 107.
1364
24. **Dr. Várkonyi Imre** főigazgató, tszv. főiskolai tanár
Tanítóképző Főiskola
Kaposvár
Bajcsy-Zsilinszky u. 10.
Pf. 30.
7401
25. **Dr. Végh József**, az MTA Nyelvtudományi Intézetének ny. tud főmunkatársa
Budapest XII.,
Ózike út. 27.
1121
26. **Dr. Vörös Ottó** főiskolai adjunktus
Tanárképző Főiskola
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szombathely
Szabadság tér 4.
9701

